

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
Кафедра цивільного, нотаріального
та виконавчого процесу

Серія: Навчально-методичні посібники

**Н. Голубєва, І. Бут, О. Полуніна,
Ю. Полюк, Ю. Цал-Цалко**

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ
ЦИВІЛЬНОГО
ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО
ПРАВА
(в частині цивільно-процесуального права)**

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК
для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня магістра
всіх факультетів НУ «ОЮА»
за освітньо-професійними програмами
«Право», «Міжнародне право»

Одеса
Фенікс
2023

УДК 347.9(043.2)
Г62

Рекомендовано до друку навчально-методичною радою
Національного університету «Одеська юридична академія»
(протокол № 1 від 26 вересня 2023 року)

Рецензенти:

Г. Ульянова – д.ю.н, професор, професор кафедри права інтелектуальної власності і патентної юстиції НУ «Одеська юридична академія»;
Д. Донцов – к.ю.н., суддя Приморського районного суду м. Одеси.

Голубєва Н., Бут І., Полуніна О., Полюк Ю., Цал-Цалко Ю.

Г62 Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права (в частині цивільно-процесуального права) : навч.-метод. посіб. [Електронне видання] / Н. Голубєва, І. Бут, О. Полуніна, Ю. Полюк, Ю. Цал-Цалко ; Нац. ун-т «Одес. юрид. академія». – Одеса : Фенікс, 2023. – 190 с. – (Серія «Навчально-методичні посібники»). – Режим доступу: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/26554>

ISBN 978–966–928–997–1

Видання визначає обсяг знань, які повинен опанувати студент відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики майбутнього правознавця з дисципліни «Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права» (в частині цивільно-процесуального права), послідовність опанування навчальним матеріалом дисципліни з урахуванням міждисциплінарних зв'язків, методичні рекомендації щодо проведення практичних занять, завдання для самостійної роботи, складові оцінювання знань студентів, список рекомендованої літератури.

Посібник розрахований на студентів і науково-педагогічних працівників вищих юридичних навчальних закладів.

УДК 347.9(043.2)

ISBN 978–966–928–997–1

© Н. Голубєва, І. Бут, О. Полуніна,
Ю. Полюк, Ю. Цал-Цалко, 2023

Автори-розробники:

Н. Голубєва – д.ю.н., професор, завідувач кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу НУ «Одеська юридична академія» – передмова, тема 2;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3071-4990>

І. Бут – к.ю.н, доцент, доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу НУ «Одеська юридична академія» – теми 1, 3;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7887-3504>

О. Полуніна – к.ю.н, доцент, доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу НУ «Одеська юридична академія» – тема 7.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7062-3623>

Ю. Полюк – к.ю.н, доцент, доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу НУ «Одеська юридична академія» – теми 5, 6;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0842-1056>

Ю. Цал-Цалко – к.ю.н, доцент, доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу НУ «Одеська юридична академія» – теми 4, 8;

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4441-1309>

ПЕРЕДМОВА

Глобалізаційні процеси у сфері права та фундаменталізація прав людини на міжнародному рівні неминуче призводять до реформування судової системи. Посилення реформаційного процесу через конституційні зміни сприяли проведенню національних правил здійснення судочинства у відповідність до європейських стандартів та одночасно заклали основу для оновлення цивільного процесуального законодавства. Разом з тим будь-яка новела в законодавстві – це поява нових наукових роздумів, тлумачень та висновків і не завжди вони є однаковими чи подібними. Звідси і виникає необхідність дослідження існуючих в науці наукових думок та правових позицій з метою вирішення проблем цивільного процесуального права.

Навчальна дисципліна «Сучасні проблеми цивільного та цивільно-процесуального права» (в частині цивільно-процесуального права) викладається на старших курсах юридичних вишів, оскільки її вивчення спрямоване на розширення теоретичних знань студентів щодо цивільного процесу та на формування практичних навичок щодо їх застосування в реальних ситуаціях, поглиблення знань щодо законодавчих змін та реформ, які відбуваються в цивільному процесі, з метою вирішення складних правових питань, що стосуються цивільного процесу.

Програма навчальної дисципліни містить тематику лекційних та практичних занять, перелік рекомендованих нормативно-правових актів, спеціальної літератури, а також матеріалів судової практики для вивчення і підготовки студентів до кожної теми.

У результаті вивчення даного спецкурсу студенти повинні

ЗНАТИ:

- основні проблеми, що виникають у цивільному процесі в сучасних умовах;
- основні наукові погляди, які обґрунтовують юридичну природу того чи іншого цивільно-процесуального поняття;

- особливості правового статусу суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин;
- особливості юрисдикції та підсудності окремих категорій цивільних справ;
- процесуальні особливості судового розгляду різних категорій цивільних справ.
- процесуальні особливості судових рішень у цивільних справах різних категорій.

УМІТИ:

- правильно користуватися нормативно-правовими актами, спеціальною літературою та матеріалами судової практики;
- формулювати власні обґрунтовані судження на основі аналізу відомої проблеми;
- досліджувати сучасні тенденції у розвитку цивільного процесуального права;
- користуватися наданими законом процесуальними правами у цивільному судочинстві;
- використовувати отримані теоретичні знання в практичній діяльності.

НАВЧИТИСЬ:

- поєднувати теоретичні та практичні знання при вирішенні завдань практичного спрямування;
- вирішувати колізійні ситуації та усувати прогалини в законодавстві шляхом застосування аналогії права та аналогії закону;
- застосовувати набуті знання у різних правових ситуаціях, виокремлювати юридично значущі факти і формувати обґрунтовані правові висновки;
- аналізувати діяльність суду по здійсненню правосуддя з проблемного питання;
- надавати теоретичний коментар практичної ситуації із застосуванням норм міжнародного цивільного процесу, з урахуванням практики Верховного Суду та ЄСПЛ.

Підготовка студента до практичного заняття обов'язково включає опрацювання рекомендованої навчальної, навчально-методичної та спеціальної літератури, нормативно-правових ак-

тів та матеріалів судової практики, інших матеріалів до теми, яка вивчається. Обов'язковою умовою підготовки є виконання всіх поставлених завдань з кожної теми навчального курсу. Після вивчення теоретичної частини студент обов'язково повинен перейти до вирішення завдань та кейсів.

Виконуючи завдання та кейси студент повинен відповісти на всі поставлені в ній запитання, крім того, викладач може задати додаткові питання, ґрунтуючись на змісті правової ситуації, описаній в задачі. Відповіді на запитання задачі повинні бути повними, розгорнутими та бути обґрунтованими посиланнями на норми чинного законодавства та, за необхідності, узагальнення судової практики.

Виконання навчальних завдань курсу сприятиме удосконаленню теоретичних знань студентів з навчальної дисципліни та дозволить їм краще підготуватися до практичної роботи в правовій сфері.

НАВЧАЛЬНИЙ ПЛАН КУРСУ

Форма навчання	Курс	Семестр	Лекції	Практичні (семінари)	Всього ауд. годин	Самостійна робота	Загальний обсяг годин	Залік	Екзамен	Кількість кредитів ECTS
денна	1 магістри	1, 2	18	26	44	46	90	+	+	3
заочна	1 магістри	1, 2	12	4	16	74	90	+	+	3

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ

№ п/р	Назва теми	Лекції (год.)		Практичні (год.)		Самостійна робота (год.)	
		Форма навчання					
		денна	заочна	денна	заочна	денна	заочна
1.	Новелізація цивільного процесуального законодавства	4	2	4	2	6	10
2.	Реалізація права на суд	2	2	4	2	6	10
3.	Суб'єкти цивільних процесуальних відносин та їх правовий статус	2	0	4	0	6	9
4.	Докази і доказування у цивільному судочинстві	2	2	4	0	6	9
5.	Зміни у позовному провадженні	2	2	4	0	6	9
6.	Спрощення судових процедур: проблеми теорії та практики	2	0	2	0	4	9
7.	Актуальні питання окремого провадження	2	2	2	0	6	9
8.	Перегляд судових рішень: нововведення та проблематика	2	2	2	0	6	9
Всього:		18	12	26	4	46	74

ЗМІСТ ПРОГРАМИ ЗА ТЕМАМИ ЛЕКЦІЙ

I СЕМЕСТР

ТЕМА 1. НОВЕЛІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Рекомендована кількість годин – 4.

Питання до теми:

1. Вплив судово-правової реформи на цивільне процесуальне законодавство.
2. Імплементація європейських стандартів у цивільне судочинство України.
3. Перспективи адаптації цивільного процесуального законодавства до законодавства ЄС. Модельні Європейські правила цивільного процесу ELI-Unidroit.
4. Застосування міжнародних нормативно-правових актів як джерел цивільного процесуального права.
5. Можливості застосування аналогії права та аналогії процесуального закону для подолання прогалин цивільного процесуального права.
6. Судова практика та судовий прецедент у цивільному судочинстві.
7. Вплив доктрини цивільного процесуального права на цивільне судочинство.
8. Процесуальні угоди як форма регулювання цивільних процесуальних правовідносин.
9. Цивільне судочинство в умовах воєнного стану.

Методичні вказівки:

1. Конституційна реформа 2016 року заклала підґрунтя для суттєвих процесуальних змін, які відобразилися у нових редак-

ціях процесуальних кодексів, які було значною мірою уніфіковано між собою. Перш за все, реформовано інстанційну систему судоустрою та ліквідовано подвійну касацію, що мало наслідком формування трирівневої судової системи на чолі із Верховним Судом. Оновлені положення Конституції дали поштовх для впровадження так званої “адвокатської монополії” та розширення сфери альтернативного вирішення спорів (хоча останній напрям повною мірою не реалізовано). Конституційна реформа також змінила акцент у функціях прокуратури, зосередивши її діяльність на підтриманні кримінального обвинувачення. Натомість звужено процесуальні можливості участі прокурора у цивільному судочинстві на захист інтересів інших осіб. Однак оскільки ідеї реформування системи судоустрою не вщухають, дискусії щодо побудови нової системи правосуддя все ще обговорюються: не новими протягом останніх десятиліть є ідеї ліквідації спеціалізованих господарських судів (як подальший крок потенційної втрати чинності Господарським кодексом України та як наслідок вже проведеної процесуальної уніфікації законодавства), запровадження класичного інституту присяжних та інституту мирового судді. Новими ідеями щодо розвитку судової системи та процесуального законодавства можна відзначити концепцію екстратериторіальної юрисдикції (коли справа, яка розглядається повністю в дистанційному режимі чи без виклику сторін, передається до будь-якого судді, обраного випадковим чином системою авторозподілу справ по всій території України), запровадження інституту скарги за порушення строків розгляду справи у суді (хоча наразі Україна стикається з об’єктивними перепонами щодо своєчасного судового розгляду – воєнна агресія та її наслідки, недостатність суддів, неможливість сповіщення учасників справи тощо), запровадження зразкових справ не тільки в адміністративному, а й у цивільному судочинстві тощо.

2. Україна зобов’язалася до імплементації європейських стандартів у цивільне судочинство, ратифікувавши Європейську конвенцію та в рамках Угоди про асоціацію з Європейським Союзом, зокрема:

1) забезпечення доступу до суду та рівних можливостей для захисту прав та свобод: кожен має право на розгляд своєї справи в суді, а також право на звернення до суду у разі порушення його прав або свобод;

2) гарантування незалежності та безсторонності суддів: судді мають бути незалежними від будь-яких владних чинників та інших впливів, бути безсторонніми та неупередженими;

3) швидкий та ефективний розгляд справ: судові процедури мають бути проведені швидко та ефективно, щоб забезпечити здійснення правосуддя в розумний строк;

4) принцип відкритості та прозорості: судові процедури мають забезпечити публічний контроль за діяльністю судів та довіру до їхніх рішень;

5) забезпечення права на ефективні засоби правового захисту: кожен має право на ефективні засоби правового захисту, які мають бути доступні та ефективні у захисті його прав та свобод.

Ці стандарти включаються до низки законодавчих актів України, зокрема, і до Цивільного процесуального кодексу України, до якого було внесено зміни, щоб він відповідав європейським стандартам у сфері прав людини, забезпечував широкий доступ до суду, гарантував швидкість судових процедур та забезпечував ефективне врегулювання спорів між сторонами. Однак процес вдосконалення процесуального законодавства не може вважатися завершеним: в умовах воєнного стану виявилися малоефективними положення щодо сповіщень учасників справи засобами поштового зв'язку, відсутність електропостачання не дозволила повною мірою користуватися функціоналом електронного судочинства, а зміна місця проживання значної кількості громадян (в тому числі, через виїзд за кордон) призвела до зростання запиту на дистанційні судові процеси.

3. Україна, як і інші країни-кандидати на вступ до Європейського Союзу, зобов'язана адаптувати своє законодавство до вимог ЄС. Це стосується і цивільного процесуального законодавства. Законодавство ЄС містить ряд норм, які впливають на процесуальне законодавство країн-членів та країн-кандидатів.

Наприклад, у галузі цивільного процесу ЄС було прийнято ряд директив, що містять вимоги до процесуальних правил, які повинні застосовуватися в країнах-членах та країнах-кандидатах.

З метою адаптації до законодавства ЄС, Україна прийняла ряд законів, які стосуються цивільного процесу. Зокрема, було вдосконалено законодавство про судоустрій та статус суддів, про адвокатуру тощо, які відповідають вимогам ЄС щодо незалежності та професійної етики цих професій. Також було прийнято закони, що реформують виконавче провадження, які відповідають вимогам ЄС щодо ефективності та прозорості виконавчих процедур. Однак, щоб досягти повної адаптації до законодавства ЄС в галузі цивільного процесу, Україні потрібно буде прийняти додаткові законодавчі акти та впровадити практику застосування нових процесуальних правил.

Основні правові акти ЄС, що регулюють цивільний процес, включають наступні:

1) Регламенти: це акти ЄС прямої дії, що є обов'язковими для всіх країн-членів та юридичних осіб у ЄС. Наприклад, Регламент ЄС № 1215/2012 про юрисдикцію та визнання та виконання рішень у цивільних та комерційних справах встановлює правила, які застосовуються при визнанні та виконанні рішень у цивільних справах в ЄС;

2) Директиви: це правові акти ЄС, що встановлюють загальну мету, якої країни-члени повинні досягти, але залишають відкритим спосіб досягнення цих цілей. Наприклад, Директива ЄС 2004/48/ЄС про забезпечення прав на інтелектуальну власність встановлює загальні правила щодо захисту інтелектуальної власності в ЄС, але залишає відкритим спосіб реалізації цих правил кожною країною-членом.

3) Рішення Суду ЄС: це рішення, які приймаються щодо конкретних питань, що стосуються, в тому числі, і цивільного процесу. Рішення Суду ЄС є обов'язковими для всіх країн-членів та юридичних осіб у ЄС. Наприклад, рішення ЄС у справі "Owusu v Jackson" (C-281/02) визначило принцип юрисдикції, за яким суд країни, де проживає позивач, має право розглядати справу, незалежно від того, де сталося правопорушення.

4. Застосування міжнародних нормативно-правових актів як джерел цивільного процесуального права є однією з важливих складових розвитку цивільного процесу в сучасному світі. Міжнародні нормативно-правові акти стають все більш важливими в контексті глобалізації та міжнародної співпраці, що вимагає забезпечення взаємодії між різними правовими системами.

До міжнародних нормативно-правових актів, які можуть використовуватися як джерела цивільного процесуального права, відносяться:

1) конвенції та угоди, укладені міжнародними організаціями, такими як ООН, Рада Європи, Міжнародна організація цивільної авіації, Міжнародна морська організація та інші.

2) міжнародні документи, такі як Всесвітня декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод тощо.

3) рішення міжнародних судів та трибуналів, таких як Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд, Європейський суд з прав людини, Єдиний патентний суд ЄС тощо.

Застосування міжнародних нормативно-правових актів як джерел цивільного процесуального права може забезпечити введення нових ідей та принципів в цивільний процес, а також розвиток та удосконалення чинних правових норм. Крім того, міжнародні нормативно-правові акти можуть стати джерелом вирішення спорів та конфліктів, що виникають у зв'язку з міжнародними спорами, наприклад, з транскордонними справами або спорами, пов'язаними з іноземними інвестиціями.

Застосування міжнародних нормативно-правових актів у цивільному процесі може мати свої складнощі, пов'язані із тлумаченням та застосуванням норм, які містяться у міжнародних документах, оскільки вони можуть бути складнішими та абстрактнішими, ніж вітчизняні закони, термінологічний апарат також може бути невідповідним як з огляду на розбіжності правових систем, так і мовні особливості (зазвичай мовою міжнародних актів є англійська, деякі акти викладаються англійською та французькою мовою, деякі – англійською та українською, в перекла-

дах яких можуть бути розбіжності). Саме тому у практиці ЄСПЛ знайшов поширення принцип “автономного” тлумачення термінів Європейської конвенції: їхній зміст з’ясовується виходячи з мети самої Конвенції, а не положень національного законодавства кожної із країн-учасниць. Наприклад, навіть в терміні “майно” (ст. 1 Першого протоколу) в автентичних та рівнозначних текстах англійською та французькою мовою має змістовні відмінності. Термін “суд” також вживається як такий, що не обов’язково означає орган, “вбудований” в класичну судову систему держави, під цим терміном ЄСПЛ охопив конвенційними стандарти права на суд й арбітражі, адміністративні комісії, трибунали, осіб, що здійснюють розгляд визначених законом справ.

Також можуть виникати проблеми з розбіжностями між нормами міжнародного та вітчизняного права, що може створювати суперечності у застосуванні цивільних процесуальних норм. Однак зазвичай такі колізії долаються так званим принципом “примату” (або пріоритету) норм міжнародного права.

Отже, застосування міжнародних нормативно-правових актів у цивільному процесі має свої переваги та складнощі, проте відповідне застосування міжнародних норм може сприяти розвитку та удосконаленню цивільного процесуального права.

5. Аналогія права та аналогія процесуального закону – це методи правозастосування, що можуть використовуватися для подолання прогалин у цивільному процесуальному праві.

Аналогія права полягає у застосуванні норм права до подібних фактичних обставин, які не були безпосередньо врегульовані в законі. Аналогія процесуального закону полягає у застосуванні наявних процесуальних норм до подібних процесуальних ситуацій, які не були безпосередньо врегульовані в законі. Цей метод також забезпечує можливість захисту прав громадян та ефективну реалізацію їхніх прав на судовий захист. Наприклад, якщо закон не передбачає конкретний порядок подання доказів у судовому процесі, може бути використана аналогія зі схожою процесуальною ситуацією для вирішення даного питання.

Можливість застосування аналогії права та закону та права для подолання прогалин саме процесуального законодавства традиційно не сприймалася ані цивільною процесуальною наукою, ані судовою практикою: переважає точка зору, що суд діє виключно в межах тієї процесуальної форми, що прямо передбачена чинним законодавством. Однак і правозастосування, і європейські стандарти судочинства підкреслюють, що право на суд не може бути обмежено виключно через недолік процесуального законодавства. Велика Палата Верховного Суду у справі № 2–591/11 висловила позицію, що «необхідність інституту аналогії (аналогії закону та аналогії права) випливає з того, що закон призначений для його застосування в невизначеному майбутньому, але законодавець, встановлюючи регулювання, не може охопити всі життєві ситуації, які можуть виникнути. Крім того, життя перебуває у постійному русі, змінюється і розвивається, внаслідок чого виникають нові життєві ситуації, які законодавець не міг передбачити під час ухвалення закону. Суд застосовує аналогію закону і аналогію права тоді, коли на переконання суду певні відносини мають бути врегульовані, але законодавство такого регулювання не містить, внаслідок чого наявна прогалина в законодавчому регулюванні»¹. Однак на даному етапі розвитку судового правозастосування мова йде лише про аналогію процесуального закону в межах одного процесуального акту, ідея застосування за аналогією норм інших процесуальних кодексів наразі судовою практикою не підтримується.

6. Судовий прецедент в його класичному розумінні в Україні не є офіційним джерелом права, але він може мати значення в розв'язанні подібних справ. Останнім часом в Україні дедалі більше уваги приділяється розвитку і застосуванню судової практики (як національних судів, так і ЄСПЛ) в цивільних справах. Як зазначає І. В. Андронов, нині «забезпечення Верховним Судом єдності судової практики шляхом надання правових висновків у своїх постановках у конкретних справах щодо пра-

¹ Постанова у справі № 2–591/11: Велика Палата Верховного Суду URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105110382>.

вильного застосування судами норм права є дуже близьким до дії принципу прецедентного правового регулювання *stare decisis*, що застосовується у правовій системі країн загального права»². Однак все ж, залишаються суттєві відмінності: Верховний Суд не зобов'язаний певним чином виокремлювати в мотивувальній частині новостворений прецедент, судам залишається можливість обґрунтованого відхилення позиції Верховного Суду у конкретній справі.

Нерідко на позначення такого типу судового правотворення та правотлумачення у науковій літературі використовуються терміни “судова практика”, “практика тлумачення”, які підкреслюють відмінність між принципом прецедентного права *stare decisis* та *jurisprudence constante* (усталеною судовою практикою).

7. Доктрина цивільного процесуального права – це сукупність теоретичних підходів, наукових досліджень, концепцій та поглядів щодо цивільного процесу, які формують наукову базу цивільного процесуального права. Хоча законодавчо доктрина не визнається у якості джерела права, вплив доктрини цивільного процесуального права на цивільне судочинство полягає в тому, що вона формує основні принципи та підходи до застосування норм цивільного процесу, які використовуються в судовій практиці. Наприклад, такі поняття, як основні засади (принципи) правосуддя, право на суд рівність сторін перед законом, підходи до доказування тощо, знаходять свою розробку за допомогою наукових досліджень.

Опосередковано доктрина цивільного процесуального права також впливає на розробку нових законодавчих актів у сфері цивільного судочинства, зокрема, враховуючи сучасні тенденції та розвиток цивільного процесу в Україні. Крім того, доктрина сприяє розвитку наукового дослідження цивільного процесу, що дозволяє суддям та учасникам судового процесу застосовувати кращі практики та методи вирішення спорів. Наробки наукової доктрини “проникають” у судову практику і через дорадчі орга-

² Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України: дис. ... доктор юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 435 с. С. 346.

ни при найвищих судах: при Верховному Суді та Конституційному Суді України функціонують науково-консультативні ради, до складу яких входять провідні науковці. Надаючи на запит вищих судів висновки, що ґрунтуються, в тому числі і на доктрині, науковці формують уявлення у суддів про підходи до тлумачення та застосування норм права.

Таким чином, доктрина має значний вплив на цивільне судочинство, оскільки формує основні принципи та підходи до застосування норм цивільного процесуального права.

8. Згідно з процесуальним законодавством, учасники цивільного процесу мають право самостійно вирішувати деякі питання, пов'язані з процесом, проте, ця свобода має свої межі, оскільки не може повністю виключити імперативні засади цивільного судочинства. Процесуальні угоди не можуть бути джерелом права, але вони все ж можуть мати важливе значення в регулюванні цивільних процесуальних правовідносин. У сучасному світі, коли процесуальні правила стають все більше уніфікованими та глобалізованими, диспозитивні принципи в цивільному судочинстві набувають широкого розповсюдження. Процесуальні угоди, в яких сторони можуть змінити процесуальні правила, є одним з проявів диспозитивного підходу в регулюванні цивільних процесуальних правовідносин. Прикладом процесуальних угод можна вважати мирову угоду, угоду про підсудність, третейську угоду.

І хоча можливість договірного порядку визначення підсудності, яка існувала в ЦПК України в редакції 2004 року, наразі у ЦПК України не закріплено, окремі її елементи все ж застосовуються: за домовленістю подружжя справа може розглядатися за зареєстрованим місцем проживання чи перебування будь-кого з них, крім цього ЦПК України передбачає, що у випадках, встановлених законом або міжнародним договором, підсудність судам України цивільних справ з іноземним елементом може бути визначено за угодою сторін.

Як зазначається, зміна та розірвання процесуальної угоди за взаємною згодою учасників справи може бути допустимою до

моменту, коли така угода не стала елементом певного юридичного складу, тобто не відіграла роль процесуального юридичного факту, не була виконана та не стала підставою для вчинення судом процесуальної дії.

9. Основним завданням цивільного судочинства в умовах воєнного стану є забезпечення захисту прав та інтересів громадян, а також дотримання законів і забезпечення правопорядку у воєнний період. З цією метою, законодавство передбачає особливі процедури та правила, які дозволяють забезпечити безпеку та ефективність судового процесу в умовах воєнного стану. Відповідно до положень національного законодавства України в період дії правового режиму воєнного стану суди діють виключно на підставі, в межах повноважень та у спосіб, передбачені Конституцією України, а право особи на судовий захист не може бути обмежено. Так само і повноваження судів, органів та установ системи правосуддя, передбачені Конституцією України, не можуть бути обмежені в умовах воєнного стану (ст. 12–2 Закону України «Про правовий режим воєнного стану»).

Крім того, в умовах воєнного стану можуть бути застосовані особливі процесуальні процедури, які дозволяють забезпечити швидкий та ефективний розгляд справ, зокрема застосування дистанційних судових розглядів. Такі обмеження повинні бути обґрунтовані та обмежені тільки необхідними заходами, щоб забезпечити безпеку держави та громадян.

Складнощі, що постали перед судовою системою, є очевидними, а міжнародний досвід з питань відправлення правосуддя у воєнний час не може надати відповіді на усі виклики, адже вторгнення РФ є наймасштабнішим воєнним конфліктом на європейському континенті, масовані ракетні обстріли далеко від лінії зіткнення свідчать про те, що учасники судових процесів, судді, працівники суду не можуть почувати себе у безпеці не тільки на прифронтових територіях, а й у регіонах, які могли б вважатись тилом. Не зважаючи на це, судам, органам суддівського самоврядування, вдалося виявити певну гнучкість і пристосувати судову процедуру до реалій воєнного часу, оскільки законодавчих змін

процесуальне законодавство так і не зазнало (за винятком особливостей встановлення фактів народження або смерті, а також). Однак справедливо вказати, що частково у цьому допомогли положення ЦПК України, які сприяли запровадженню у цивільний процес електронних технологій та дистанційних судових розглядів³.

ТЕМА 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СУД

Рекомендована кількість годин – 2.

Питання до теми:

1. Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах.
2. Цивільна юрисдикція: класифікація та розмежування. Методи вирішення юрисдикційних проблем.
3. Подолання судового імунітету іноземної держави: підстави та практика застосування.
4. Електронний суд як спосіб спрощення та пришвидшення судової процедури.
5. Судові виклики та повідомлення як прояв принципу відкритості інформації про справу.
6. Електронні виклики та повідомлення у цивільному судочинстві.
7. Судовий збір як економічна перешкода праву на доступ до суду. Встановлення розумного балансу між доступністю правосуддя та розміром судового збору.
8. Співфінансування судового розгляду та краудфандинг у цивільному судочинстві.
9. Проблеми відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судові рішення.
10. “Гонорар успіху” як форма витрат на професійну правничу допомогу.

³ Голубева Н.Ю., Бут І. О. Особливості судового захисту цивільних прав в умовах воєнного стану / Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія / за ред.: Є. О. Харитонова, О. І. Харитонвої, К. Г. Некіт; упор.-укл. Ю. С. Маршук; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2023. 336 с. С. 186–246. Режим доступу: <https://hdl.handle.net/11300/23423>.

Методичні вказівки:

1. Право на суд є одним з основоположних прав громадян, але в Україні існують проблеми з доступністю правосуддя в цивільних справах, серед них можна відзначити:

1) високі витрати на правничу допомогу, що робить її недоступною для багатьох громадян. Це може стати перешкодою для тих, хто потребує захисту своїх прав у судовій справі. Критерії надання безоплатної правничої допомоги хоча і гарантують її найбільш незахищеним верствам населення все ж не дозволяють отримати її громадянам з невисокими (однак не мінімальними) доходами;

2) тривалість судових процесів, що може бути особливо складно для тих, хто потребує негайного захисту своїх прав. Особливо відчутно проблема дотримання строків судового розгляду загострилася у зв'язку із запровадженням воєнного стану та тривалим карантинним обмеженням, що передували повномасштабній збройній агресії;

3) недостатня розвиненість альтернативних способів врегулювання спорів: у багатьох випадках спори можуть бути вирішені шляхом медіації або іншими альтернативними методами врегулювання спорів, але в Україні ці методи ще не належним чином розвинуті;

4) недостатня кваліфікація суддів: не всі судді мають достатню кваліфікацію для вирішення складних цивільних справ. Це може призвести до неправильного чи несправедливого рішення суду, що у свою чергу порушує право на справедливий суд. Подолання такої проблеми може бути багатоаспектним: додаткові тренінги суддів (наприклад, стосовно розгляду справ щодо захисту прав дітей, щодо проведення процедури врегулювання спору тощо). Пропоноване укрупнення судів покликане також вирішити проблему спеціалізації суддів, адже у недоукомплектованих судах першої інстанції, де судочинство здійснюють 2–5 суддів неможливо ефективно розподілити справи, а тому одні й ті самі судді розглядають цивільні, адміністративні, кримінальні справи та справи про адміністративні правопорушення, що не може відобразитися на якості судових рішень.

2. Як зазначає Шадура Д. М. «з-поміж інших форм захисту цивільних прав судова юрисдикція вирізняється ознаками:

- наявність цивільної процесуальної форми юрисдикційної діяльності, яка, по-перше, є універсальною, тобто прийнятною для захисту будь-яких суб'єктивних прав і охоронюваних законом інтересів, а, по-друге, носить еталонний характер, тобто є моделлю, орієнтиром для розробки усіх інших порядків юрисдикційної діяльності;
- реалізацію юрисдикційної діяльності суду лише в рамках відповідного провадження цивільного судочинства, яке відображає найбільш загальні особливості розгляду певної категорії справ і пристосовує для цієї мети всю цивільну процесуальну форму;
- стадійність здійснення юрисдикційної діяльності судом, яка пов'язана із планомірним сходженням усіх процесуальних дій суду та інших учасників цивільного судочинства до єдиної кінцевої мети цивільного процесу – винесення законного, обґрунтованого і справедливого судового рішення протягом розумного строку»⁴.

З усіх видів юрисдикції найбільших складнощів викликає саме визначення предметної юрисдикції. Як зазначено у Постанові ВС від 18.03.2021 р. у справі № 320/4559/19 під час визначення предметної юрисдикції справ суди повинні виходити із суті права та/або інтересу, за захистом якого звернулася особа, заявлених вимог, характеру спірних правовідносин, змісту та юридичної природи обставин у справі.

Визначальною ознакою справи адміністративної юрисдикції є суть (зміст, характер) спору. Публічно-правовий спір, на який поширюється юрисдикція адміністративних судів, є спором між учасниками публічно-правових відносин і стосується саме цих відносин.

Приватноправові відносини вирізняються наявністю майнового чи немайнового, особистого інтересу учасника. Спір має

⁴ Шадура Д. М. Цивільна юрисдикція. Дис... к.ю.н. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Харків, 2008.

приватноправовий характер, якщо він обумовлений порушенням або загрозою порушення приватного права чи інтересу, зазвичай майнового, конкретного суб'єкта, що підлягає захисту в спосіб, передбачений законодавством для сфери приватноправових відносин, навіть якщо до порушення приватного права чи інтересу призвели управлінські дії суб'єктів владних повноважень.

Верховний Суд застосовує наступні підходи до визначення юрисдикції:

- критерій визначення юрисдикції має бути максимально простим, зрозумілим;
- один спір має вирішуватися судами лише один раз;
- відповідачем у справі має бути та особа, з якою дійсно існує юридичний спір;
- унеможливлення звернення до суду з вимогами, що не підлягають судовому розгляду;
- запобігання штучному створенню преюдиції, потребі для вирішення одного спору ініціювати інші процеси в судах різних юрисдикцій⁵.

У практиці ВП ВС головним підходом при визначенні юрисдикції є предмет спору.

1) Критерій 1. Пряма вказівка в законі. Якщо в законі визначено, в межах якої юрисдикції має розглядатися спір, то це застосовується першочергово, лише потім – всі інші критерії. Наприклад, закон прямо визначає, що, спори, які впливають із публічної служби, розглядаються відповідно до адміністративного судочинства.

2) Критерій 2. Публічні чи приватно-правові відносини?

3) Критерій 3. Чи підлягають вимоги судовому розгляду?

Тільки після цього визначається суб'єкт⁶.

⁵ Кібенко О., Уркевич В. Підходи Великої Палати Верховного Суду до визначення юрисдикційності спорів. Судово-юридична газета. 24.03.2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/164290-pidkhodi-velikoyi-palati-verkhovnogo-sudu-do-viznachennya-yurisdiktsiynosti-sporiv>.

⁶ Князев В. Критерії розмежування судової юрисдикції: практика Великої Палати Верховного Суду. URL https://www.youtube.com/watch?v=DWas1v7wvc4&ab_channel=UkrainianBarAssociation.

3. Велика Палата Верховного Суду у своїй постанові від 12 травня 2022 р. у справі № 635/6172/17 підтримала висновок Касаційного цивільного суду (у справі № 308/9708/19 щодо можливості ігнорувати імунітет Російської Федерації та розглядати справи про відшкодування шкоди, завданої фізичній особі в результаті збройної агресії РФ, за позовом, поданим саме до цієї іноземної країни⁷. Відшкодування матеріальної та моральної шкоди, заподіяної внаслідок тимчасової окупації України, юридичним особам, громадським об'єднанням, громадянам України, іноземцям та особам без громадянства, у повному обсязі покладатися на РФ як на державу, що здійснює окупацію (ч.ч. 5, 9 ст. 5 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України»).

Якщо до цього часу суди зосереджувалися на аналізі можливості притягнення Держави Україна до відповідальності у зв'язку із знищенням майна чи смертю осіб на тимчасово окупованих територіях, у зоні АТО чи ООС, то нова практика свідчить про розроблення підходу, за якого до відповідальності може бути притягнуто і державу, яка здійснює ефективний контроль над відповідними територіями.

Постановою Верховного Суду від 18 травня 2022 р. у справі № 760/17232/20-ц додатково було вказано, що «підтримання юрисдикційного імунітету Російської Федерації позбавить позивача ефективного доступу до суду для захисту своїх прав, що є несумісним з положеннями пункту 1 статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. ЄСПЛ неодноразово визнавав, що «надання імунітету державі в ході цивільного судочинства переслідує законну мету дотримання міжнародного права для сприяння ввічливості та добрих відносин між державами через повагу до суверенітету іншої держави». Наразі відсутні будь-які механізми або інші міждержавні домовленості між Україною та Російською Федерацією щодо відшкодування збитків фізичним та юридичним особам, завданих внаслідок дій військової агресії Російської Федерації на території України. За таких

⁷ Постанова від 12 травня 2022 р. у справі № 635/6172/17: Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104728593>.

обставин, застосування судового імунітету Російської Федерації (зокрема, ч. 1 ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право») не буде узгоджуватися із обов'язком України як держави і суду зокрема забезпечити реалізацію права позивача на справедливий суд, а також є несумісним із міжнародно-правовими зобов'язаннями України у сфері боротьби з тероризмом. З огляду на відсутність інших ефективних засобів судового захисту порушеного права, застосування судового імунітету Російської Федерації буде порушенням самої сутності права на справедливий суд. Також, зважаючи на військову агресію Російської Федерації, якою порушується державний суверенітет України, застосування судового імунітету Російської Федерації буде непропорційним до своєї мети»⁸.

4. Електронний суд є одним зі способів впровадження електронного урядування та цифровізації правосуддя. Він полягає у використанні інформаційно-комунікаційних технологій для здійснення судових процедур, зокрема, для прийняття рішень, обміну документами та засідань.

Однією з головних переваг електронного суду є спрощення та пришвидшення судової процедури. Зокрема, він дозволяє здійснювати електронний обмін документами між сторонами справи та судом, що значно зменшує час, необхідний для розгляду справи. Крім того, електронний суд дозволяє здійснювати судові процедури в онлайн-режимі, що зменшує необхідність у фізичній присутності сторін справи та працівників суду.

Також важливою перевагою електронного суду є забезпечення максимальної прозорості та відкритості судової процедури. Завдяки використанню електронних засобів збереження та передачі інформації, всі дії сторін та суду в справі можуть бути зафіксовані та легко перевірені.

«Електронізація» українського судочинства відбувається набагато повільніше, ніж розраховувалось, що дещо дискредитувало саму ідею електронного судочинства в професійних ко-

⁸ Постанова від 18 травня 2022 р. у справі № 760/17232/20-ц: Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104635312>.

лах. Тому необхідне швидке залучення до системи електронного судочинства більшої частини осіб, які є учасниками судових процесів. Практика інших країн показала, що обов'язкове використання інструментів електронного судочинства, без права подавати документи в суд у паперовому вигляді, сприяє швидкому прогресу в зазначеній сфері. Нові послуги повинні впроваджуватися повсюдно, а «паперове» провадження стати винятком. Електронне судочинство якщо не єдиний, то дуже важливий спосіб оптимізувати судочинство. Традиційне паперове судочинство виглядає марнотратно і нерозумно з точки зору збереження ресурсів, адже судова система продукує величезну кількість документів, більшість з яких не мають цінності⁹.

Частина 6 ст. 14 ЦПК України, хоча і встановлює перелік суб'єктів, які мають зареєструвати електронні адреси в Єдиній судовій інформаційно-телекомунікаційній системі (далі – ЄСІТС) не закріплює, які наслідки наступають для осіб, зобов'язаних зареєструвати офіційні електронні адреси в ЄСІТС (зареєструватися в Електронному кабінеті), але не виконавших цей обов'язок.

Однак змінами до процесуального законодавства, що набирають чинності з 21 лютого 2024 року, передбачатиметься, що суд не розглядає, а залишає без руху або повертає процесуальні документи учасників справи, якщо вони зобов'язані зареєструвати електронний кабінет, однак не зробили цього. При цьому встановлення обов'язку зареєструвати електронний кабінет не позбавляє права таку сторону звертатися до суду у “паперовій” формі.

5. Процесуальний кодекс містить декілька форм офіційного сповіщення про судову справу: судовими повістками про виклик, судовими повістками-повідомленнями, оголошенням на офіційному веб-сайті судової влади України, з використанням засобів

⁹ Голубева Н. Ю., Бут І. О. Особливості судового захисту цивільних прав в умовах воєнного стану / Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія / за ред.: Є. О. Харитонova, О. І. Харитонova, К. Г. Некіт; упор.-укл. Ю. С. Маршук; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2023. 336 с. С. 217. URL: <https://hdl.handle.net/11300/23423>.

мобільного зв'язку, що забезпечують фіксацію повідомлення або виклику, шляхом надсилання такому учаснику справи текстових повідомлень або під розписку у судовому засіданні. Таким чином, можливості суду у інформуванні справи є обмеженими, посиленням на веб-адресу ухвали суду в Єдиному державному реєстрі судових рішень.

Вказані форми відмінні за підставами і способом їх надсилання: судові повістки є найпоширенішим способом сповіщення та можуть бути надіслані як у паперовому вигляді рекомендованим листом чи кур'єром на адресу учасника справи, так і в електронному вигляді на офіційну електронну адресу. Через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України викликаються відповідач, третя особа, свідок, зареєстроване місце проживання (перебування), місцезнаходження чи місце роботи якого невідоме, а також заінтересована особа у справах про видачу обмежувального припису. Очевидно, що така форма виклику є юридичною фікцією, яка не спрямована на реальне сповіщення особи (оскільки лише з факту публікації оголошення про виклик особа вважається повідомленою), однак на створення умов для того, щоб зацікавлена особа все ж могла дізнатися про такий виклик. Розміщення оголошення може бути здійснено лише в електронному вигляді, тоді як повідомлення під розписку завжди відбувається у паперовій формі і завжди очно – чи в ході судового засідання, чи у разі, коли особа, наприклад, під час ознайомлення з матеріалами справи була повідомлена секретарем про дату та час наступного судового розгляду. Сповіщення з використанням засобів мобільного зв'язку шляхом надсилання текстових повідомлень можливе лише у випадку відсутності офіційної електронної адреси учасника справи за його письмової заяви та при наявності технічної можливості. Не будемо приділяти увагу останнім двом способам сповіщення, оскільки вони передбачають поінформованість учасника про справу, що розглядається, а зосередимося на «першому» сповіщенні про справу, особливо осіб, які не є у ній позивачами чи заявниками.

В умовах війни кожен із вищенаведених способів, крім сповіщення на офіційну електронну адресу, виявився недостатньо

ефективним: судові повістки нерідко не могли бути вручені через перебої у роботі поштових відділень, зміну місця проживання адресата, з інших об'єктивних причин. Веб-портал «Судова влада України» тимчасово було обмежено у функціоналі. Це призвело до поновлення дискусії якомога більшої діджиталізації судових сповіщень.

6. Одним із напрацювань щодо відкритості інформації щодо справи вже можна вважати інтеграцію судових сервісів із вебпорталом електронних послуг «Дія» та відповідним мобільним застосунком на підставі спільного наказу Державної судової адміністрації з Міністерством цифрової трансформації України «Про затвердження Порядку електронної інформаційної взаємодії між підсистемою «Електронний суд» Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи та Єдиним державним вебпорталом електронних послуг, зокрема мобільним додатком Єдиного державного вебпорталу електронних послуг «Дія» від 22 листопада 2021 р. № 151/385. З метою забезпечення можливості отримання особами (учасниками судового процесу) інформації щодо розгляду судових справ реалізовано можливість надсилання та отримання повідомлення про слухання судового засідання, судових рішень, виконавчих документів, сплати штрафу та судового збору за постановою у справі про адміністративне правопорушення в електронній формі за бажанням особи.

Однак і такий спосіб інформування відповідно процесуального законодавства не є офіційним. Навіть із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану» від 27 липня 2022 р. № 2461-ІХ, ситуація кардинально не змінилася: передбачивши на законодавчому рівні у Законі України “Про судоустрій і статус суддів” додатковий спосіб інформування про суд, який розглядає справу, сторони спору та предмет позову, місце, дату і час судового засідання, шляхом надання інформації з використанням Єдиного державного вебпорталу електронних послуг, у тому числі з використанням мобільного застосунку Порталу Дія, законодавець не вніс відпо-

відних змін у ЦПК України. Отже і в даній законодавчій новелі йдеться лише про інформаційні повідомлення, а не офіційне сповіщення, що хоча і розширює можливості реалізації принципу відкритості інформації щодо справи, не вирішує практичних питань неможливості здійснення офіційного повідомлення в умовах воєнного стану.

Натомість для учасників справи, остання відома адреса місця проживання (перебування), місцезнаходження чи місця роботи яких знаходиться на тимчасово окупованій території, Законом України «Про внесення змін до деяких законів України щодо регулювання правового режиму на тимчасово окупованій території України» від 21 квітня 2022 р. № 2217-IX передбачено виклик або повідомлення учасників справи, які не мають офіційної електронної адреси, про дату, час і місце першого судового засідання у справі через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за двадцять днів до дати відповідного судового засідання. Суд викликає або повідомляє таких учасників справи про дату, час і місце інших судових засідань чи про вчинення відповідної процесуальної дії через оголошення на офіційному веб-сайті судової влади України, яке повинно бути розміщене не пізніше ніж за десять днів до дати відповідного судового засідання або вчинення відповідної процесуальної дії. З опублікуванням такого оголошення відповідач вважається повідомленим про дату, час і місце розгляду справи.

7. Судовий збір може стати економічною перешкодою для людей з низьким рівнем доходів, які не зможуть отримати доступ до правосуддя. Це може призвести до того, що деякі люди не зможуть використовувати свої права та захищати свої інтереси в судових процесах, що порушує принцип рівності перед законом та права на доступ до суду. Отже, важливо встановити розумний баланс між доступністю правосуддя та розміром судового збору. Необхідно забезпечити, щоб судовий збір був достатнім для забезпечення ефективної роботи судової системи та збереження її незалежності, але при цьому не перешкоджав доступу до суду для людей з низьким рівнем доходів.

Для досягнення цього можна використовувати різні методи: встановлювати диференційований розмір судового збору в залежності від доходів сторін, зменшувати його розмір для осіб з низьким рівнем доходів, чи для певних категорій справ, наприклад, у справах про захист прав дітей або людей з інвалідністю. Важливо зазначити, що судовий збір повинен бути розумним та пропорційним до складності та вартості розгляду справи, однак він не має залежати виключно необхідності повного покриття витрат на фінансування судової системи.

8. Співфінансування судового розгляду та краудфандинг можуть стати ефективними інструментами для забезпечення доступності судової системи та фінансування цивільних справ.

Співфінансування судового розгляду – домовленість сторін у справі щодо допомоги у сплаті судових, що може зменшити фінансове навантаження на кожную зі сторін та забезпечити їм рівні умови для представлення своїх інтересів у суді.

Краудфандинг – це спосіб залучення коштів від осіб, які не є учасниками судового процесу, однак в той чи інший спосіб заінтересовані у результаті розгляду справи. При цьому мотиви надавачів пожертви можуть бути різними: як правові (від захисту суспільного інтересу, формування судової практики у нетипових категоріях справ), так і неправові (задоволення власного азарту, збагачення від розподілу присудженого за судовим рішенням тощо). В цивільному судочинстві краудфандинг може бути використаний для забезпечення фінансування витрат на розгляд справи, коли сторони не можуть дозволити собі платити за юридичні послуги.

Обидва ці методи можуть забезпечити додаткові ресурси для забезпечення доступності правосуддя та допомогти людям захищати свої права. Однак, важливо зазначити, що вони повинні використовуватися з обережністю, оскільки можуть бути труднощі з розподілом відповідальності та залежністю від благодійної підтримки. Крім того, важливо враховувати етичні та правові питання, такі як конфіденційність та захист персональних даних

сторін у справі, а також відповідність засадам справедливого судочинства.

Вітчизняним процесуальним законодавством напряду не передбачено можливості фінансування судового процесу сторонньою особою, такий донор не наділений жодними процесуальними правами (наприклад, суд не вправі присудити стягнути зі сторони, що програла справу, компенсацію судових витрат на користь особи, що не є стороною). Однак універсальність матеріального цивільного права дозволяє реалізовувати такий нетиповий вид договору за допомогою вже наявних правових конструкцій (відступлення права вимоги за судовим рішенням на користь одного чи декількох нових кредиторів, укладення зобов'язання з відкладальною умовою, позика тощо).

9. Процесуальні правила відшкодування судових витрат передбачають необхідність подання сторонами у першій заяві по суті справи орієнтовного (попереднього) розрахунку суми судових витрат, які вона понесла і які очікує понести у зв'язку із розглядом справи, разом з першою заявою по суті спору. Попередній (орієнтовний) розрахунок судових витрат є обов'язковою складовою першої заяви по суті спору (як позовної заяви, апеляційної та касаційної скарг, так і відзиву), оскільки з огляду на статтю 134 ЦПК України попередній (орієнтовний) розрахунок судових витрат враховується судом під час вирішення питання про розподіл судових витрат, пов'язаних з розглядом справи. При цьому слід зауважити, що поданий стороною попередній розрахунок розміру судових витрат не обмежує сторону у доведенні іншої фактичної суми таких витрат, які підлягають розподілу між сторонами за результатами розгляду справи.

У разі подачі стороною такого розрахунку на більш пізніх стадіях, суд може відмовити їй у відшкодуванні відповідних судових витрат, за винятком суми сплаченого нею судового збору.

З цього приводу Верховний Суд дотримується позиції, що право на відмову у відшкодуванні витрат належить до дискреційних повноважень суду та вирішується ним у кожному конкретному випадку з урахуванням встановлених обставин справи: у разі

неподання учасником справи попереднього розрахунку у суду є право, а не обов'язок відмовити у відшкодуванні відповідних судових витрат. Тобто сам по собі факт неподання стороною попереднього розрахунку судових витрат разом з першою заявою по суті спору не є безумовною та абсолютною підставою для відмови у відшкодуванні відповідних судових витрат.

У справі № 922/676/21 окремо звертається увага, що подання попереднього (орієнтовного) розрахунку сум судових витрат забезпечує можливість іншій стороні належним чином підготуватися до спростування витрат, які вона вважає необґрунтованими та доводити неспівмірність таких витрат, заявивши клопотання про зменшення витрат на оплату правничої допомоги адвоката, які підлягають розподілу між сторонами, відповідно, забезпечує дотримання принципу змагальності.

Неповідомлення учасником справи іншого учасника справи про попередній (орієнтовний) розрахунок судових витрат, а також ненаправлення на його адресу документів на підтвердження відповідних вимог позбавляє іншого учасника справи можливості подати до суду клопотання про зменшення розміру таких витрат, що може бути однією з підстав для відмови у задоволенні заяви товариства про розподіл судових витрат на професійну правничу допомогу¹⁰.

10. У юридичній спільноті також широко обговорювався висновок Верховного Суду щодо так званого «гонорару успіху». Так, Верховний Суд у складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду у постанові від 12.06.2018 р. у справі № 462/9002/14-ц дійшов висновку, що не є платою за надані адвокатом послуги так званий “гонорар успіху” (винагорода за досягнення позитивного рішення у справі), оскільки за нормами ст. 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» формою винагороди адвоката за здійснення представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту є гонорар (плата за договором), порядок обчислення якого (фіксо-

¹⁰ Судові витрати: науково-практичний посібник / Н. Ю. Голубєва. Одеса: Фенікс, 2020. 120 с.

ваний розмір чи погодинна оплата), підстави для зміни його розміру, порядок сплати, умови повернення тощо, які визначаються в договорі про надання правової допомоги. Одночасно додаткова винагорода адвокату за досягнення позитивного рішення у справі, то за своїм змістом і правовою природою така винагорода не є ціною договору (платою за надані послуги) у розумінні ст. ст. 632, 903 ЦК та статті 30 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», а є платою за сам результат (позитивне рішення), досягнення якого відповідно до умов договору не ставиться в залежність від фактично наданих послуг.

Загальне правило договорів про надання послуг про те, що оплаті підлягає не результат, а процес надання послуги, означає, що послуга як така має бути оплачена, незалежно від досягнутого результату (за винятком випадків, коли сторона доведе, що послуги не відповідали якості, стандартам тощо, тобто були порушені умови договору).

Але це правило ні яким чином не суперечить тому, що може бути оплачений і результат також, якщо сторони про це домовились. Так званий «ефект послуги» дійсно знаходиться за межами власне договору про надання послуг, але він не є «байдужим» для юридичних відносин сторін, оскільки домовленість про оплату ефекту послуги має юридичний характер, не суперечить моральними устоям суспільства та не заборонена законодавством.

В українському цивільному праві нема заборони домовлятися про особливий порядок оплати наперед зазначеного найбільш бажаного результату, але при збереженні оплати послуги як такої (це відрізняє наш гонорар успіху від можливості у країнах загального права передбачити сплату тільки гонорару успіху).

Що стосується можливості включити гонорар успіху у судові витрати, які розподіляються між сторонами, вважаємо, що на сторону, що програла, такі витрати можуть частково покладатися у виключних випадках, тільки коли основний гонорар мав занижений характер, тому частину гонорару успіху можна вважати обґрунтованою. Але за загальним правилом такий гонорар не може включатися у витрати, які розподіляються між сторонами,

в силу вимог дотримання пропорційності та розумності судових витрат.

Чинне законодавство хоча і не містить визначення такого виду гонорару, як гонорар успіху, проте Верховний Суд враховує те, що Велика Палата Верховного Суду у постанові від 12 травня 2020 року у справі № 904/4507/18 фактично дійшла висновку про можливість існування «гонорару успіху» як форми оплати винагороди адвокату, визнала законність визначення між адвокатом та клієнтом у договорі про надання правової допомоги такого виду винагороди як «гонорар успіху», що відповідає принципу свободи договору та численній практиці Європейського суду з прав людини.

До речі, в країнах, в яких практикується гонорар успіху, він зазвичай не перекладається на сторону, що програла, а в США, де гонорар успіху має найбільше розповсюдження, взагалі діє принцип, відповідно до якого кожен платить сам, а на іншу сторону судові витрати взагалі не можуть бути перекладені, за загальним правилом, наприклад, є деякі винятки для патентних спорів.

ТЕМА 3.

СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ЇХ ПРАВОВИЙ СТАТУС

Рекомендована кількість годин – 2.

Питання до теми:

1. Проблематика визначення суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.
2. Проблеми визначення процесуально-правового статусу помічника судді.
3. Підстави та форми участі прокурора в цивільному процесі України.
4. Участь у цивільному судочинстві Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
5. Участь юридичних та фізичних осіб на захист інтересів інших осіб у цивільному судочинстві.

6. Перспективи залучення *amicus curiae* (з лат. «друг суду») у цивільному судочинстві.
7. Заборона суперечливої процесуальної поведінки (процесуальний естопель). Зловживання процесуальними правами.

Методичні вказівки:

1. Кількісний склад суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин не є незмінним і постійним, оскільки перебуває у безпосередній залежності від обставин справи, предмету судового захисту, характеру спірного матеріального правовідношення і його учасників, виду провадження, стадій процесу, виду процесуальної діяльності, яку необхідно здійснити для розгляду і вирішення справи. При визначенні поняття «суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин» варто уточнити, що вони наділяються не тільки процесуальними правами і обов'язками, а суб'єктивними цивільними процесуальними правами і обов'язками. Кожен суб'єкт, якій бере участь у розгляді і вирішенні цивільної справи наділяється власними, тільки йому притаманними цивільними процесуальними правами і обов'язками. Цивільне процесуальне законодавство чітко, окремими статтями виділяє суб'єктів цивільного процесу та вказує їх суб'єктивні цивільні процесуальні права і обов'язки.

2. Проблеми визначення процесуально-правового статусу помічника судді відносяться до складних питань права, що вимагають розгляду на рівні законодавства, судової практики та доктрини. Основні проблеми визначення статусу помічника судді полягають у наступному:

1) невизначеність законодавства. У більшості країн світу законодавство не містить конкретних визначень щодо статусу помічника судді. Це може призвести до неоднозначного розуміння правового статусу помічника судді та виникнення суперечностей щодо його повноважень та відповідальності. В Україні після ухвалення Закону України «Про державну службу» помічники суддів втратили статус державних службовців і перетворилися

на персонал (працівників) патронатної служби, що з одного боку спростило добір помічників (адже не проводиться конкурсний відбір, як це передбачено для державної служби), а з іншого боку – патронатна служба помічника судді за своєю природою подібна до державної, а тому дискусійним є непоширення обмежень державної служби на помічників суддів;

2) обмеження повноважень. Законодавство може обмежувати повноваження помічника судді, що призводить до певних проблем щодо забезпечення його правового статусу, зокрема, його статусу у судовому процесі та відповідальності за свої дії. ЦПК України вказує функції помічника судді у цивільному судочинстві, однак не можна стверджувати, що вони є саме процесуальними, адже вчиняються помічником поза судовим процесом, мають допоміжний характер. Саме тому включення помічника судді до кола суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин у редакції ЦПК України 2017 року є дискусійним;

3) відповідальність за дії. Помічник судді може бути відповідальним за свої дії у судовому процесі, проте відповідність рівня відповідальності не завжди визначена у законодавстві. Оскільки працівники суддів перебувають на патронатній службі, всю відповідальність вони несуть виключно перед патроном-суддею (звісно, якщо мова не йде про кримінальну відповідальність за порушення, пов'язані із діяльністю на посаді).

4) Незалежність судді та помічника судді. Помічник судді повинен діяти у межах відповідальності судді, який його обрав на посаду, тому його незалежність може бути обмеженою, що призводить до виникнення проблем щодо його статусу у судовому процесі. Однак окрім внутрішньої незалежності у відносинах патронатної служби помічник судді має зберігати незалежність і неупередженість в рамках цивільного процесу, однак законодавством не передбачено можливості відводу (самовідводу) помічника судді за жодних обставин.

Отже, проблеми визначення процесуально-правового статусу помічника судді вимагають уважного розгляду та вирішення на рівні законодавства та судової практики, щоб забезпечити чіткість та стабільність у судових процедурах.

Як зазначає Прохоров П. А., «значним впливом на суддю щодо ухвалення судового рішення можна охарактеризувати дії помічника судді щодо підготовки матеріалів справи до судового розгляду чи проектів процесуальних рішень. На це звертає увагу і Консультативна рада європейських суддів у своєму Висновку № 22 (2019) про роль помічників суддів від 7 листопада 2019 р.: якщо помічники суддів готуватимуть письмову пропозицію, як слід вирішити справу, чи проекти текстів рішень у повному обсязі, є ризик того, що пропозиції помічника впливатимуть на хід думок судді («якірний ефект»). За таких обставин суддя може не усвідомлювати, що перше враження від справи може змінитися після детальнішої роботи над проектом рішення. Судді мають усвідомлювати ці ризики та забезпечувати свою відповідальність за винесене судові рішення, тому важливо, щоби кожен суддя у кожній справі, що ним розглядається, зміг встановити вірний баланс, за якого допомога помічника не заміняла собою функції судді щодо безпосереднього дослідження матеріалів справи. Суддя повинен чітко розуміти ту керівну роль, яку він виконує щодо помічника, чітко відрізнати виклад обставин і законодавства у проекті судового рішення від аргументації самого помічника»¹¹.

Враховуючи таку роль та вплив помічника судді у здійсненні правосуддя науковцем пропонується урегулювати можливість його відводу (самовідводу), який наразі процесуальним законодавством не передбачений.

3. Омбудсмен має право звернутися до суду, щоб захистити права та свободи фізичної особи у будь-яких видах проваджень, наприклад, шляхом подання позову або заяви про видачу судового наказу. Під час звернення до суду з заявою про захист прав та свобод громадянина, Уповноважений набуває прав та обов'яз-

¹¹ Прохоров П. А. Порядок ухвалення судових рішень у цивільному процесі України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021 С. 42. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/15749>.

ків особи, в інтересах якої він діє, за винятком права укласти мирову угоду (згідно зі ст. 43 та 49 ЦПК). У додаток до цього, він має можливість не лише брати участь у суді першої інстанції, але й подавати апеляційну, касаційну скаргу, а також заяву про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

Водночас, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини зобов'язаний надати судові документи, що підтверджують наявність поважних причин, які заважають самостійному зверненню цих осіб до суду для захисту своїх прав, свобод та інтересів.

4. Системне тлумачення положень ЦПК України та частини 3 статті 23 Закону України «Про прокуратуру» дозволяє дійти висновку, що прокурор здійснює представництво в суді законних інтересів держави у разі порушення або загрози порушення інтересів держави у двох випадках: 1) якщо захист цих інтересів не здійснює або неналежним чином здійснює орган державної влади, орган місцевого самоврядування чи інший суб'єкт владних повноважень, до компетенції якого віднесені повноваження здійснювати такий захист у спірних правовідносинах; 2) якщо немає органу державної влади, органу місцевого самоврядування чи іншого суб'єкта владних повноважень, до компетенції якого віднесені повноваження здійснювати захист законних інтересів держави у спірних правовідносинах.

Водночас тлумачення пункту 3 частини 1 статті 131–1 Конституції України з урахуванням практики Європейського суду з прав людини свідчить, що прокурор може представляти інтереси держави в суді тільки у виключних випадках, які прямо передбачені законом. При цьому розширене тлумачення випадків (підстав) для представництва прокурором інтересів держави в суді не відповідає принципу змагальності, який є однією із засад правосуддя (пункт 3 частини 2 статті 129 Конституції України).

У першому випадку, коли існує орган, який може самостійно здійснювати захист інтересів держави, прокурор може представ-

ляти інтереси лише в разі пасивної поведінки цього органу, коли він не здійснює захисту або здійснює його неналежно.

У другому випадку, коли відсутній орган, що може здійснити захист, прокурор має право на представництво інтересів держави у будь-яких випадках.

Проте, важливо зазначити, що підстави для представництва інтересів держави прокуратурою в цих двох випадках значно відрізняються. В першому випадку, це пов'язано з пасивною поведінкою органу, який має здійснювати захист, тоді як у другому випадку, прокурор може представляти інтереси держави, оскільки відсутній будь-який орган, що може здійснити захист.

Верховний Суд звертає увагу на те, що «захищати інтереси держави повинні насамперед відповідні суб'єкти владних повноважень, а не прокурор. Щоб інтереси держави не залишилися незахищеними, прокурор виконує субсидіарну роль, замінює у судовому провадженні відповідного суб'єкта владних повноважень, який всупереч вимогам закону не здійснює захисту або робить це неналежно. Разом з тим прокурор не може вважатися альтернативним суб'єктом звернення до суду і замінювати належного суб'єкта владних повноважень, який може і бажає захищати інтереси держави.

Оскільки повноваження органів влади, зокрема, і щодо здійснення захисту законних інтересів держави, є законодавчо визначеними, тому суд згідно з принципом *jura novit curia* («суд знає закони») під час розгляду справи має самостійно перевірити доводи сторін щодо наявності чи відсутності повноважень органів влади здійснювати у спосіб, який обрав прокурор, захист законних інтересів держави у спірних правовідносинах» (постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2019 р. у справі № 587/430/16-ц)¹².

5. Стаття 56 ЦПК України передбачає, що фізичні та юридичні особи можуть звертатися до суду із заявами про захист

¹² Постанова Великої Палати Верховного Суду від 26.06.2019 р. у справі № 587/430/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/84573553>.

прав, свобод та інтересів інших осіб або державних чи суспільних інтересів та брати участь у цих справах.

В той же час, відповідно до ст. 1 Закону України «Про громадські об'єднання» громадське об'єднання може здійснювати діяльність зі статусом юридичної особи або без такого статусу. Відповідно до ст. 58 ЦПК України «громадські об'єднання без статусу юридичної особи не є представниками фізичних осіб, а тому саме по собі членство у громадській організації не є підставою для виникнення процесуального представництва (як законного, так і договірної). Оскільки в цьому випадку підстав для законного представництва в силу ст. 59 ЦПК України не вбачається, для цього необхідне волевиявлення особи, яка потребує представництва, та наявність належно оформлених документів, а сама лише та обставина, що основною метою та завданням громадської організації є допомога у реалізації громадянином його прав і законних інтересів, не може свідчити про наявність в організації процесуальної правоздатності у справі.

Інтереси громадянина, чії права порушено, не може представляти громадська організація без статусу юридичної особи, членом якої є такий громадянин. Так само, через відсутність статусу юридичної особи таке громадське об'єднання не може видати довіреність на представництво інтересів свого члена іншій особі»¹³.

6. *Amicus curiae* (з лат. «друг суду») – практика, що використовується в різних країнах світу, включаючи США, Великобританії, Канаді, ЄС тощо, яка дозволяє особі або організації, яка не є стороною у справі, подати докази чи аргументи до суду для підтримки однієї зі сторін у справі або для надання додаткової інформації суду щодо питань, що розглядаються.

¹³ Бут І. О. Особливості представництва громадським об'єднанням, яке не має статусу юридичної особи, інтересів свого члена. Новели цивільного процесуального законодавства: представництво: матер. Міжнар. наук.-практ. конфер.; до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса (м. Одеса, 16 травня 2019 року) / за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс. 2019. 200 с. С. –56–59.

У цивільному судочинстві залучення *amicus curiae* має на меті забезпечення вільного доступу до правосуддя та підвищення якості судового процесу. За допомогою *amicus curiae* можуть залучатися експерти, активісти та інші сторонні особи, які мають спеціальні знання чи досвід в певних галузях права, що дозволяє забезпечити комплексний аналіз питань, які розглядає суд, особливо на стадії касаційного перегляду, коли можуть вирішуватися питання, що мають фундаментальне значення для тлумачення права і створення подальшої правозастосовчої практики, адже статус рішення вищого суду не просто розглядає та вирішує справу двох сторін, а й надає орієнтир для правотлумачення у інших подібних справах.

Переваги залучення *amicus curiae* в цивільному судочинстві полягають у наступному:

1) забезпечення більш повного та об'єктивного аналізу питань, які розглядаються в справі, що допомагає суду у прийнятті правильного та обґрунтованого рішення;

2) забезпечення рівності сторін у судовому процесі, оскільки сторонні особи можуть допомогти у виявленні слабких місць аргументації сторін, а також надати альтернативні погляди на питання;

3) підвищення довіри до судової системи, оскільки залучення незалежних осіб дозволяє забезпечити більшу прозорість та відкритість судового процесу. *Amicus curiae* може виступати в інтересах громадськості та забезпечувати представлення різних поглядів та інтересів, які можуть бути важливими для вирішення справи.

Однак, залучення *amicus curiae* також може мати свої недоліки. Наприклад, якщо він не представляє всіх інтересів, може виникнути ситуація, коли рішення суду буде спрямоване на користь однієї сторони, залишаючи без уваги доводи іншої сторони.

В українському законодавстві залучення *amicus curiae* реалізовано у формі участі експерта з питань права. Висновок експерта з питань права долучається до матеріалів справи лише на підставі ухвали суду, причому не має значення, складений такий висновок до або після порушення справи. Метою висновку екс-

перта з питань права є надання допомоги у справах, що потребують спеціальних знань у галузі права. Однак, оскільки передбачається, що суддя є особою з відповідною кваліфікацією для обіймання такої посади володіє правовими знаннями (на основі принципу *jus novit curia*, що означає «суд знає закон»), висновок експерта з питань права може, як правило, застосовуватися у прямо визначених питаннях щодо: 1) застосування аналогії закону чи аналогії права; 2) зміст норм іноземного права відповідно до їх офіційного чи загальноприйнятого тлумачення, практичного застосування та доктрини у відповідній іноземній державі. На відміну від першого пункту, норми іноземного права український суддя знати не зобов'язаний.

Спеціальних вимог до перевірки рівня знань експертом норм іноземного права немає. Перелік питань, щодо яких може бути виданий висновок правової експертизи, є вичерпним. Тому висновок експерта з питань права не може стосуватися застосування будь-якої правової норми чи фактичних обставин справи норми національного законодавства.

7. Заборона суперечливої процесуальної поведінки, також відома як процесуальний естопель, передбачає заборону сторонам у судовому процесі вести себе непослідовно та неупереджено, порушувати правила процесуальної етики, використовувати тактику, спрямовану на унеможливлення правильного та ефективного проведення процесу.

Заборона процесуального естопелю має на меті забезпечити реалізацію основних принципів справедливого судочинства, таких як право на чесний процес, рівність сторін та забезпечення ефективного захисту прав та інтересів сторін у справі. До прикладів процесуального естопелю можуть належати повторення одних і тих самих запитань у свідків, які не дають нової інформації; вимагання додаткових доказів, які не є необхідними або не пов'язані з предметом справи.

Сторона, яка вчиняє дії або робить заяви у спорі, що суперечать тій позиції, яку вона займала раніше, не повинна отримати

перевагу від своєї непослідовної поведінки. Наприклад, сторона не може займати позицію, яка є протилежною тій, що була висловлена нею у інших судових спорах, в яких суд встановив обставини щодо такої особи (процесуальна преюдиція, відповідно до якої вважається доведеною обставина, яка встановлена судом щодо сторони в іншому спорі), чи в судах попередніх інстанцій під час перегляду судового рішення.

Процесуальний естопель є важливим інструментом для забезпечення правильного та ефективного проведення судового процесу. Судова влада може вживати різних заходів для запобігання процесуальному естопелю, таких як відмова у задоволенні непідтверджених клопотань, вжиття заходів процесуального примусу або застосування інших наслідків. Наприклад, у разі відхилення доказів, неприйняття відмови від раніше визнаного стороною факту тощо може мати наслідок відмову у задоволенні позову.

ТЕМА 4. **ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ** **СУДОЧИНСТВІ**

Рекомендована кількість годин – 2.

Питання до теми:

1. Використання електронних доказів у процесі доказування.
2. Розподіл тягара доказування.
3. Поняття доказів та доказування у цивільному процесі.
4. Предмет доказування.
5. Доказові презумпції у цивільному судочинстві.
6. Класифікація доказів.
7. Стандарти доказування у цивільному судочинстві.
8. Поєднання змагальності та процесуальної активності суду. Мета доказування: об'єктивна (матеріальна) істина і судова (формальна, юридична) істина.

Методичні вказівки:

1. Чинне цивільне процесуальне законодавство виокремлює такі засоби доказування: 1) письмові докази; 2) речові докази; 3) електронні докази; 4) висновки експертів; 5) показання свідків. Водночас електронними доказами є інформація в електронній (цифровій) формі, що містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема електронні документи (наприклад, текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо), веб сайти (сторінки), текстові, мультимедійні та голосові повідомлення, метадані, бази даних та інші дані в електронній формі (частина 1 статті 100 ЦПК України).¹⁴ Запровадження у ЦПК України такого нового самостійного способу доказування як електронний доказ є позитивним явищем, оскільки надає змогу уникнути певних проблемних питань, що раніше виникали у судовій практиці з огляду на нормативну неврегульованість використання таких джерел доказової інформації. Раніше, під час дослідження цифрової інформації через відсутність у процесуальних кодексах такого виду доказів як електронні, суди були змушені відносити звуко- та відеозаписи до речових доказів, а електронне листування, електронні документи – до письмових.

Основними ознаками електронних доказів є: нематеріальний вигляд; можливість існування оригіналу електронного доказу в кількох місцях одночасно; можливість, без втрати характеристик, копіювання на різні пристрої; для відтворення необхідно використовувати відповідні технічні засоби.

Електронний доказ має свою специфічну форму, яка може бути пред'явлена суду, а форма виразу електронного доказу призведе до особливої форми дослідження та оцінки такого доказу судом з обов'язковим використанням технічних засобів. І саме розглядаючи особливості дослідження та оцінки електронних документів, слід зазначити необхідність створення належних технічних умов, використання спеціальної апаратури, за допомо-

¹⁴ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст.492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>.

гою якої можливо було б відтворити зміст електронних засобів доказування та дослідити певну доказову інформацію. У судовій практиці виникають ситуації, коли електронні докази не досліджуються судом як прямі в силу технічної невідповідності суду або існуючого протягом тривалого часу паперового документообігу в судах. Відповідно до ч. 2 ст. 100 ЦПК України електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронні довірчі послуги»¹⁵. Законом може бути передбачено інший порядок засвідчення електронної копії електронного доказу. Учасники справи мають право подавати електронні докази в паперових копіях, посвідчених у порядку, передбаченому законом. Паперова копія електронного доказу не вважається письмовим доказом.

Електронні докази оглядаються судом або досліджуються ним іншим способом, а також пред'являються для ознайомлення особам, які беруть участь у справі, а в необхідних випадках – також експертам, спеціалістам і свідкам. Особи, яким пред'явлено для ознайомлення електронні докази, можуть звернути увагу суду на ті чи інші обставини, пов'язані з оглядом. Ці заяви заносяться до протоколу судового засідання. Протоколи огляду електронних доказів, складені в порядку забезпечення доказів, виконання судового доручення або за результатами огляду доказів на місці, за клопотанням учасника справи оголошуються в судовому засіданні. Учасники справи можуть дати свої пояснення з приводу цих протоколів. Електронні письмові документи досліджуються в порядку, передбаченому для дослідження письмових доказів (237 ЦПК України).

2. Традиційно проблеми доказування у цивільному судочинстві розглядаються через призму вимог принципу змагальності. У чинній редакції ЦПК України законодавець поряд із класичними постулатами про те, що цивільне судочинство здійснюєть-

¹⁵ «Про електронні довірчі послуги»: Закон України від 05.10.2017 року. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 45. Ст.400. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2155-19>.

ся на засадах змагальності сторони (ч. 1 ст. 12 ЦПК України), обов'язок доказування покладається на сторін (ч. 3 ст. 12, ч. 1 ст. 81 ЦПК України) і збирання доказів у цивільних справах за загальним правилом не є обов'язком суду, суд наділений можливістю у виключних випадках витребування доказів за власною ініціативою. Окрім можливості суду з метою з'ясування обставин справи витребувати необхідні докази за власною ініціативою у справах окремого провадження (ч. 2 ст. 294 ЦПК України), також передбачено: 1) право суду збирати докази, що стосуються предмета спору, з власної ініціативи у випадках, коли це необхідно для захисту малолітніх чи неповнолітніх осіб або осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена (ч. 2 ст. 13 ЦПК України); 2) право суду витребувати за власною ініціативою докази, коли він має сумніви у добросовісному здійсненні учасниками справи їхніх процесуальних прав або виконанні обов'язків щодо доказів (ч. 7 ст. 81 ЦПК України).

«Загальне правило щодо розподілу функцій сторін та суду у доказовій діяльності впливає із системного тлумачення положень ЦПК України, кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог та заперечень, крім випадків, встановлених ЦПК України. Натомість роль суду зводиться до керування ходом судового процесу, роз'яснення у випадку необхідності учасникам судового процесу їхніх процесуальних прав та обов'язків, наслідків вчинення або невчинення процесуальних дій, сприяння учасникам судового процесу в реалізації ними прав, передбачених ЦПК України». Отже, щодо тягаря доказування, то відповідно до ст. ст. 12, 81 ЦПК України кожна сторона повинна довести обставини, які мають значення для справи і на які вона посилається як на підставу своїх вимог або заперечень, крім випадків, встановлених Кодексом. Із вказаних положень прослідковується можливість застосування принципу «*affirmanti incumbit probatio*», який означає, що «хто стверджує, той і доводить». Сторона має довести ті обставини, на які вона посилається, і саме такі належним чином вчинені дії позивача, за загальним правилом, є підставою для задоволення його позову. Натомість відсутність

належного спростування іншою стороною обставин, на які посилається сторона без належного їх доведення, сама по собі не є підставою для задоволення позову, оскільки суперечить загальним принципам доказування у цивільних справах.

Положення ст. 81 ЦПК відбивають приватноправові засади змагальності цивільного процесу, відповідно до чого тягар доказування цілком покладається на сторони. У такому контексті зазначений обов'язок з доказування характеризується специфічністю та виникає тоді, коли особа реалізує своє право на судовий захист. При цьому особа наділена правом самостійно обирати коло доказів, на які вона посилається і подає до суду виходячи із своєї процесуальної заінтересованості та позиції у справі. Поряд з цим таке право сторони також має свої межі, оскільки коли особа використовує свої процесуальні права у сфері доказування всупереч їхньої мети, діє недобросовісно, як наслідок зачіпається загальний публічно-правовий інтерес в ефективному відправленні правосуддя, що повинно мати наслідком відповідну реакцію суду.¹⁶

3. Доказами є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи (ст. 76 ЦПК України). В Цивільному процесуальному кодексі України значно розширено критерії, яким повинні відповідати докази. Ними є: належність доказів (докази повинні містити інформацію щодо предмета доказування); допустимість доказів (суд не бере до уваги докази, що одержані з порушенням порядку, встановленого законом); достовірність доказів (докази, на підставі яких можна встановити дійсні обставини справи); достатність доказів (докази, які у своїй сукупності дають змогу дійти висновку про наявність або відсутність обставин справи, які входять до предмета доказування).

¹⁶ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст.492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>.

Цивільне процесуальне (судове) доказування – це розумова та процесуальна діяльність суду й інших учасників судового процесу, що спрямована на встановлення істини у конкретній справі і вирішення спору між сторонами. Доказування є основним способом пізнання фактичних обставин справи, що підтверджують вимоги і заперечення сторін, та інших обставин, що мають значення для правильного вирішення справи. У процесі доказової діяльності суду та учасників справи можна простежити реалізацію основних положень судочинства, без належного підтвердження обставин учасник справи не зможе довести свою правоту та не отримає бажаного результату у справі, від повноти та якості процесу доказування залежить постановлення правильного і обґрунтованого рішення. Доказова діяльність кожного із суб'єктів має свою специфіку, що залежить від характеру їхньої заінтересованості у вирішенні справи, цілях участі у процесі та виконуваних процесуальних функціях, процесуальному стані.

Процес доказування – це сукупність послідовно вчинюваних процесуальних дій, спрямованих на обґрунтування вимог та заперечень сторін та встановлення судом обставин справи. Він складається з кількох етапів: збирання (надання) доказів, витребування доказів судом, виклик свідків та призначення експертизи; дослідження доказів; оцінка доказів. Ключовим атрибутом процесу доказування є засоби доказування.

4. Визначення предмета доказування у судових справах, як сторонами судового процесу, так і судом, має важливе значення для правильного вирішення спору, прийняття законного та обґрунтованого судового рішення. Предметом доказування є факти, які становлять основу заявлених вимог і заперечень проти них або мають інше значення для правильного розгляду справи і підлягають встановленню для прийняття судового рішення. З'ясуванню і перевірці доказами підлягають також причини і умови, які сприяли виникненню спору. Таким чином, предмет доказування у цивільному процесі – це сукупність фактів та обставин, що підлягають доказуванню учасниками справи з метою обґрунтування заявлених вимог чи заперечень, а також встановленню

судом із метою захисту прав, свобод та інтересів, ухвалення законного та обґрунтованого рішення.

«Межі предмета доказування» це необхідна для правильного розгляду і вирішення справи, ухвалення законного та обґрунтованого рішення сукупність фактів та обставин, що підлягають встановленню судом і доказуванню учасниками справи. Джерелами, які впливають на формування меж предмета доказування у цивільному процесі є: зміст позовів (заяв), відзивів, відповідей на відзив, заперечень, пояснень третіх осіб, висновків органів державної влади, органів місцевого самоврядування. Серед сукупності фактів та обставин, які становлять предмет доказування у цивільному процесі, факти та обставини матеріально-правового характеру є основоположними, саме норми матеріального права, що підлягають застосуванню для кваліфікації певних правовідносин, сприяють суду у встановленні кола суб'єктів, визначенні сукупності обов'язкових доказів та реалізації вимог закону про належність, допустимість, достовірність і достатність доказів.

Предмет доказування у цивільному процесі формується судом, оскільки саме на суд законом покладено завдання вирішити справу по суті, ухвалити законне та обґрунтоване рішення з метою ефективного захисту прав, свобод та інтересів. Інші учасники цивільних процесуальних правовідносин – учасники справи, а також особи, які сприяють у доказуванні, зокрема свідки та експерти, впливають на формування судом предмета доказування.

5. Доказові презумпції – це встановлені законом спеціальні правила розподілу тягара доказування щодо припущення про існування чи неіснування певного факту, що приймається судом за істину, поки не доведено протилежного. Процесуалісти акцентують увагу на власному розумінні презумпції, так одні з них вважають, що презумпції формулюються в інтересах захисту прав сторони, поставленої в більш важкі умови доведення. Причина закріплення презумпцій полягає в тому, що зустрічаються обставини, що мають істотне юридичне значення, доведення яких вкрай важко або навіть неможливо. Інші вважають, що презумпція встановлюється з метою полегшення процесу-

ального становища деяких учасників процесу, сприяння кращому захисту їх прав.

У цивільному процесі доказові презумпції мають особливості: презюмований факт стверджує одна сторона; докази на його оспорювання має подати друга сторона; доказова презумпція перерозподіляє обов'язки доказування не так, як це робить загальне правило. Так, положення статті 60 СК України свідчить, що законом встановлено презумпцію спільності права власності подружжя на майно, яке набуто ними за час шлюбу. Стаття 162 СК України передбачає презумпцію правомірності поведінки того з батьків, з ким проживала дитина. Відповідач зобов'язаний сплачувати аліменти, що свідчить про наявність презумпції вини платника аліментів у виникненні заборгованості з їх сплати та є підставою для застосування до відповідача відповідальності, передбаченої ч. 1 ст. 196 СК України. Цивільне законодавство в деліктних зобов'язаннях передбачає презумпцію вини завдавача шкоди. Якщо у процесі розгляду справи зазначена презумпція не спростована, то вона є юридичною підставою для висновку про наявність вини заподіювача шкоди. Згідно із закріпленою у статті 204 ЦК України презумпцією правомірності правочину – правочин вважається правомірним, якщо його недійсність прямо не встановлена законом або якщо він не визнаний судом недійсним.

6. Докази можуть класифікуватися за різними підставами. У теорії цивільного процесу класичним вважається поділ доказів за такими критеріями:

- за характером зв'язку змісту доказів з фактами, що підлягають встановленню: *прямі докази* – безпосередньо вказують на факт, який підлягає встановленню; *непрямі (побічні) докази* – не вказують безпосередньо на факт, який підлягає встановленню, проте вказують на інші факти, що дозволяє зробити вірогідний висновок про шуканий факт.

- за способом утворення фактичних даних: *первісні докази* – фактичні дані, одержані з першоджерела (показання свідка-очевидця, оригінал документа); *похідні докази* – фактичні дані,

отримані з джерела, що відтворює інший засіб доказування (копія документа, показання свідків зі слів інших осіб).

– за джерелом отримання фактичних даних: *особисті докази* – фактичні дані, джерелом отримання яких виступає людина (містяться у показаннях свідків, поясненнях сторін, третіх осіб, їх представників); *речові докази* – фактичні дані, джерелом отримання яких виступає матеріальний об’єкт; *змішані докази* – фактичні дані, джерелом отримання яких одночасно є людина і матеріальний об’єкт (висновок експерта).

– залежно від мети доказування: докази можуть бути основними та протилежними (контрдокази): *основні докази* – це докази, що підтверджують наявність чи відсутність певної обставини; *протилежні докази* – це докази, що спростовують основний доказ.

Класифікація доказів, які використовуються в цивільному процесі, дозволяє надати відповіді на ряд практичних питань, а саме: чи стосується доказ приватноправового спору взагалі та якою мірою (питання належності певного доказу до цивільної справи); наскільки повно доказ підтверджує наявність чи відсутність певних обставин приватноправового спору; джерело доказу, який використовується в цивільній справі; яким чином (у якій формі) доказ відтворений ззовні, у вигляді чого він представлений; чи дотримано вимоги процесуального закону щодо форми та способу отримання доказу.

7. Концепція внутрішнього переконання судді як певного камертону при оцінці доказів була успадкована вітчизняним цивільним процесуальним законодавством: її витоки прослідковуються ще з часів Римської Імперії, поступово вона була рецепційована більшістю європейських країн та знайшла своє відображення і у сучасних європейських процесуальних кодексах. Суттєвим недоліком оцінки доказів судом за своїм внутрішнім переконанням є суб’єктивність такої діяльності суду, це – індивідуалізована оцінка доказів. Стандарт «балансу ймовірностей» навпаки, намагається об’єктивізувати оцінку доказів, адже цей баланс має стати очевидним не тільки для самого судді, а й для

учасників справи, присяжних, і навіть для будь-якого стороннього спостерігача. Однак не можна стверджувати, що оцінка доказів на підставі внутрішнього переконання є свавільною, для її здійснення суд має виконати низку умов: 1) надати можливість сторонам реалізувати своє право (і одночасно виконати обов'язок) на доведення тих обставин, на які вони посилаються. Хоча суд не приймає активної участі у процесі збирання доказів, в деяких випадках суд може за власної ініціативи збирати докази (ст. 13, 81 ЦПК України); 2) відхилити докази, що є недопустимими, недостовірними чи неналежними, спочатку приймаючи їх до розгляду, а остаточно – у нарадчій кімнаті, надаючи оцінку доказам у сукупності; 3) здійснити безпосереднє дослідження доказів та відповідно до свого внутрішнього переконання зробити висновки щодо достатності доказів для встановлення обставин, що мають значення для справи.¹⁷ І саме під час реалізації останньої умови – встановлення достатності доказів – постає питання, а чи дійсно зібраних доказів вистачає для підтвердження чи спростування позиції сторін та з'ясування об'єктивної істини, тобто чи виконано стороною тягар доказування, покладений на неї процесуальним законодавством? У сучасному цивільному процесуальному праві України покладення на суд обов'язку встановити об'єктивну істину та пов'язувати з нею обґрунтованість судового рішення не вбачається можливим з огляду на посилення засади змагальності судового процесу й неможливості суду проводити розслідування обставин справи за власною ініціативою. Це означає, що неможливість у переважній більшості справ встановити об'єктивну істину залишає певний ступінь сумніву щодо визнання певного факту встановленим.

В Англії є два стандарти доказування: «баланс ймовірностей» (*balance of probabilities*) – використовується, як правило,

¹⁷ Полюк Ю. І. Щодо питання про стандарти доказування у цивільних справах. Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) [Електронне видання] / Уклад.: Стоянова Т. А., Островська Л. А. Сатановська О. В.; за заг. Ред.д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2020. С. 77–83.

у цивільних справах, та вимагає визнавати факт доведеним тоді, коли комплекс представлених стороною доказів дозволяє судді прийти до висновку про те, що спірний факт ймовірніше існує, аніж не існує; «поза розумних сумнівів» (*beyond reasonable doubt*), який використовується зазвичай в кримінальних справах і є більш суворим, оскільки вказує, що певні сумніви можуть залишатися, але вони повинні бути вкрай несуттєвими.¹⁸ В США у цивільних справах застосовується схожий цивільно-процесуальний стандарт «превалювання доказів» (*preponderance of evidence*), і кримінальний стандарт «поза розумних сумнівів». Однак існує і проміжний стандарт – «ясні і переконливі докази» (*clear and convincing evidence*), який використовується в деяких штатах у спорах про оскарження заповітів з посиланням на неосудність спадкодавця. Британські судді ж заперечують саму можливість існування якогось проміжного стандарту, оскільки це тільки ускладнило б доказування у цивільних справах: незалежно від предмета спору, навіть у «квазікримінальних» справах (наприклад, домашнє насилля) повинен застосовуватися стандарт балансу ймовірностей.

Отже, стандарт доказування – це певний об’єктивний критерій, на підставі якого суд оцінює докази для встановлення фактів справи. Цивільним стандартом в країнах англосаксонського права є стандарт балансу ймовірностей. Натомість в процесуальному законодавстві України використовуються не об’єктивні стандарти доказування, а суб’єктивний критерій «внутрішнього переконання», який залишає відкритим питання, як суд повинен вирішити питання факту в разі, коли докази, подані сторонами не є абсолютно переконливими.

8. На суд як орган правосуддя покладено функцію забезпечити виконання завдань цивільного судочинства, чого неможливо зробити без активної та ініціативної участі самого ж суду

¹⁸ Луспеник Д. Доказування у цивільному процесі: що нового у ЦПК та чому суд наділений правом витребування доказів. URL: <http://kdkako.com.ua/dokazuvannya-u-civilnomu-procesi-shcho-novogo-u-cpk-ta-chomu-sud-nadileniy-pravom-vitrebuвання/>.

в керівництві судовим процесом, оскільки саме активна позиція суду, з точки зору організації процесу, є гарантією досягнення засад цивільного судочинства, а тому має велике значення для його оптимізації. Низький рівень активності суду в цивільному судочинстві неминуче призведе до того, що в багатьох випадках судом не буде забезпечена реалізація учасникам судового процесу, наданих законом процесуальних прав. Як наслідок цілі правосуддя не будуть досягнуті, та правосуддя не матиме ефективності. Тому підвищення процесуальної активності суду має бути визначальним при реформуванні судоустрою та цивільного судочинства.

Принцип суддівського керівництва більше відповідає змагальній моделі процесу, змагальний процес має ґрунтуватися на суддівському керівництві та доповнюватися залежно від характеру спору суддівською активністю.

Істиною є таке знання, що повністю відповідає дійсності. У праві це поняття охоплює також способи досягнення такого знання, способи його обґрунтування. Отже, істинним є лише те знання, що є досягнутим із застосуванням належних способів, а також належним чином обґрунтоване. Саме таке розуміння покладене в основу істини як мети судового пізнання. Істинне знання як мета судового пізнання характеризується поєднанням таких ознак: спрямоване на відображення реальних обставин справи; досягнуте із застосуванням належних, тобто передбачених процесуальним законом способів; належним чином, у передбачений процесуальним законом спосіб, обґрунтоване. Зіставлення об'єктивної істини та відносної (судової, формальної, законної) істини виражається у таких двох тезах: обов'язок суду прагнути до встановлення дійсних обставин справи (об'єктивна істина), але при цьому виходити з наявних процесуальних можливостей; час буття процесуального формалізму як самостійної цінності відходить у минуле, в тому числі – на рівні законодавчих пропозицій. Таким чином, принцип об'єктивної істини можна визначити як керівну засаду, що визначає зміст і спрямованість цивільного процесу, а також виявляється в нормах цивільного процесуального права.

II СЕМЕСТР

ТЕМА 5. ЗМІНИ У ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Рекомендована кількість годин – 2.

Питання до теми:

1. Поняття та сутність позовного провадження та його характерні ознаки
2. Види позовів у цивільному судочинстві. Групові позови.
3. Проблема обрання позивачем ефективного способу захисту. Процесуальні наслідки обрання неефективного способу захисту.
4. Посилення ролі підготовчого провадження у цивільному судочинстві.
5. Письмові заяви учасників справи, порядок обміну.
6. Запровадження примирних процедур.

Методичні вказівки:

1. Відповідно до ч. 2 ст. 19 ЦПК України цивільне судочинство здійснюється за правилами трьох видів судового провадження: позовного, наказного та окремого. Кожен з видів проваджень відрізняються за об'єктом, суб'єктами та змістом процесуальних правовідносин, що виникають у кожному з них та за рядом іншими ознак.

Поділ цивільного судочинства на види проваджень зумовлюється такими поняттями як охорона і захист суб'єктивних прав і інтересів. Саме захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав свобод чи законних інтересів є характерним для позовного провадження.

Позовне провадження є найбільш поширеним видом цивільного судочинства, в порядку якого суд розглядає та вирішує справи щодо спорів про суб'єктивні права, обов'язки чи законні інтереси, що виникають з цивільних житлових, земельних, трудових та інших матеріально-правових відносин, що базуються на рівності та автономії суб'єктів. Саме в цьому виді судового

провадження розглядається найбільша кількість категорій справ цивільного судочинства, найбільш повно розкриваються всі принципи цивільного процесу, використовуються всі основні інститути, на прикладі цього виду провадження деталізовані правила судової процедури.

Сутністю позовного провадження є спір про суб'єктивні права та юридичні обов'язки, тому основними й обов'язковими його учасниками, окрім суду, є сторони з протилежними інтересами в особі позивача та відповідача, між якими існує спір, що розглядається та вирішується судом.

Таким чином, позовне провадження як вид цивільного судочинства – це врегульований нормами розділу 3 ЦПК України судовий порядок розгляду та вирішення спорів про суб'єктивні права, обов'язки та законні інтереси суб'єктів цивільних, житлових, сімейних, земельних, трудових та інших матеріально-правових відносин, що базуються на рівності та автономії їх суб'єктів. Підставою для порушення справи позовного провадження є подача позивачем позовної заяви та прийняття її судом.

З оновленням цивільного процесуального законодавства України позовне провадження поділяється на два види: загальне й спрощене, яке мало на меті розвантаження суддів шляхом запровадження спрощеної процедури для розгляду простих, в розумінні процесуального закону, категорій справ позовного провадження і виокремлення з загальної кількості.

2. Розподіл позовів на види може здійснюватися з різних підстав, серед яких основними є:

1) за способом процесуального захисту, який відображається в змісті позову, вони класифікуються на: позови про визнання (установчі), позови про присудження (виконавчі) позови та перетворювальні позови (конститутивні);

2) за характером і оцінкою предмета спору: майнові, не майнові та натуральні позови;

3) за зв'язком між позовами вони діляться на: тотожні; однорідні та взаємозалежні позови;

4) за характером інтересів, що підлягають захисту, позови поділяються на: особисті позови, позови поданні на захист державних інтересів чи прав інших осіб, а також позови поданні на захист невизначеного кола осіб (групові).

Доволі поширеними є випадки порушення прав широкого кола фізичних осіб, які є однотипні за своєю природою. Як правило, в таких справах спір виходить з однакових підстав, однак до суду не подається один груповий позов, а відбувається індивідуальне звернення особи до суду кожен зі своїм позовом окремо, що аж ніяк не сприяє розвантаженню судової системи.

Приведення національного законодавства у сфері захисту прав споживачів до європейських стандартів зумовлює потребу запровадження інституту групових позовів. Забезпечення та утвердження права на судовий захист здійснюється, зокрема шляхом розширення механізмів доступу до правосуддя. При цьому останнім часом при запровадженні нових правових механізмів отримання судового захисту чи оптимізації вже існуючих необхідним є одночасне дотриманням принципу процесуальної економії. Вконтексті цього конструкція групових позовів є найбільш оптимальною для застосування. Однак, запровадження будь-якої нової правової категорії призводить до виникнення низки проблемних питань як на рівні законодавства, так і в юридичній науці, першою з яких є відсутність належного правового регулювання.

На рівні національного законодавства механізм захисту численного (невизначеного) кола осіб передбачений, однак право на пред'явлення такого позову (на захист невизначеного кола осіб) мають тільки об'єднання споживачів, які діють як юридичні особи, що виключає можливість окремих громадян-членів численної групи осіб звертатись із позовами про захист власних прав та інтересів до національних судів. Втім у процесуальному законодавстві тільки у 2010 році вперше з'являється положення про позови поданні на захист невизначеного кола осіб, передбачивши можливість видачі судового наказу за вимогою про повернення вартості товару неналежної якості, якщо є рішення суду, яке набрало законної сили, про встановлення факту продажу товару неналежної якості, ухвалене на користь невизначеного кола спо-

живачів (п. 5 ч. 1 ст. 96 ЦПК України у редакції до 15.12.2017 р. та п. 6 ч. 1 ст. 161 України після). Фактично йдеться про спробу законодавця запровадити інститут групових позовів, який давно відомий і вдало застосовується в країнах континентального права, на рівні національного законодавства. При цьому оновлене цивільне процесуальне законодавство й досі не містить положень, що стосуються порядку розгляду групових позовів.

Наступна спроба належного правового регулювання інституту групових позовів на законодавчому рівні пов'язується з реєстрацією в 2019 році законопроекту № 10292, однак невдовзі він був відкликаний. Проект Закону мав на меті визначення основних засад судового розгляду групових позовів за правилами ЦПК України як ефективного інструменту захисту прав груп осіб, які постраждали від одного правопорушення, вчиненого одним чи кількома суб'єктами. Його прийняття зумовило б вирішення низки проблем, зокрема:

- відсутність єдиного підходу до визначення поняття і змісту позову, що поданий на захист невизначеного кола осіб (в юридичній літературі означений вид позову визначається через застосування понять «груповий», «колективний», «масовий». Здебільшого ці поняття отожднюються через наявність елементів множинності учасників процесу і відповідно призводять до віднесення вказаних позовів до процесуальної співучасті);
- сприйняття групового позову різновиду процесуальної співучасті (однак співвідношення цих правових категорій вказують на суттєві відмінності процесуально-правового регулювання, що визначає їх як самостійні способи захисту прав великого кола осіб);
- визначення критеріїв визнання позову як групового (зокрема законопроектом № 10292 визначаються умови віднесення позову до групового таких як, наприклад, кількісний склад осіб має бути не менше 25 фізосіб),
- визначення юрисдикції (підсудності) справ за груповими позовами;

- визначення процесуальних особливостей на всіх стадіях судового процесу за груповими позовами, починаючи з відкриття провадження і закінчуючи винесенням рішення у справі (конкретизація щодо суб'єкта звернення, – інформування учасників (потенційних учасників) право індивідуального звернення особи, яка не була членом групи та ін.).

Втім наявний на сьогодні правовий інструментарій дозволяє використовувати інститут групових позовів осіб, заощаджуючи час та забезпечуючи принцип процесуальної економії. В судовій практиці подання групового реалізується зокрема через спеціально для цього створену юридичну особу (громадську організацію), яка по суті збирає членів з метою захисту їх прав у суді та подає груповий позов і подання нею надавати документів на підтвердження повноваження представляти інтереси конкретних фізичних осіб-членів організації не вимагається (Постанова КЦС ВС від 19 березня 2020 року у справі № 754/8602/18). Необхідність створення юридичної особи (громадської організації) для групового позову була також висловлена Верховним Судом у постанові від 25 травня 2022 року у справі № 487/6970/20.

Ефективність застосування інституту групових позовів вбачається в розвантаженні судової системи, надавши можливість систематизувати, впорядкувати й спростити розгляд справ певної категорії, зокрема тих, що стосуються захисту прав споживачів.

3. Звертаючись до суду за захистом своїх порушених, невідомих або оспорюваних прав, свобод чи інтересів, законодавець покладає на позивача обов'язок обрати та зазначити в позовній заяві спосіб (способи) захисту, який суд має застосувати при вирішенні спірних правовідносин (п. 4 ч. 3 ст. 175 ЦПК України). Способи захисту цивільних прав та інтересів, які можуть бути застосовані судом закріплені в ч. 2 ст. 16 ЦК України:

- 1) ті, що безпосередньо поіменовані в п.п. 1–10 ч. 2 ст. 16 ЦК України;
- 2) ті, що передбачені законом (спеціальним законом/спеціальною нормою);

- 3) ті, що передбачені договором (укладеним між сторонами);
- 4) ті, що визначені судом у визначених законом випадках (якщо закон або договір не визначають ефективного способу захисту, суд може визначити у своєму рішенні такий спосіб захисту, який не суперечить закону).

Питання щодо способів захисту цивільних прав та інтересів не втрачає актуальності. Якщо раніше правозастосовна практика оперувала поняттями «належний спосіб захисту» чи «неналежний спосіб захисту», то сьогодні наголошується на тому, що спосіб захисту має бути ефективним.

Сутність проблем полягала в тому, що ч. 2 ст. 16 ЦК України в редакції до 15.12.2017 р. передбачала можливість захисту цивільного права або інтересу судом лише у той спосіб, що був встановлений договором або законом, і якщо позивач «обрав неправильний спосіб захисту», – отримував відмову в захисті, оскільки суди не могли захищати порушені права та інтереси у спосіб, який не передбачений ні законом, ні договором і в такому разі обраний позивачем спосіб захисту визвався як неналежний. Така позиція була викладена ВСУ у 2014 році в «Аналізі практики застосування судами ст. 16 Цивільного кодексу України». Однак вже на цьому етапі ВСУ неодноразово оперує поняттям «ефективний спосіб захисту», визначаючи його як такий, що повинен *«забезпечити поновлення порушеного права, а у разі неможливості такого поновлення – гарантувати особі можливість отримання нею відповідного відшкодування»*. Разом з тим ВСУ у постанові від 12.06.2013 року по справі № 6–32цс13 виснував, що *«проблема законодавчих обмежень матеріально-правових способів захисту цивільного права чи інтересу має бути вирішена з урахуванням положень ст. ст. 55, 124 Конституції України та ст. 13 Конвенції про захист прав людини і основоположних, відповідно до яких кожна особа має право на ефективний засіб правового захисту, не заборонений законом»*. Попри все в судовій практиці сталою була позиція неможливості самостійно за результатами розгляду спору змінювати в рішенні спосіб захисту права чи законного інтересу позивача, обґрунто-

вуючи це тим, що втручання суду в це питання може розцінюватися як порушення принципів рівності та диспозитивності.

Із прийняттям Закону України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів » від 03 жовтня 2017 р. № 2147-VIII норми ЦК та ЦПК України доповнюються положеннями щодо можливості застосування судом іншого способу судового захисту, якого немає ані в законі, ані в договорі за наявності таких умов:

- неефективність існуючого способу;
- наявність відповідної вимоги, вказаної в позовній заяві (позивач зобов'язаний вказати інший спосіб захисту права, який не суперечить закону і який він просить визначити);
- існування іншого способу, і цей спосіб є законним.

На разі судам надана можливість за результатами розгляду спору змінювати в рішенні спосіб захисту права чи законного інтересу позивача, однак суд не може зробити це з власної ініціативи, а лише за умови якщо про таке просить позивач.

В інших випадках обраний позивачем спосіб захисту визнається судом «неналежним» та/або «неефективним» і як наслідок в обох випадках призводить до відмови в задоволенні позову:

- обрання позивачем при зверненні до суду неналежного способу захисту є самостійною підставою для відмови у задоволенні позовних (постанова ВС від 19.01.2021 у справі № 916/1415/19, від 02.02.2021 у справі № 925/642/19, від 22.06.2021 у справі № 200/606/18);
- обрання позивачем неефективного способу захисту порушеного права має призводити до відмови в задоволенні позову (постанова ВС від 13 березня 2023 року у справі № 398/1796/20).

Наразі в судовій практиці почастишали випадки відмови в задоволенні позову, у разі якщо суд дійшов висновку про неефективність обраного позивачем способу (навіть у разі, якщо позивач обрав передбачений законом чи договором спосіб захисту).

І практично кожного разу суди пов'язують таке рішення з забезпеченням принципу «процесуальної економії». Такий підхід сприймається доволі критично, адже питання визначення ефективності способу захисту є досить оціночним і призводить до ситуації коли ефективний сьогодні в судовій практиці спосіб захисту може стати неефективним вже завтра. З метою вирішення цієї проблеми зареєстровано законопроект № 9127 від 20.03.2023 р, яким пропонується встановити законодавчу заборону втручання судів у право позивача на обрання ним способу захисту свого порушеного права.

4. Проблема неналежного правового регулювання стадії підготовки справи до розгляду призвела до сприйняття її суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин як зайва формальність, ігнорування суддями цієї стадії, неухважність до кола тих питань, які пропонувалися законодавцем щодо їх виконання. З оновленням процесуального законодавства друга стадія цивільного процесу – «провадження у справі до судового розгляду» – не тільки змінює назву на «підготовче провадження», а й зазнає суттєвих змін, що призвели до її посилення і утвердження як важливого й самостійного етапу судового процесу.

В контексті огляду законодавчих змін, які зумовили посилення стадії підготовчого провадження, передусім слід визначити чітку визначеність завдань підготовчого провадження із регламентацією процесуальних дій задля їх виконання, а також запровадження підготовчого засідання як форми проведення підготовчого провадження, обов'язкової у справах позовного провадження. Безумовно остаточне визначення предмета спору та характеру спірних правовідносин, позовних вимог та складу учасників судового процесу є базовим і найбільш важливим завданням підготовчого провадження, однак попри його таку здавалося б зрозумілу сутність ВС неодноразово розтлумачував різницю між предметом спору та предметом позову (постанови від 14 вересня 2021 року справі № 909/243/18, від 12.06.2019 у справі № 916/542/18 та від 01.08.2019 у справі № 916/1743/18) зазначивши, що *«під предметом спору слід розуміти матеріально-*

правовий об'єкт, з приводу якого виник правовий конфлікт між позивачем і відповідачем, предметом позову є безпосередньо матеріально-правова вимога позивача до відповідача, щодо якої особа звертається до суду за захистом своїх прав чи інтересів». Визначення судом предмета спору, предмету позову, а також правової природи спірних відносин дає можливість суду на стадії підготовчого провадження оцінити заявлені позовні вимоги та відфільтровувати «завідомо безпідставні позови», «позови без предмета спору» та «позови з очевидно штучним характером спору». Окрім цього виконання вказаного завдання дає можливість суду вже на цьому етапі визначити ефективний спосіб захист і вирішити проблему «обрання позивачем неефективного способу захисту», однак після внесення відповідних змін до процесуального законодавства (наразі суд правомочний за умов ч. 2 ст. 5 ЦПК України визначити ефективного способу захисту у своєму рішенні, тобто за результатами розгляду справи).

Посилення стадії підготовчого провадження вбачається й в спрямованості процесуального законодавства на вирішення спору саме на цьому етапі цивільного судочинства через примирливі процедури, розширюючи можливості застосування існуючих (укладання мирової угоди, передача справи на розгляд третейського суду) і запроваджуючи нові (позасудове врегулювання спору шляхом медіації, врегулювання спору за участю судді). При цьому на законодавчому рівні закріплюється заохочення сторін до застосування примирливих процедур у вигляді повернення позивачу з державного бюджету 50 або 60 відсотків сплаченого судового збору за умови, що сторони примирилися до початку розгляду справи по суті (ч. 1 ст. 142 ЦПК України).

Однак, примирення сторін не завжди є можливим, тоді процесуальні дії суду будуть направлені на забезпечення правильного, своєчасного та безперешкодного розгляду справи по суті. З метою підготовки справи до швидкого та ефективного розгляду справи по суті на стадії підготовчого провадження відбувається концентрація процесуального матеріалу через запровадження нових процедур і правомочностей суду:

- можливість суду роз'яснювати учасникам справи, які обставини входять до предмета доказування, які докази мають бути подані тим чи іншим учасником справи, розширення повноважень суду щодо можливості збирати докази з власної ініціативи (ч. 2 ст. 13, ч. 7 ст. 81 ЦПК України) у цивільній справі, що виступає важливим засобом поповнення цивільної справи доказовим матеріалом тощо);
- запровадження та регламентація процедури обміну заявами по суті справи (ст. ст. 178–181 ЦПК України), що є аналогом поширеної у зарубіжних правових системах так званої «процедури обміну змагальними паперами» та має на меті уточнення кола правових питань, винесених на судовий розгляд, і дає сторонам можливість поповнити доказовий матеріал із поданням других заяв по суті справи.

Так, необхідність вчинення підготовчих дії задля швидко та ефективно розглянути справу по суті у найкоротші строки зумовлює збільшення тривалості проведення стадії підготовчого провадження (60 днів) у порівнянні із строком проведення стадії розгляду справи по суті (30 днів), з можливістю відкладення та оголошення перерв в підготовчому засіданні за наявності законодавчо встановлених підстав.

Здебільшого в судовій практиці виникали суперечливості при застосуванні судом наслідків повторної неявки належним чином повідомленого позивача в підготовче засідання без поважних причин або неповідомлення ним про причини неявки і ненадходження від нього заяви про розгляд справи за його відсутності. Визначаючи підстави для відкладання підготовчого засідання ст. 198 містить відсилочну норму на ч. 2 ст. 223 ЦПК України. Однак вказана частина не регулює питання щодо наслідків повторної неявки позивача, тому суди застосовували ч. 5 ст. 223 ЦПК України і залишали позовну заяву без розгляду. Такий підхід було критиковано як науковцями, так і практиками з мотивів того, що в не може бути залишено без розгляду позов, який по суті судом не був розглянутий судом (позовні вимоги не розгля-

даються по суті в підготовчому провадженні). В контексті цього ВС у постанові від 1 вересня 2021 року у справі № 757/54510/17 виснував неможливість залишення позову без розгляду в підготовчому провадженні, адже *ст. 223 ЦПК України стосується розгляду справи по суті, у зв'язку із чим регулятивний вплив цієї статті не поширюється на випадок повторної неявки позивача в підготовче засідання*. При такій ситуації за умови вчинення судом всіх необхідних підготовчих дій суд має закрити підготовче провадження та призначити справу до судового розгляду по суті.

Слід відзначити, що нормами ч. 12 ст. 33 ЦПК України регламентована можливість повернення зі стадії судового розгляду по суті до стадії підготовчого провадження, однак тільки у разі зміни складу суду. Разом з тим, останнім часом суди часто практикують повернення до стадії підготовчого провадження зі стадії розгляду по суті з інших підстав, а ні ж ті, що передбачені ч. 12 ст. 33 ЦПК України, у зв'язку з чим виникають питання щодо правової природи таких підстав та можливості такого повернення. Про можливість повернення на минулу стадію судового провадження ВС у постанові від 16.12.2021 у справі 910/7103/21 висловився таким чином: *«за наявності певних обставин суд може прийняти рішення про повернення, але лише для вирішення тих питань, які можливо вирішувати на стадії підготовчого провадження»*. Це можливо тільки у разі необхідності розгляду тих питань, вирішення яких здійснюється виключно в підготовчому провадженні. Наприклад, для уточнення позовних вимог, якщо суд бачить, що їх необхідно уточнити для ефективності способу захисту; заміни неналежного відповідача або залучення співвідповідача; в частині доказування (зокрема, прийнятті доказів, які були направлені до суду в період проведення підготовчого провадження, а надійшли фактично вже після його закриття), експертиз тощо.

5. Запровадження в цивільне судочинство окремих складових процедур обміну змагальними паперами та розкриття доказів зміщують акцент зі стадії розгляду справи по суті на стадію підготовчого провадження, оскільки якраз під час останньої

і має відбуватися збір процесуального матеріалу і так званий обмін змагальними паперами.

Оновлений ЦПК України доповнюється новими видами процесуальних документів, об'єднавши їх в одну групу «Письмові заяви учасників справи» із поділом їх за призначенням на «Заяви по суті справи» та «Заяви з процесуальних питань», вичерпно зазначаючи їх кількість.

Заявами по суті справи вважаються процесуальні документи учасників справи, в яких письмово викладені вимоги, заперечення, аргументи, пояснення та міркування щодо предмета спору і ними є позовна заява; відзив на позовну заяву (відзив); відповідь на відзив; заперечення; пояснення третьої особи щодо позову або відзиву. Особливістю цього виду заяв полягає в тому, що законодавство чітко встановлює їх належність конкретному учаснику справи та черговість їх подання, які схематично можна проілюструвати таким чином:

В свою чергу *заяви з процесуальних питань* представляють собою процесуальні документи, в яких учасники справи викладають свої вимоги, заперечення, аргументи, пояснення, міркування щодо процесуальних питань. Такими є: заяви, клопотання, заперечення проти заяв і клопотань. З визначення зрозуміло, що

ці процесуальні документи суті спору не стосуються і змагальними паперами не вважаються, тому за загальним правилом саме поданням заперечення відповідачем обмін заявами по суті справи завершується.

На відмінності судової практики від реалізації законодавчої ідеї зазначає І. В. Андронов, зазначаючи про фактичне продовження учасниками справи процедури обміну судовими паперами у формі письмових пояснень із посиланням на правомочність надавати пояснення суду відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 43 ЦПК України.

Попри те, що ч. 5 ст. 174 ЦПК України передбачає можливість учаснику справи подати додаткові пояснення з дозволу суду щодо окремого питання, яке виникло при розгляді справи, додаткове пояснення не є процесуальним документом у розумінні ст. 174 ЦПК України. Не може вважатися й такою відповідь учасника справи (позивача або відповідача) щодо пояснень третьої особи щодо позову або відзиву, строк на подання якої встановлює суд відповідно до п. 13 ч. 3 ст. 196 ЦПК України.

Безупинне подання учасниками справи такого роду «документів» визначено І. В. Андроновим як негативне явище, що перевантажує справи надмірною кількістю матеріалів та є зловживанням сторонами процесуальними правами, і як наслідок правомірно можуть та повинні бути залишені судом без розгляду.

Слід відзначити й те, що нормами ЦПК України передбачені такі процесуальні документи, які не включені законодавством в жодну з груп «Письмових заяв учасників справи», зокрема йдеться про зустрічний позов (ст. 193 ЦПК України) та третьої особи із самостійними вимогами (ст. 195 ЦПК України). Вказане пояснюється тим, що ці правові категорії виступають як різновид позову і в судовій практиці прослідковується тенденція проведення процедури обміну заявами по суті справи за кожним з видів позовів окремо: за первісним, за зустрічним, за позовом третьої особи із самостійними вимогами. Так, в межах однієї справи одночасно може бути від однієї до трьох процедур обміну заявами по суті справи.

Щодо порядку обміну змагальними паперами, то загальні його правила регламентовані нормами ЦПК України, які визна-

чають їх призначення, вимоги до оформлення, встановлюють черговість та строки їх подання, способи інформування про строк реалізації права на подання того чи іншого з видів заяв, що узагальнено в таблиці:

Так, наявність у позивача необхідних передумов права на пред'явлення позову, виконання умов його реалізації, в тому числі подання ним до суду належним чином оформленої позовної заяви призводять до постановлення судом ухвали про відкриття провадження у справі. Безпосередньо з тексту ухвали, відповідач дізнається про строк для подання ним відзиву. Надалі норми ЦПК встановлюють правило, що у справах позовного загального провадження під час проведення підготовчого засідання суд встановлює і інформує про строки для подання відповіді на відзив позивачем, заперечень відповідачем і пояснень щодо позову або відзиву для третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, з одночасним оголошенням перерви у підготовчому судовому засіданні для забезпечення учасникам справи права на подання відповіді на відзив, заперечення. Однак судова практика застосовує інший порядок інформування про строки подання учасниками справи заяв по суті справи, зазначаючи їх для всіх одразу в ухвалі про відкриття провадження у справі, що характерно при здійсненні судочинства за правилами спрощеного позовного провадження, а не загального.

6. Проблема перевантаженості судової системи великою кількістю справ, особливо цивільної юрисдикції не є новою і найбільш дієвим та ефективним способами її вирішення є запровадження примирних процедур в судочинство, їх популяризація та стимулювання сторін щодо їх застосування.

Безумовно, запровадження примирних процедур у вітчизняному цивільному судочинстві має відбуватися відповідно до вимог, що висуваються до України міжнародним співтовариством. В контексті цього важливого значення мають наступні Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи:

1) Рекомендація № R (81) 7 щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя, у Додатку до якої закликається до вжит-

Заяви по суті справи	1	2	3	4	5	6	7
Призначення	викладення позивачем свої вимоги щодо предмета спору та їх обґрунтування (ч. 1 ст. 175 ЦПК України)	спір про право та звернення до суду за захистом (ст. 4 ЦПК України)	визначені ч. 3 ст. 175 ЦПК України, недотримання яких призводить до залишення позовної заяви без руху (ч. 1 ст. 185 ЦПК України)	письмова (ч. 1 ст. 174, ч. 2 ст. 175 ЦПК України)	зумовлюється дотриманням строків позовної давності, однак його пропуск не виключає можливості подання позовної заяви	самостійно, звертаючись до норм матеріального та процесуального права України	подання та подальше відкриття провадження у справі призводить до виникнення у: відповідача право подати відзив, зустрічний позов, заяви з процесуальних питань; третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору право подати пояснення щодо позову та заяви з процесуальних питань; третьої особи, яка заявляє самостійних вимог щодо предмета спору право подати свій позов та заяви з процесуальних питань. у випадку неподання цивільне судочинство не виникає
Заяви по суті справи	Наслідки участі в порядку обміну письмовими заявами (подання / неподання)						

1	2	3	4	5	6	7
<i>Відзив на позовну заяву (відзив)</i> (ст. 178 ЦПК України)	викладення відповідачем заперечення проти позову (ч. 1 ст. 178 ЦПК України)	подання позовної заяви позивачем	Визначені ч. 3 ст. 178 ЦПК України, неотримання яких призводить до залишення позовної заяви без руху (ч. 1 ст. 185 ЦПК України) письмова (ч. 1 ст. 174 ЦПК України)	не менше / протягом 15 днів з дня вручення ухвали про відкриття провадження у справі (ч. 7 ст. 178, ч. 1 ст. 278 ЦПК України)	ухвала про відкриття провадження у справі (ч. 7 ст. 178, п. 8 ч. 2 ст. 187 ЦПК України)	подання призводить до виникнення у: <i>позивача</i> право подати відповідь на відзив та заяви з процесуальних питань; <i>третьої особи, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору</i> право подати пояснення щодо відзиву та заяви з процесуальних питань. неподання зумовлює неможливість подання процесуальних документів вказаними вище учасниками та вирішення судом справи за наявними матеріалами та одночасне виникнення можливості відповідача клопотати перед судом про відновлення строку на подання цього виду заяви у разі його пропущення

1	2	3	4	5	6	7
Відповідач на відзив (ст. 179 ЦПК України)	викладення позивачем своєї пояснень, міркувань і аргументів щодо наведених відповідачем у відзиві заперечень і мотиви їх визнання або відхилення (ч. 1 ст. 179 ЦПК України)	подання відповідачем відзиву	Визначені ч. 3 ст. 179 ЦПК України, неотримання яких призводить до залишення позовної заяви без руху (ч. 1 ст. 185 ЦПК України) письмова (ч. 1 ст. 174 ЦПК України)	встановлений судом (ч. 4 ст. 179 ЦПК України)	у позовному заголовку під час проведення підготовчого засідання (п. 12 ч. 2 ст. 196 ЦПК України), у спрощеному позовному – ухвала про відкриття провадження у справі (ч. 2 ст. 278, п. 9 ч. 2 ст. 187 ЦПК України)	подання та подальше відкриття провадження у справі призводить до виникнення у відповідача право подати заперечення та заяви з процесуальних питань неподання зумовлює неможливість подання процесуальних документів вказаними вище учасниками та вирішення судом справи за наявними матеріалами та одночасне виникнення можливості позивача клопотати перед судом про відновлення строку на подання цього виду заяви у разі його пропуску

1	2	3	4	5	6	7
Занерення (ст. 180 ЦПК України)	викладення відповідачем свої пояс- нень, мірку- вань і аргу- ментів щодо наведених позивачем у відповіді на відзив пояснень, міркувань і аргументів і мотиви їх визнання або відхилення (ч. 1 ст. 180 ЦПК Укра- їни)	Подання позив- ачем відповіді на відзив	Визначені ч. 3 ст. 180 ЦПК України, неотримання яких при- зводить до залишення по- зовної заяви без руху (ч. 1 ст. 185 ЦПК України) письмова (ч. 1 ст. 174 ЦПК України)	встановле- ний судом (ч. 4 ст. 180 ЦПК Укра- їни)	У позовному загальному під час проведення підготовчого засідання (п. 12 ч. 2 ст. 196 ЦПК України), у спрощеному позовному – ухвала про від- криття прова- дження у справі (ч. 2 ст. 278, п. 9 ч. 2 ст. 187 ЦПК України)	подання призводить до за- вершення процедури обміну заявами по суті справи. неподання зумовлює ви- рішення судом справи за наявними матеріалами та одночасне виникнення мож- ливості відповідача клопота- ти перед судом про віднов- лення строку на подання цього виду заяви у разі його пропущення

1	2	3	4	5	6	7
Пояснення третьої особи щодо позову або відзиву (ст. 181 ЦПК України)	третя особа, яка не заявляє самостійних вимог щодо предмета спору, викладає свої аргументи і міркування на підтримку або заперечення проти позову (ч. 1 ст. 181 ЦПК України)	подання позовної заяви позовачем / відзиву відповідачем	визначені ч. 3 ст. 181 ЦПК України, неотримання яких призводить до залишення позовної заяви без руху (ч. 1 ст. 185 ЦПК України) письмова (ч. 1 ст. 174 ЦПК України)	встановлений судом (ч. 4 ст. 181 ЦПК України)	у позовному заголовку – ухвала про відкриття провадження у справі (ч. 1 ст. 192, п. 10 ч. 2 ст. 187 ЦПК України) або під час проведення підготовчого засідання (п. 13 ч. 2 ст. 196 ЦПК України), у спрощеному позовному: для пояснень щодо позову – ухвала про відкриття провадження у справі, а щодо відзиву – протягом 10 днів із дня його отримання (ч. 2 ст. 278 ЦПК України)	подання призводить до виникнення у: позивача право подати відповідь на поясненнях третьої особи щодо позову та заяви з процесуальних питань; відповідача право подати відповідь на поясненнях третьої особи щодо відзиву та заяви з процесуальних питань; неподання зумовлює неможливість подання процесуальних документів вказаними вище учасниками та вирішення судом справи за наявними матеріалами

1	2	3	4	5	6	7
Заяви, клопотання заперечення щодо заяв і клопотань (ч. 2 ст. 182 ЦПК України)	волевиявлення учасника справи щодо вирішення певного процесуального питання	необхідність учасника справи висловлення перед судом своєї вимоги, заперечення, аргументи, пояснення, міркування щодо процесуальних питань	визначені ст. 183 ЦПК України, неотримання яких призводить до повернення її заявнику без розгляду (ч. 4 ст. 183 ЦПК України) письмова або усна (ч. 2 ст. 182 ЦПК України)	для конкретного процесуального питання встановлений нормами ЦПК України, в протилежних випадках – встановлюється судом (ч. 3 ст. 182 ЦПК України)	самостійно, звертаючись до норма ЦПК України, а у випадку встановлення строку подання цього виду заяв судом – в підготовчому засіданні (п. 8–10 ч. 2 ст. 197 ЦПК України)	подання такого роду заяв зумовлює їх розгляд судом за результатами якого, суд задовольняє або відмовляє в їх задоволенні (ч. 3 ст. 182 ЦПК України) неподання призводить до невирішеності процесуального питання та можливості клопотати перед судом про відновлення пропущення строку на його подання

тя заходів, що заохочують застосування примирення сторін і медіації;

2) Рекомендація № R (86) 12 щодо заходів з попередження і зменшення надмірного робочого навантаження в судах, яка мала на меті вирішення проблеми надмірного навантаження в судах шляхом вжиття заходів щодо примирення сторін та спонукання сторін їх до застосування як на будь-якій стадії судочинства, так і в позасудовому порядку;

3) Рекомендація № R (98) 1 щодо медіації в сімейних справах, передбачає таку модель медіації, яка направлена на забезпеченні захисту найкращих інтересів і добробуту дитини та рекомендує її проведення до, під час або після судового провадження із запровадженням механізмів, які забезпечуватимуть можливість призупинення судового провадження задля проведення медіації;

4) Рекомендація Rec (2001) 9 щодо альтернатив судовому розгляду спорів між адміністративними органами й сторонами – приватними особами містить вказівки на можливості застосування деяких альтернативних засобів, як-от медіація до судового розгляду за рекомендацією судді, а в деяких випадках взагалі зробити обов'язковою попередньою умовою судового розгляду;

5) Рекомендація Rec (2002) 10 щодо медіації в цивільних справах наголошує на необхідності застосуванні медіації в цивільних справах (у випадках, коли це є доречним), сприяння розвитку засобів врегулювання спорів, в судовому та позасудовому порядках із забезпеченням гарантій при їх використанні.

Початок законодавчої ініціативи в цій сфері пов'язується із запровадженням інституту мирової угоди у 2004 році. Надалі законодавчі зміни були направлені на спонукання сторін до укладання мирової угоди на більш ранніх етапах судового процесу, зокрема з причин зниження якості розгляду судами складних категорій цивільно-правових справ через зростання цивільно-правових спорів, у яких спір про право відсутній взагалі або справи не є складними і не потребують повного судового розгляду. Так у 2005 році запроваджується «провадження у справі досудового розгляду» як окрема стадія цивільного, одна з направленостей якої є з'ясування можливості врегулювання спору

до судового розгляду. Оновлення процесуального законодавства у 2017 році зумовило посилення цієї стадії в багатьох аспектах, зокрема запроваджена нова процедура – врегулювання спору за участю судді, яка розширює процесуальні можливості сторін щодо більш швидкого та ефективного врегулювання спору, з одночасним закріпленням заохочення сторін до застосування примирливих процедур у вигляді повернення позивачу з державного бюджету 50 відсотків сплаченого судового збору (ч. 1 ст. 142 ЦПК України). Подальшим кроком у процесі розбудови ефективних механізмів альтернативного вирішення цивільно-правових спорів стає законодавча регламентація медіації у 2021 році й для ще більшої її популяризації та стимулювання сторін до її застосування, законодавець гарантує повернення позивачу з державного бюджету не 50, а 60 відсотків якщо спір буде врегульовано саме шляхом медіації.

Правила ЦПК України щодо обов'язку суду зупинити провадження у справі у випадку волевиявлення сторін примиритися шляхом медіації (п. 4¹ ч. 1 ст. 251 ЦПК України) чи за допомогою врегулювання спору за участю судді (п. 5 ч. 1 ст. 251 ЦПК України) вказують на те, що обидві процедури не належать до судових процедур, не є складовими частинами цивільного процесу, а виступають самостійними способами АВС.

ТЕМА 6.

СПРОЩЕННЯ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Рекомендована кількість годин – 2.

Питання до теми:

1. Заочний розгляд справи: переваги та ризики затягування розгляду справи.
2. Запровадження інституту спрощеного позовного провадження як форми оптимізації цивільного процесу.
3. Критерії віднесення справ до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження.

4. Призначення спрощеного позовного провадження та його відмінність від позовного загального.
5. Спрощене позовне провадження як альтернатива наказному провадженню: порівняльно-правовий аспект.
6. Проблематика визначення стадій наказного провадження.
7. Спір про право у наказному провадженні.
8. Судовий наказ як особлива форма судового рішення.

Методичні вказівки:

1. Підвищення ефективності відправлення правосуддя здебільшого проявляється у спрощенні та прискоренні судових процедур, з одночасним захистом від зловживань чи маніпулювань задля затягування судового процесу. Так, Рекомендацією № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя було наголошено на необхідності наділення суду повноваженнями невідкладного винести рішення по суті справи в умовах недобросовісної поведінки сторони та явного зловживання нею судовою процедурою з очевидною метою затягти провадження у справі. Тож, введений в 2004 році у цивільне судочинство інститут заочного розгляду являє собою спрощену процедуру розгляду справ позовного провадження (як загального, так і спрощеного), яка відповідає міжнародним стандартам, спрямована на попередження судової тяганини та зловживання процесуальними правами з боку відповідача.

Основні переваги заочного розгляду:

- можливість уникнення ускладнень розгляду справи по суті у вигляді відкладення розгляду справи через неявку відповідача;
- запобігання зловживань, спрямованих на затягування чи перешкоджання розгляду справи;
- спрощення та прискорення розгляду справ позовного провадження;
- дотримання строків розгляду цивільних справ.

Водночас процедура заочного розгляду справи, маючи на меті попередження судової тяганини, в окремих випадках призводить до зворотного, не спрощуючи, а ускладнюючи судовий процес. Така ситуація складається у випадку коли недобросовісний відповідач, маючи на меті затягування справи, створює умови для проведення заочного розгляду справи і надалі скориставшись можливістю перегляду заочного рішення скасує його, повертаючи таким чином справу до розгляду її в загальному порядку. Проте і в цьому юридична спільнота вбачає позитивні риси, визначаючи спрямованість заочного розгляду справи не як несприятливий для відповідача процесуальний наслідок його неявки в судові засідання, а навпаки як спонукання відповідача з'являтися до суду для з'ясування всіх висунутих до нього вимог, висловленням власної позиції із наданням відповідних доказів та документів. На цьому підґрунті загострюється проблема невизначеності поняття «заочний розгляд справи» через неврегульованість на законодавчому рівні, що породжує існування різноманітних підходів до розуміння сутності та правової природи цього інституту.

Можливість відповідача повернути справу фактично на новий судовий розгляд в загальному порядку не обмежується й набранням заочним рішенням законної сили і навіть початком його виконання. Практично завжди відповідач матиме право на поновлення пропущеного строку на подання заяви про перегляд заочного рішення, бо здебільшого він і не знає про наявність такого рішення, рішення ним не отримується і, як правило, відповідач з'являється до суду з заявою про його перегляд вже коли відкрито виконавче провадження.

Разом з тим, практика застосування норм, які регламентують процедуру заочного розгляду справи вказують на існуванні й інших проблем цього інституту, зокрема несповіщення відповідача після початку процедури заочного розгляду справи в умовах неспроможності суду в тому ж судовому засіданні ухвалити заочне рішення і подальшого проведення ще декількох судових засідань. Однак, ВС у постанові від 14.02.2022 у справі № 2–4744/11 зазначив, що в деяких випадках не повідомлен-

ня про дату судового засідання не можуть бути підставою для скасування заочного рішення та закриття провадження у справі у зв'язку зі смертю сторони у спорі про розірвання шлюбу. Одночасно розцінивши дії позивача з подання заяви про перегляд заочного рішення з формальних підстав після спливу значного проміжку часу як зловживанням процесуальними правами, враховуючи, що сторона знає про смерть іншої сторони у справі, де правонаступництво є неможливим, як і відновлення сімейних відносин.

2. Про доцільність спрощення процедур судового розгляду тривалий час тривали дискусії: в Рекомендації № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам стосовно шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14 травня 1981 року йшлося про необхідність розробити заходи щодо неопротестованих чи безспірних позовних вимог з метою швидкого, позбавленого зайвих формальностей винесення рішення без особистих явок до суду чи надмірних витрат. Поступово дана теза відтворена й удосконалена в таких рекомендаційних актах: у Рекомендації № R (84) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо принципів цивільного судочинства, спрямованих на вдосконалення функціонування правосуддя, від 28 лютого 1984 року зазначається, що варто наділити суд, принаймні в першій інстанції, повноваженнями вирішувати, з огляду на характер справи й за винятком випадків, коли зазначене чітко передбачене законом, провадження має здійснюватися письмово або усно чи в обидва ці способи. Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо запровадження та покращення функціонування систем і процедур оскарження по цивільних і господарських справах від 7 лютого 1995 року так само одним із засобів пришвидшення судового розгляду визначає відмову від судових засідань, проведення лише одного слухання або залежно від обставин проведення попереднього слухання; здійснення лише усного провадження чи провадження лише на письмі.

Особливістю процесуальної форми спрощеного позовного провадження є те, що у випадках, передбачених ЦПК України,

судове засідання може не проводитися, а всі процесуальні дії, строк учинення яких обмежений першим судовим засіданням у справі, можуть учинятися протягом тридцяти днів з дня відкриття провадження у справі. За загальним правилом, суд розглядає справу в порядку спрощеного позовного провадження без повідомлення сторін за наявними у справі матеріалами, однак за клопотанням хоча б однієї зі сторін про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін або за ініціативи суду розгляд справи може проводитися в судовому засіданні з повідомленням і викликом сторін. При цьому варто враховувати, що в цьому випадку законодавець уже не вказує на можливість суду відмовити в задоволенні такого клопотання з огляду на його необґрунтованість (як це передбачено, наприклад, для заперечень відповідача проти спрощеного розгляду справи): у будь-якому разі за наявності відповідного клопотання справа має бути призначена до розгляду в судовому засіданні з повідомленням сторін, однак це не стосується справ, предметом позову яких є стягнення грошової суми, розмір якої не перевищує ста розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, а характер спірних правовідносин і предмет доказування не вимагають проведення судового засідання з повідомленням сторін для повного й усебічного встановлення обставин справи. Тільки в цьому випадку суд наділено можливістю відмовити в задоволенні клопотання.

«Незважаючи на наявність національного законодавства щодо можливості розгляду справи в порядку спрощеного позовного провадження без виклику сторін, в контексті практики ЄСПЛ національні суди повинні враховувати, що відмова в проведенні усного слухання може бути виправдана лише в окремих випадках:

1) коли відсутній спір про факти: в цьому випадку справи можуть мати ознаку безспірності, а тому, відповідно до національного законодавства, можуть бути розглянуті в наказному або окремому провадженні;

2) якщо суд може справедливо й обґрунтовано розглянути та вирішити справу на підставі відповідних процесуальних документів сторін та інших письмових матеріалів. ЄСПЛ у деяких

справах визнає, що письмова процедура може бути навіть більш ефективною, ніж усні слухання (наприклад, у питаннях, що стосуються розрахунків розмірів податкових платежів і соціальних виплат, коли розгляд справи судом першої інстанції чи апеляційний/касаційний перегляд стосуються питань права, а не факту). Оскільки тільки шляхом проведення судових засідань у спрощеному позовному провадженні реалізується право сторін надавати усні пояснення, а також залучати свідків у справі з метою отримання їхніх показань, суди мають ураховувати, що обмеження сторін у цьому праві може призвести до порушення норм Європейської конвенції;

3) за мовчазної згоди сторін у справі або ж за наявності відповідних клопотань судовий розгляд справи без виклику сторін є цілком прийнятним. Разом із тим, коли хоча б одна зі сторін заявляє клопотання про проведення усного слухання справи, суд має або реалізувати це право, або надати належне обґрунтування в обмеженні особи в такому праві. Однак навіть наявність згоди (чи відсутність заперечень проти спрощеного розгляду) особи на розгляд без виклику сторін не може мати наслідком порушення принципів змагальності й процесуальної рівності, непропорційно обмежувати інші процесуальні права, гарантовані як національним законодавством, так і Європейською конвенцією;

4) під час розгляду справи принаймні одна інстанція повинна надати особі право на усне слухання справи, якщо відсутні перераховані виняткові обставини. Так, якщо особі відмовлено в усному розгляді справи, саме суд апеляційної інстанції має «виправити» таку помилку, оскільки, згідно зі статтею 367 ЦПК України, суд апеляційної інстанції уповноважений переглядати справу за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряти законність та обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів і вимог апеляційної скарги. Водночас, коли суд першої інстанції є єдиним судом, що вирішує питання факту, а суд апеляційної інстанції має усічені повноваження та може переглядати рішення тільки з питання застосування права (неповна модель апеляції), саме суд першої інстанції має реалізувати таке право особи;

5) оскільки відсутність усних слухань справи впливає не тільки на можливість сторін надавати усні пояснення тощо, а й на можливість громадськості та преси бути присутніми в залі суду, проведення судового розгляду без виклику сторін не має бути перепорою для збереження довіри до суду, адже громадський характер слухань захищає сторони від відправлення правосуддя таємно без публічної перевірки та сприяє справедливому судовому розгляду»¹⁹.

3. Тенденцій щодо спрощення судочинства набирає обертів, стаючи центральною, найбільш потужною зі загальносвітовим масштабом на сьогоднішній день. Запровадження спрощеного позовного провадження у цивільне судочинство мало на меті, в першу чергу, виокремлення більш простої частини справ позовного провадження від загального масиву з можливістю їх розгляду за усіченою процедурою з прискореними строками розгляду справи.

Процесуальне законодавство покладає на суди першої інстанції повноваження щодо віднесення справ до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження, при цьому суди касаційної інстанції, вирішуючи питання про допуск такої справи до касаційного розгляду, здійснюють перевірку на правильність віднесення її судом першої інстанції до категорії справ спрощеного позовного провадження. Проте, як свідчить практика, суди нижчих інстанцій стикаються із труднощами при кваліфікації справ як малозначних та віднесення їх до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження. Така діяльність має здійснюватись у системному застосуванні ч.ч. 4, 6 ст. 19 та ст. 274 ЦПК України. Правила кваліфікації справ до цього виду провадження дають можливість поділити їх на дві групи: справи, що за законом розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження та справи, що можуть бути розглянуті за правилами спрощеного позовного провадження.

¹⁹ Бут І. О. Розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження в контексті забезпечення права особи на справедливий суд. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція». 2019. Випуск 40. URL: <http://vesnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc40/19.pdf>.

Групу справ, що за законом розглядаються за правилами спрощеного позовного провадження формують:

- п. 1 ч. 1 ст. 274, п. 1 ч. 4 ст. 19 ЦПК України – справи, що є малозначними за законом (п.п. 1, 3–5 ч. 6 ст. 19 ЦПК України);
- п. 2 ч. 1 ст. 274, п. 2 ч. 4 ст. 19 ЦПК України – справи, що виникають з трудових відносин;
- п. 3 ч. 1 ст. 274, п. 3 ч. 4 ст. 19 ЦПК України – справи про надання судом дозволу на тимчасовий виїзд дитини за межі України тому з батьків, хто проживає окремо від дитини, у якого відсутня заборгованість зі сплати аліментів та якому відмовлено другим із батьків у наданні нотаріально посвідченої згоди на такий виїзд;
- ч. 2 ст. 161, п. 4 ч. 4 ст. 19 ЦПК України – справи наказного провадження.

Особливість цієї групи справ полягає у виокремленні їх з загального масиву позовного провадження і визначення їх розгляду за правилами спрощеного позовного провадження в імперативному порядку в силу прямої вказівки в законі. Вимоги ст. 276 ЦПК України щодо подання позивачем клопотання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження до цих категорій справ не застосовується. При чому, якщо справа малозначна в силу закону заперечувати проти її розгляду в порядку спрощеного позовного провадження відповідач не може, проте суд правомочний розглянути в її порядку загального позовного провадження якщо дійде висновку про її ускладнення, зокрема якщо:

- у справі, яка розглядається за правилами спрощеного позовного провадження, подано зустрічний позов;
- після прийняття судом до розгляду заяви позивача про збільшення розміру позовних вимог або зміни предмета позову відповідна справа не може бути розглянута за правилами спрощеного позовного провадження.

Дещо складнішою видається ситуація де суд наділений дискреційними повноваженнями щодо віднесення справ до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження, оскільки ви-

рішення цього питання вимагає одночасного застосування цілої низки критеріїв відповідності та індивідуального підходу у кожній конкретній справі. До *справ, що можуть бути розглянуті за правилами спрощеного позовного провадження* слід віднести:

- п. 1 ч. 1 ст. 274, п. 1 ч. 4 ст. 19 ЦПК України – справи, що можуть бути визнані судом малозначними (п. 2 ч. 6 ст. 19 ЦПК України);
- ч. 2 ст. 274, п. 4 ч. 4 ст. 19 ЦПК України – справа незначної складності та будь-яка інша справа, віднесена до юрисдикції суду, з урахуванням винятків передбачених законом.

Зазначена категорія справ потребує оцінки суду для визначення можливості подальшого її розгляду за правилами позовного спрощеного провадження, здійснення якої можливе тільки за умови письмового клопотання про це від позивача відповідно до ст. 276 ЦПК України. Якщо справу з ціною позову до 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб закон безумовно визначає як малозначну, то у випадку її перевищення від 100, але не більше як 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, суд має оцінити таку справу на відповідність її критеріям малозначності. Важливо, що перевищення ціни позову за 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб унеможлиблює її розгляд за правилами спрощеного позовного провадження. Вказане стосується справ майнового характеру, однак і деякі категорії справ немайнового характеру також можуть бути розглянуті у спрощеному позовному провадженні. В обох випадках судом проводиться оціночна діяльність відповідно до ч. 4 ст. 274 ЦПК України на виявлення законодавчої заборони щодо розгляду справи за цим видом провадження, а згодом на відповідність її критеріям віднесення її до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження передчасних ч. 3 ст. 274 ЦПК України. В цьому контексті ВС розтлумачивши ці законодавчі приписи зазначив, що при визначенні незначної складності справи, що є підставою для визнання її малозначною, застосовуються й такі критерії:

- наявність сталої судової практики зі спірного питання;

- характер і кількість фактів, які підлягають встановленню, тобто складність предмета доказування;
- ускладнення суб'єктного складу, можливість вступу до процесу інших учасників справи;
- кількість вимог, що розглядаються в межах однієї справи, можливість об'єднання, роз'єднання позовних вимог;
- пов'язаність з іншими справами, що перебувають на розгляді в судах;
- віддаленість із точки зору простору та часу між подіями і фактами, що розглядаються, та процесом судочинства;
- кількість і специфіка доказового матеріалу, в тому числі свідків, яких слід допитати;
- потреба в забезпеченні доказів;
- інші обставини: оновлення законодавства, міжнародні фактори, а також винятки, передбачені в ч. 4 ст. 274 ЦПК України²⁰.

Разом з тим, надаючи право позивачу клопотати перед судом про розгляд деяких категорій цивільних справ за правилами спрощеного позовного провадження, законодавець одночасно наділяє відповідача правом заперечувати проти такого розгляду, задоволення якого є підставою для переходу до загального позовного провадження.

4. Диверсифікація позовного провадження на спрощений та загальний порядок викликана нагальною необхідністю забезпечення відповідності національних механізмів захисту порушених, невизнаних та оспорюваних прав, свобод і інтересів найкращим європейським стандартам у сфері цивільного судочинства.

Процесуальне законодавство передбачає здійснення цивільного судочинства за правилами трьох видів провадження:

²⁰ Сакара Н. Ю. Особливості розгляду справ в письмовому (спрощеному) провадженні. Особливості розгляду справ в окремому провадженні. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Sakara.pdf?fbclid=IwAR2iz4LCvEHVuorRZkcM8pQHuu61IziQvieFjMR-WzAZtvHfqjBnuKtzfkl

наказного, позовного, окремого. В розумінні ч. 2 ст. 19 ЦПК України спрощене позовне провадження не є самостійним видом провадження, а являє собою різновид головного – позовного, маючи при цьому ряд характерних ознак, які відрізняють його від позовного загального. Поділяючи позовне провадження на загальне та спрощене, законодавець окремо зазначив про призначення кожного з них. Так, абз. 1 ч. 4 ст. 19 ЦПК України визначає призначення спрощеного позовного провадження через перелік «нескладних» (в процесуальному розумінні) категорій справ, виокремлених з загального масиву справ позовного провадження, який не є вичерпним і розширюється шляхом віднесення справ до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження при застосуванні судом низки правових критеріїв. З урахуванням цього, решта справ позовного провадження, що з об'єктивних причин не можуть бути розглянуті у спрощеному позовному провадженні, чим і визначається призначення загального позовного провадження відповідно до абз. 2 ч. 4 ст. 19 ЦПК України. Такими чином, зобов'язання суду в справах позовного провадження перевіряти можливість і доцільність їх розгляду за правилами саме спрощеного позовного провадження, зводить його перевагу перед загальним позовним на законодавчий рівень.

Основні відмінності спрощеного позовного провадження від позовного загального полягають у виключенні окремих судових процедур та процесуальних дій, а також закріплення факультативного характеру для деяких з них, зокрема:

1) Необхідність подання позивачем клопотання про розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження (ст. 276, ч. 2 ст. 277 ЦПК України). Хоча й суд наділений дискреційними повноваженнями при вирішенні питання про розгляд справи за правилами спрощеного позовного провадження у справах незначної складності, у справах, що можуть бути визнані малозначними, однак вчинення такої дії можливе за ініціативою позивача (тобто якщо позивач попросить суд про це);

2) Відсутність стадії підготовчого провадження, на що вказують норми ст. ст. 275, 279 ЦПК України, проте окремі підготовчі процесуальні дії судом вчиняються, такі як встановлення

строків для обміну учасниками справи письмовими заявами по суті справи тощо;

3) Допускається представництво особою, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність, за винятком осіб, визначених у ст. 61 ЦПК України (ч. 2 ст. 60 ЦПК України), що є виключенням з загального правила щодо представництва адвокатом і поширюється тільки на справи спрощеного позовного провадження;

4) Скорочені строки для вчинення окремих процесуальних дій (ст. 278, ч. 4 ст. 279 ЦПК України);

5) Скорочені строки розгляду справи у спрощеному позовному провадженні – не більше 60 днів з дня відкриття провадження у справі за приписами ст. 275 ЦПК України, тоді як розгляд справи по суті у позовному загальному провадженні відповідно до ст. 210 ЦПК України має бути початий не пізніше ніж через 60 днів з дня відкриття провадження у справі з тривалістю не більше 30 днів, а у разі продовження строку підготовчого провадження не пізніше наступного дня з дня закінчення такого строку;

6) Розгляд справи, за загальним правилом, проводиться без повідомлення (виклику) сторін за наявними у справі матеріалами (ч. 5 ст. 279 ЦПК України), проте за клопотанням однієї із сторін або з власної ініціативи суду розгляд справи проводиться в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін. Суд правомочний відмовити в задоволенні клопотання сторони про розгляд справи в судовому засіданні з повідомленням сторін при існуванні умов, передбачених законом, причому така відмова має бути вмотивованою;

7) Судові дебати, які є обов'язковою і завершальною частиною судового засідання у загальному позовному провадженні, не проводяться при розгляді справи за правилами спрощеного позовного провадження в судовому засіданні з повідомленням (викликом) сторін (ч. 8 ст. 279 ЦПК України);

8) Неможливість розгляду зустрічного позову, подання якого є унеможлиблює подальший розгляд справи у спрощеному

позовному провадженні і зобов'язує суд здійснити перехід до позовного загального (ч. 4 ст. 193 ЦПК України);

9) Розгляд апеляційних скарг на рішення суду у справах спрощеного позовного провадження за загальним правилом здійснюється без повідомлення учасників справи (ст. 369 ЦПК України – у справах з ціною позову менше 100 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім тих, які не підлягають розгляду в порядку спрощеного позовного провадження);

10) Обмежена можливість касаційного оскарження справ, які розглядаються в порядку спрощеного позовного провадження. (п. 2 ч. 3 ст. 389 ЦПК України – не підлягають касаційному оскарженню судові рішення у малозначних справах та у справах з ціною позову, що не перевищує 250 розмірів прожиткового мінімуму для працездатних осіб, крім випадків передбачених законом).

5. Ще одним спрощеним провадженням цивільного судочинства, запровадженим ще й 2004 році, є наказне провадження, особливістю якого є розгляд чітко визначеного кола правових вимог безспірного характеру, що підтверджується беззаперечними дозами і документами. Позитивний результат розгляду таких вимог пов'язується з видачею судового наказу, який за своєю правовою природою є виконавчим документом і може бути одразу звернений до примусового виконання.

Фактично це єдиний з трьох видів судового провадження у цивільному судочинстві, категорія справ якого вичерпно поіменована безпосередньо в самому законі. Проте з оновленням процесуального законодавства у 2017 році перелік вимог, за якими може бути виданий судовий наказ розширено шляхом введення ще двох категорій справ (п.п. 4,7 ч. 1 ст. 161 ЦПК України). Серед іншого зміни наказного провадження були спрямовані на спрощення процедури видачі судового наказу та його скасування, скорочення строків проведення процедури скасування судового наказу і виключення такої можливості для вимог за аліментними зобов'язаннями, закріплених у п.п. 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України, з надання можливості боржнику звернутися із заявою про перег-

гляд справи за нововиявленими обставинами, якщо останні мали місце, а у випадку видачі наказу за п. 4 ч. 1 ст. 161 ЦПК України також із позовом про зменшення розміру аліментів.

Разом з тим визначальними стали зміни щодо надання можливості особі, якій належить право вимоги, передбачених ч. 1 ст. 161 ЦПК України, самотійно обрати в якому виді провадження розглядатиметься її справа – наказному або спрощеному позовному, визначивши тим самим наказне провадження як альтернативну спрощеному провадженню (ч. 2 ст. 161 ЦПК України). Якщо виходити з призначення наказного, то в порядку цього виду цивільного судочинства можливий розгляд справ за заявами про стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо. Наявність спору про право встановлюється відсутністю певних документів чи доказів або впливає зі змісту самої заяви і унеможливорює розгляд справи за правилами наказного провадження. Однак раніше законодавство передбачало можливість розгляду вимоги, за якою може бути видано судовий наказ, за правилами позовного провадження, яке є значно тривалішим за строками, лише після того, як судом буде констатовано наявність спору про право, на підставі чого й відмовлено у видачі судового наказу. При цьому судовий збір за видачу судового наказу сплачено і повернено не підлягав.

Насьогодні ситуація змінюється, надаючи заявнику право вибору судового провадження, за правилами якого буде розглядатися його справа, законодавець виходив з того, що формуючи доказовий матеріал заявник фактично розуміє чи може він підтвердити безспірність своєї вимоги. В протилежному випадку, надавши можливість без зайвих витрат розглянути таку вимогу одразу за правилами спрощеного позовного провадження, в якому передбачена можливість витребувати бракуючи докази та документи, і яке, хоча триваліше за строками ніж наказне, але значно коротше ніж загальне позовне.

В будь-якому випадку оцінити ризики і переваги такого вибору можливо тільки здійснивши співвідношення двох спрощених судових провадження між собою.

Передусім умовою звернення до суду є складання та оформлення заяви – для наказного провадження) або позовної заяви – для спрощеного позовного провадження. Вимоги, яким має відповідати заява про видачу судового наказу передбачені ст. 163 ЦПК України. Разом з тим ст. ст. 175, 177 ЦПК України встановлений більш ширший перелік вимог щодо оформлення позовної заяви. При чому, якщо з вимогою ст. 161 ЦПК України особа звертається в порядку спрощеного позовного провадження, то вимога ст. 275 ЦПК України щодо подання клопотання про такий розгляд не застосовується, оскільки в цьому разі така категорія справ віднесена до справ спрощеного позовного провадження в силу закону.

Наступною умовою, в обох випадках, є сплата судового збору, розмір ставки якого у наказному провадженні менший (0,1 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб відповідно до п. 4–1 ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про судовий збір») ніж у спрощеному позовному (з аналізу п.п. 1–3 ч. 1 ст. 4 ЗУ «Про судовий збір» є різним, але не менше 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб).

Основна особливість – це строки розгляду справи. Відповідно до ст. 275 ЦПК України строк розгляду справи у порядку спрощеного позовного провадження не може бути більшим 60 днів з дня відкриття провадження у справі, тоді як на розгляд заяви про видачу судового наказу ст. 167 ЦПК України відведено 5 днів з дня її надходження.

Різною є й форма судового рішення, яким закріплюється результат розгляду вимог наказного провадження, залежно від виду провадження, в якому вони розглядалися. В наказному це судовий наказ, який є виконавчим документом і може бути одразу звернений до примусового виконання на відміну від рішення суду у спрощеному позовному провадженні, примусовому виконанні передує звернення до суду що його ухвалив для отримання виконавчого листа.

Певні особливості є в строках набрання законної сили судових рішень. Так, рішення суду після розгляду справи у спрощеному позовному провадженні набере законної сили після спливу

30-денного строку на його оскарження, якщо скаргу не було подано. Судовий наказ набирає законної сили протягом 5 днів після закінчення строку на подання заяви на його скасування (протягом 15 днів з дня вручення копії судового наказу та доданих до неї документів) у разі її ненадходження до суду від боржника.

Рішення суду ухвалене за результатами розгляду справи у спрощеному позовному провадженні може бути оскаржене в апеляційному порядку. Судовий наказ оскарженню не підлягає, проте може бути скасований судом, який його видав щодо вимог п.п. 1–3, 6–7 ч. 1 ст. 161 ЦПК України, а щодо вимог п.п. 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України може бути переглянуто за нововиявленими, а у випадку видачі наказу за п. 4 ч. 1 ст. 161 ЦПК України також із позовом про зменшення розміру аліментів.

6. Питання стадійності в наказному провадженні неодноразово ставало предметом дискусій. Враховуючи, що наказне провадження є самостійним видом провадження у цивільному судочинстві цілком доречним є його поділ на стадії. Проте, особливості його здійснення, встановлені нормами розділу II ЦПК України, створюють певну проблематику у визначенні стадій наказного провадження, відповідно зумовлюють існування різних наукових підходів її вирішення.

Так, в юридичній літературі заперечується на існуванні стадії в наказному провадженні з мотивів того, що стадія має початок та кінець (пов'язується з прийняттям конкретного процесуального документа), чого доволі важко розмежувати наказному провадженні. Тому окремі процесуальні дії, що вчиняються в наказному провадженні, пропонується визначати не як «стадії», а як «етапи».

Разом з тим, сталою є позиція щодо визначення саме стадій наказного провадження, а не окремих його етапів, що обґрунтовується приписами ЦПК України та Постановою Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних та кримінальних справ № 14 від 23 грудня 2011 року «Про практику розгляду судами заяв у порядку наказного провадження». Таким чином виділяють три стадії наказного провадження:

- 1) відкриття наказного провадження;
- 2) видача судового наказу;
- 3) скасування судового наказу.

На правомірності існування стадії відкриття наказного провадження вказували норми ч. 7 ст. 100 ЦПК України у редакції до 15.12.2017 року щодо порядку вирішення питання про відкриття наказного провадження і постановлення ухвали, а також положення п.п. 4–10 ПП ВССУ № 14 від 23 грудня 2011 року щодо застосування загальних правил при перевірці заяви про видачу судового наказу. Проте, ЦПК України в редакції від 15.12.2017 року вказує на відсутність стадії відкриття наказного провадження, оскільки у разі подання заяви про видачу судового наказу суд має виключно два повноваження – видати судовий наказ (ст. 167 ЦПК України) або відмовити у його видачі (ст. ст. 165, 167 ЦПК). Однак, з матеріалів судової справи вбачається відсутність єдиного підходу щодо визначення стадії відкриття наказного провадження, бо одні суди видаючи судовий наказ постановляють перед цим ухвалу про відкриття провадження у справі (справи № 947/23113/23, № 760/16133/23, № 759/14947/23), інші ж видають одразу видають судовий наказ (справи № 466/8619/23, № 936/917/23, № 333/7008/23).

7. Відповідно до ч. 3 ст. 19 ЦПК України призначенням наказного провадження є стягнення грошових сум незначного розміру, щодо яких відсутній спір або про його наявність заявнику невідомо. У ч. 1 ст. 161 ЦПК України передбачені вимоги, за якими може бути видано судовий наказ. Для цих вимог характерна безспірність та обов'язкова документальна підтвердженість, які не викликають сумнівів ні щодо моменту настання права вимоги, ні щодо розміру грошових сум. Проте безспірний характер наказного провадження не є свідченням відсутності спірних відносин між сторонами, однак в силу очевидності права вимоги заявника відсутній спір про наявність самого права. А очевидність вже встановлюється певним обсягом доказового матеріалу, якими заявник обґрунтовує обставини, на яких ґрунтуються його вимоги і відсутність хоча б одного доказу чи документу свідчать

про наявність спору, а від так унеможливлюють розгляд справи за правилами наказного провадження.

Щодо визначення спору про право та його ознак у теорії цивільного процесуального права й досі точаться дискусії. Якщо виходити з існуючих точок зору та змісту ЦПК України, спір про право являє собою суперечність, зовнішній вияв неспівпадіння в правових переконаннях сторін щодо існуючих прав та обов'язків або з приводу наявності (відсутності) правовідносин чи їх змісту та викликана цим неспівпадінням протилежна їх поведінка²¹. Здебільшого позиції науковців зводяться до визначення спору про право як критерія для розмежування справ позовного, наказного та окремого проваджень, оскільки розглядається він виключно у позовному провадженні.

З метою узагальнення судової практики положенням п. 9 постанови Пленуму ВССУ № 14 від 23.12.2011 року судам було роз'яснено, що *«питання наявності спору про право у справах наказного провадження має вирішуватись суддею у кожному конкретному випадку з урахуванням характеру та обґрунтованості заявленої матеріально-правової вимоги і документів, доданих до заяви про видачу судового наказу»*. Одночасно зауважується й на обставинах, за допомогою яких можна встановити наявність спору, зокрема:

- 1) відсутність документів, що підтверджують наявність суб'єктивного права у заявника;
- 2) відсутність документів, що підтверджують порушення суб'єктивного права заявника;
- 3) відсутність документів, що підтверджують виникнення права вимоги у заявника;
- 4) зі змісту доданих документів вбачається, що боржник заперечує, не визнає або оспорує свій обов'язок перед заявником (кредитором);
- 5) із доданих документів вбачається пропуск позовної давності.

²¹ Цивільний процесуальний кодекс України: Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. С. Я. Фурси. Київ: КНТ, 2007. С. 604.

8. Відповідно до ч. 1 ст. 258 ЦПК України судовий наказ є одним з видів судових рішень. Разом з тим, нормою ч. 1 ст. 160 ЦПК України судовий наказ визначено як особливу форму судового рішення.

Серед особливостей судового наказу слід відзначити його правову природу. Він є єдиним видом судового рішення, який одночасно являється судовим актом та виконавчим документом, тому має відповідати одночасно вимогам: як до судового акта і як до виконавчого документа²².

Будучи процесуальним документом суду судовий наказ має певну структуру, яка викладається у відповідність ст. 168 ЦПК України, проте вказана норма містить лише перелік реквізитів судового наказу і не передбачає поділ його на частини (вступну, описову, мотивувальну та резолютивну), який традиційно застосовується у всіх інших видах судових рішень.

Також в оформленні судового наказу необхідним є його відповідність ст. 4 ЗУ «Про виконавче провадження» і важливим є те, що судовий наказ будучи виконавчим документом може бути одразу звернений до примусового виконання і попереднього звернення до суду що його ухвалив для отримання виконавчого листа не потребується.

В апеляційному порядку може бути оскаржена тільки ухвала про відмову у видачі судового наказу (п. 1 ч. 1 ст. 353 ЦПК України), сам судовий наказ апеляційному оскарженню не підлягає. Проте може бути скасований судом, який його видав щодо вимог п.п. 1–3, 6–7 ч. 1 ст. 161 ЦПК України, а щодо вимог п.п. 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України може бути переглянуто за нововиявленими, а у випадку видачі наказу за п. 4 ч. 1 ст. 161 ЦПК України також із позовом про зменшення розміру аліментів. Не пізніше ніж на наступний день після видачі судового наказу суд надсилає його копію боржнику і з дня вручення боржнику копії судового наказу та доданих до нього документів обраховується 15-денний строк на подання заяви про скасування судового наказу.

²² Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03 / Одеса, 2018. С. 278.

Судовий наказ набирає законної сили протягом 5 днів після закінчення строку на подання заяви на його скасування у разі її ненадходження до суду від боржника, проте судові накази за вимогами про стягнення аліментів – у межах суми платежу за один місяць (п.п. 4, 5 ч. 1 ст. 161 ЦПК України) та присудження працівникові виплати заробітної плати, але не більше ніж за один місяць. (п. 1 ч. 1 ст. 161 ЦПК України) підлягають негайному виконанню.

Набираючи законної сили, судовий наказ чинить вплив на матеріальні правовідносини, що були предметом судового розгляду під час видачі судового наказу, та має схожі властивості та правові наслідки набрання ним законної сили, серед яких І. В. Андронов виділяє: динамічні властивості судового наказу, що набрав законної сили (обов'язковість та реалізованість) та статичні властивості судового рішення, що набрало законної сили (виключність, незмінність)²³.

ТЕМА 7. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Рекомендована кількість годин – 2.

Питання до теми:

1. Поняття і особливості розгляду справ окремого провадження. Класифікація справ окремого провадження.
2. Заінтересовані особи: проблеми теорії та практики.
3. Участь представника у справах окремого провадження.
4. Запровадження нових категорій справ окремого провадження.
5. Проблемні питання участі присяжних у справах окремого провадження.
6. Процесуальні особливості розгляду судом справ про усиновлення (національне та міждержавне).
7. Актуалізація окремого провадження в умовах воєнного стану.

²³ Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України: дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.03 / Одеса, 2018. С. 372.

Методичні вказівки:

1. Окреме провадження є видом неповного цивільного судочинства. Воно відрізняється від інших видів, таких як позовне та наказне провадження. Цей вид провадження має свої особливості та процесуальні правила, які визначають порядок розгляду справ. Воно застосовується у випадках, коли справа має просту структуру та не потребує глибокого доказового дослідження. В порядку окремого провадження розглядаються цивільні справи про підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів, що мають значення для охорони прав, свобод та інтересів особи або створення умов здійснення нею особистих немайнових чи майнових прав або підтвердження наявності чи відсутності неоспорюваних прав. Такі справи можуть стосуватися, наприклад, встановлення факту родинних відносин, встановлення факту проживання однією сім'єю чоловіка та жінки без шлюбу, про передачу безхазяйної нерухомої речі у комунальну власність тощо. Особливості розгляду справ окремого провадження полягають у спрощеному порядку процесуальних дій та скорочених термінах.

Перелік справ окремого провадження закріплений в ч. 2 ст. 293 ЦПК України та не є вичерпним, але слід зазначити, що віднесення нової категорії справ до розгляду в порядку окремого провадження встановлюється законом.

Справи, що розглядаються в порядку окремого провадження мають наступні ознаки: 1) заявлені в порядку окремого провадження вимоги є безспірними; 2) завданням суду є охорона інтересів заявника шляхом підтвердження наявності або відсутності юридичних фактів або неоспорюваних прав; 3) в окремому провадженні відсутні сторони із протилежними матеріально-правовими інтересами, а тому принцип змагальності не застосовується та суд може вийти за межі заявлених вимог, не може бути укладена мирна угода або переданий спір на розгляд третейського суду.

У справах окремого провадження спору про право немає, але є необхідність судової констатації наявності юридичного факту. Наприклад, необхідність встановлення факту володіння будин-

ком на праві власності може бути викликана втратою правовстановлювальних документів, необхідних для державної реєстрації, і неможливістю їх відновлення у позасудовому порядку.

Юридичний факт може мати різні форми та виступати у вигляді факту-події (факт смерті внаслідок нещасного випадку), факту-дії (факт шлюбу, розірвання шлюбу, усиновлення), факту-стану (факт родинних відносин, факт перебування на утриманні). Ці форми слід розрізняти, оскільки вони впливають на порядок судового розгляду, предмет доказування, зміст судового рішення тощо.

Справи окремого провадження, незважаючи на свою специфіку, розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених ЦПК України, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду з особливостями, передбаченими розділом IV ЦПК України. З метою з'ясування обставин справи суд може за власною ініціативою витребувати необхідні докази. Справи окремого провадження проходять ті самі стадії цивільного процесу, що і справи позовного провадження: відкриття провадження у справі, підготовче провадження, розгляд справи по суті тощо, але не можуть бути передані на розгляд третейського суду і не можуть бути закриті у зв'язку з укладенням мирової угоди.

2. Відповідно до ст. 42 ЦПК України у справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи, а також у справах можуть брати участь органи та особи, яким законом надано право звертатися до суду в інтересах інших осіб. Суб'єктний склад осіб, які можуть бути заявниками в окремому провадженні впливає із специфіки кожної конкретної справи, що розглядається та факту, що встановлюється. Наприклад, у справах про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, у тому числі неповнолітньої особи, чи визнання фізичної особи недієздатною заяву може бути подано членами її сім'ї, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги. Заяву про обмеження права неповнолітньої особи самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією чи іншими дохо-

дами або позбавлення її цього права може бути подано батьками (усиновлювачами), піклувальниками, органом опіки та піклування. Заяву про визнання фізичної особи недієздатною може бути подано членами її сім'ї, близькими родичами, незалежно від їх спільного проживання, органом опіки та піклування, закладом з надання психіатричної допомоги. Тобто, суб'єктний склад учасників справи окремого провадження на пряму залежить від факту, що має встановити суд.

Заінтересовані особи беруть участь у справах окремого провадження з метою захисту своїх інтересів або інтересів держави. Але на відміну від заявника ці особи самі не звертаються до суду із заявою, а вступають у вже розпочатий процес з власної ініціативи або притягуються до участі у справі судом.

Частиною 3 ст. 42 ЦПК України визначено, що у справах окремого провадження учасниками справи є заявники, інші заінтересовані особи. Згідно ч. 4 ст. 294 ЦПК України, справи окремого провадження суд розглядає за участю заявника і заінтересованих осіб.

До заінтересованих осіб належать особи, які беруть участь у справі та мають у ній юридичну заінтересованість. Коло заінтересованих осіб визначається взаємовідносинами із заявником у зв'язку з обставинами, які підлягають встановленню і які можуть вплинути на їх права та обов'язки. Участь у справі цих осіб зумовлюється тим, що із установленням окремих обставин заявник може реалізувати свої права у правовідносинах, у яких беруть участь і заінтересовані особи. Для цих осіб характерним є те, що їхні суб'єктивні права та обов'язки мають юридичний зв'язок із суб'єктивними правами і обов'язками заявників²⁴.

До заінтересованих осіб не можуть бути віднесені органи державної влади та місцевого самоврядування та інші організації, яким закон надає право засвідчити певний юридичний факт, але своєчасно цього не було здійснено, хоча така можливість не

²⁴ Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.

втрачена (наприклад, відмова нотаріальної контори засвідчити факт і час пред'явлення документа).

Такі організації не є заінтересованими особами тому, що вони не визначають правових наслідків цього юридичного факту, а лише засвідчують, реєструють його.

У пункті 5 постанови Пленуму Верховного Суду України від 31.03.1995 р. № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» вказується, що для забезпечення правильного і своєчасного розгляду справ про встановлення фактів, які мають юридичне значення, у кожній справі після її порушення суддя зобов'язаний провести підготовчі дії, зокрема з'ясувати, які фізичні особи чи організації можуть бути заінтересовані у вирішенні даної справи і підлягають виклику в судові засідання, у необхідних випадках запропонувати заявнику та заінтересованим особам подати додаткові докази на підтвердження заявлених вимог чи заперечень проти них.

Залежно від мети встановлення фактів заінтересованими особами в цих справах можуть бути, наприклад, відділи соціального захисту населення – у справах про встановлення факту перебування на утриманні особи, яка померла, для призначення пенсії заявникові; інші спадкоємці – у справах про встановлення факту прийняття спадщини; органи внутрішніх справ – у справах про встановлення факту родинних відносин для вирішення питання про належність до громадянства.

Отже, в справах окремого провадження заінтересовані особи можуть мати різну мету ініціювання або участі в процесі. Основною метою їх участі є захист своїх інтересів або інтересів держави, пов'язаних з предметом спору у справі. Заявник, як основна заінтересована особа, звертається до суду з певною заявою, а інші заінтересовані особи можуть вступати вже до розпочатого процесу з власної ініціативи або бути притягнутими до участі у справі судом.

3. Участь представника у справах окремого провадження є важливим аспектом цивільного процесу, оскільки вона забезпечує захист прав та інтересів заявників та заінтересованих осіб.

Варто зазначити, що ЦПК України в редакції до 2017 року не деталізував у яких саме категоріях справ окремого провадження є обов'язковою участь представника, це питання було врегульовано в статті 38 ЦПК України, а саме, зазначалося, що заявники та інші заінтересовані особи в справах окремого провадження (крім справ про усиновлення) можуть брати участь у цивільній справі особисто або через представника.

Починаючи з 2017 року, ЦПК України був підданий значній кількості змін, які внесли суттєві модифікації до його положень. Так, в чинну редакцію²⁵ внесли зміни щодо обов'язкової участі представників у деяких категоріях справ окремого провадження. Це питання регламентовано в Розділі 4 «Окреме провадження», Главі 1 ЦПК України «Загальні положення». В частині 5 статті 293 передбачено, що розгляд справ *про обмеження цивільної дієздатності фізичної особи, визнання фізичної особи недієздатною та поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, про надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, про примусову госпіталізацію до протитуберкульозного закладу*, проводиться судом за обов'язковою участю адвоката особи, стосовно якої розглядається справа. У разі якщо особа не залучила адвоката, суд залучає його через орган (установу), уповноважений законом на надання безоплатної правничої допомоги. Рішення суду про доручення призначити адвоката негайно, але не пізніше двох робочих днів, надсилається відповідному органу (установі), уповноваженому законом на надання безоплатної правничої допомоги, для виконання.

Відповідно до абзацу 2 частини 4 статті 294 ЦПК України, справа про розірвання шлюбу за заявою особи, засудженої до позбавлення волі, може бути розглянута судом за участю представника такої особи.

Отже, з загального аналізу глави 1 розділу 4 ЦПК України вбачається, що в інших категоріях справ окремого провадження участь представника не передбачена, що є неправильним, оскільки

²⁵ Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>

ки обмежує особу у здійсненні її права на правничу допомогу. В цьому контексті слушною вдається думка вчених Татулич І.Ю та Савчин Н.М: «ч.4 ст. 294 ЦПК України потребує уточнення стосовно закріплення конституційного права учасників окремого провадження на правничу допомогу та участі представника у таких справах як учасника судового процесу. Тому пропонуємо ч. 4 ст. 294 ЦПК України викласти у такій редакції: «Справа окремого провадження суд розглядає за участю заявника, заінтересованих осіб та їх представників, за винятком справ про усиновлення»²⁶.

Відповідно до ч. 3 статті 294 ЦПК України справи окремого провадження розглядаються судом з додержанням загальних правил, встановлених цим Кодексом, за винятком положень щодо змагальності та меж судового розгляду. Інші особливості розгляду цих справ встановлені розділом 4 ЦПК України. Таким чином, загальні положення про представництво, закріплені у статтях 58–64 ЦПК України, застосовуються і до справ окремого провадження. Головними суб'єктами процесуальних правовідносин у справах окремого провадження є заявник та заінтересовані особи. І саме ці особи можуть мати у цивільному процесі своїх представників за різними категоріями справ, крім справ про усиновлення.

Існують об'єктивні причини, які можуть обмежувати особисту участь заявника, заінтересованих осіб у справах окремого провадження. Наприклад, заявник та/або заінтересовані особи можуть бути фізично нездатними брати участь у провадженні через хворобу або інші обставини. У таких випадках, представник може виступати від імені заявника, заінтересованих осіб та забезпечувати захист їх прав та інтересів.

Згідно частини першої статті 60 ЦПК України представником у суді може бути адвокат або законний представник.

При конструюванні матеріального законного представництва законодавець обрав модель, за якої в статті 242 ЦК України

²⁶ Татулич І. Ю., Савчин Н. М. Участь адвоката у справах окремого провадження. Юридичний науковий електронний журнал. № 8/2021. С. 112–116. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/27.pdf.

визначені найбільш типові випадки, коли існує законне представництво, вказавши як осіб, що матимуть статус законного представника (батьки, усиновлювачі, опікун), так і осіб, яких представляють законні представники (малолітні та неповнолітні діти, фізична особа, визнана недієздатною). При цьому в частині третій статті 242 ЦК України законодавець передбачив, що інша особа також може мати статус законного представника, у разі якщо це визначено нормою закону.

У численних випадках на рівні матеріальних норм (СК України) законодавець визначає: (1) осіб, що мають статус законного представника (батьки; повнолітні дочка, син; прийомні батьки, батьки-вихователі; баба і дід; особа, яка взяла у свою сім'ю дитину-сироту або дитину, позбавлену батьківського піклування; сестра, брат, мачуха, вітчим); (2) осіб, яких представляють законні представники (дитина, непрацездатний син, дочка; непрацездатні, немічні батьки; прийомні діти; діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування; малолітні, неповнолітні та повнолітні непрацездатні внуки; малолітній, неповнолітній, повнолітній непрацездатний брат, сестра, пасинок, падчерка); (3) в певних випадках обсяг повноважень, що мають законні представники (наприклад, баба і дід наділені правом на самозахист внуків, на право звернення за захистом прав та інтересів до органу опіки та піклування або до суду). Специфікою вказаних випадків матеріального законного представництва є те, що законодавець їх існування пов'язує із наявністю як споріднення (зокрема, внук, баба, дід), так і інших юридичних фактів (зокрема, непрацездатність, немічність, статус дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування).

Кваліфікація відповідної особи як матеріального законного представника на рівні матеріальної норми (СК України), за наявності юридичних фактів для матеріального законного представництва, обумовлює в неї існування статусу процесуального законного представника. Тобто наявність підстав для матеріального законного представництва, з урахуванням того, що процесуальне право «обслуговує» матеріальне, зумовлює наявність в особи і статусу процесуального законного представника, незалежно від вказівки про це на рівні процесуальної норми.

У сучасних реаліях України спостерігається наявність адвокатської монополії, що обмежує можливості інших осіб у здійсненні представництва і захисту інтересів у судових та інших правових процедурах. Відповідно до загальних положень Цивільного процесуального кодексу України, передбачається можливість непрофесійних юридичних осіб, які не мають статусу адвоката, представляти інтереси сторін лише у малозначних справах позовного провадження та трудових спорах.

З огляду на наведене, дуже дискусійним видається висновок судді Верховного Суду у справі № 154/2620/22 від 17 лютого 2023 року²⁷, в якому він, розглянувши касаційну скаргу гр. М, підписану його представником-Котиком Р.В., на ухвалу Волинського апеляційного суду від 18 січня 2023 року у справі за заявою гр. М, заінтересована особа Володимир-Волинський районний територіальний центр комплектування та соціальної підтримки Волинської області Міністерства оборони України, *про встановлення факту, що має юридичне значення*, в мотивувальній частині рішення вказав: «у суді касаційної інстанції представництво від імені заявника в усіх категоріях справ, окрім малозначних справ та справ з трудових спорів, може здійснюватися виключно адвокатом або законним представником. Вказана справа не є в силу статті 19 ЦПК України малозначною, отже у суді представником учасника справи може бути адвокат або законний представник (частина перша статті 60 ЦПК України)» і дійшов висновку про повернення касаційної скарги, оскільки документи, які б свідчили, що Котик Р. В. є адвокатом, у матеріалах касаційного провадження відсутні і згідно з інформацією з Єдиного реєстру адвокатів України відомості про здійснення Котиком Р.В. адвокатської діяльності та набуття ним статусу адвоката відсутні. Отже, касаційну скаргу, подану і підписану представником гр. М – Котиком Р. В. за відсутності в останнього статусу адвоката належить вважати такою, що вона підписана особою, яка не має права її підписувати.

²⁷ Ухвала у справі № 154/2620/22 від 17 лютого 2023 року: Верховний Суд. URL:<https://reyestr.court.gov.ua/Review/109102360>

Виникає питання: на якій підставі суддя застосовує статтю 19 ЦПК України в своїй мотивувальній частині, надаючи оцінку справі з точки зору її малозначності. Ця стаття регламентує позовне провадження і норми, які б вказували на те, що малозначні справи можуть розглядатися у окремому провадженні, в статті 19 ЦПК України відсутні, отже вона не підлягає застосуванню судами при розгляді справ в порядку окремого провадження.

В іншій постанові у справі № 619/1908/23 від 21 червня 2023 року Верховний Суд задовольнив касаційну скаргу за заявою гр. П, яка підписана гр. В, про встановлення факту народження дитини в м Сімферополь, АР Крим. Задовольняючи касаційну скаргу, Верховний суд вказав: «процесуальним законом допускається подання апеляційної скарги представником (не адвокатом) в справі про встановлення факту народження особи на території, на якій введено воєнний чи надзвичайний стан, або на тимчасово окупованій території України, визначеній такою відповідно до законодавства (стаття 317 ЦПК України)».

Така практика Верховного Суду щодо можливості участі представника, який не має статусу адвоката у деяких категоріях справ окремого провадження є дуже позитивною, сприяє розширенню доступу до правосуддя та забезпеченню рівності сторін перед судом.

В цілому, зміни, що були внесені до ЦПК України щодо обов'язкової участі представників у деяких категоріях справ окремого провадження, мають велике значення для забезпечення ефективності судового процесу та захисту прав осіб, що беруть участь у справах.

Отже, представник у справах окремого провадження – це особа, яка діє в межах наданих і належним чином оформлених повноважень від імені та в інтересах заявника, заінтересованих осіб з метою захисту в суді їх прав та інтересів.

4. У сфері цивільного судочинства розглядаються різноманітні категорії справ, які відрізняються за своїм характером та правовою природою. Саме тому в пункті 2 статті 19 ЦПК України визначено три види провадження: наказне, позовне та окреме.

Кожен з цих видів має власні завдання, цілі, а також процедурні аспекти щодо розгляду та вирішення справ. В порядку окремого провадження розглядається ціла низка цивільних справ, передбачених ч. 2 ст. 293 ЦПК України.

На сьогодні цивільне судочинство постійно шукає нові раціональні процедури для вирішення справ цивільної юрисдикції, вдосконалення існуючих процедур та запровадження нових. Тому окреме провадження стало досить поширеним не лише в українському законодавстві, а й у процесуальних концепціях іноземних країн, оскільки воно ґрунтується на безсумнівно спрощеному порядку вирішення справ. Проте законодавче закріплення положень, пов'язаних з окремим провадженням, містить певні неузгоджені аспекти, які потребують подальшого вдосконалення.

Новелізація інституту окремого провадження у Цивільному процесуальному кодексі України (ЦПК України) опосередковується здебільшого тими нормами, які регламентують порядок розгляду певних категорій цивільних справ. Зокрема, найсуттєвіші новації інституту окремого провадження пов'язані з появою такої категорії цивільних справ, як справи про видачу і продовження обмежувального припису (глава 13 розділу IV ЦПК України), а також запровадженням строковості дії законної сили судового рішення у справах про визнання фізичної особи недієздатною (частини 6–9 ст. 300 ЦПК України). Загальні положення розгляду справ окремого провадження (статті 293–294 ЦПК України) залишилися без змін, що підтверджує ефективність й усталеність відповідної цивільної процесуальної форми. Обґрунтовано, що деякі новели інституту окремого провадження потребують подальшої оптимізації, у зв'язку з чим доцільно внести такі зміни до ЦПК України: а) доповнити ч. 2 ст. 293 ЦПК України п. 12 такого змісту: «видачу і продовження обмежувального припису»; б) виключити частини 6–9 ст. 300 зі змісту ЦПК України.

Звісно, в ситуації повномасштабної війни росії проти України, необхідно внести зміни в правову систему для ефективного врегулювання нових категорій справ в порядку окремого провадження. Наприклад, однією з таких категорій може бути “під-

твердження факту знищення майна, що стало результатом військових дій”.

Наразі в нашій державі відсутній механізм виконання судових рішень проти держави-агресора, що спонукає постраждалих осіб звертатись до держави України. Водночас не можна ігнорувати той факт, що державні органи України не є безпосередніми заподіювачами шкоди. А тому їх залучення до судових процесів як відповідачів у відповідній категорії справ виглядає досить дискусійним.

Наведене ще раз підкреслює необхідність розгляду справ про підтвердження факту знищення майна громадян України внаслідок повномасштабної війни росії проти України в окремому провадженні. Предметом даної категорії справ буде встановлення факту знищення майна та визначення збитків, які понесли громадяни України внаслідок цього.

1. У разі подання заяви про підтвердження факту знищення майна громадян України внаслідок повномасштабної війни росії проти України, суд відкриває окреме провадження.

2. Заявником у цьому провадженні може бути будь-яка особа, яка має прямий інтерес у встановленні факту знищення майна.

3. Суд вирішує питання про підтвердження факту знищення майна на підставі доказів, поданих заявником та іншими заінтересованими особами.

4. Доказами можуть бути, зокрема, фотографії, відеозаписи, свідчення свідків, документи, що підтверджують власність на майно тощо.

5. Суд встановлює розмір збитків, які понесли громадяни України внаслідок знищення майна, та вирішує питання про компенсацію цих збитків.

Зазначене дозволить врегулювати провадження про підтвердження факту знищення майна громадян України, значно розвантажить суди, оскільки наразі у судах на розгляді перебуває велика кількість справ даних категорій і віднесення їх до окремого провадження пришвидшить їх розгляд.

Оскільки ця ситуація є надзвичайною та потребує комплексного підходу, важливо залучити експертів з різних галузей,

представників громадськості та міжнародних організацій для розробки адекватної та справедливої системи врегулювання цих питань.

Можливо також запропонувати такої категорії справи окремого провадження як: «Справи про внутрішньо переміщених осіб та біженців». Значна кількість вимушено покинула свої домівки через війну. Ця категорія може включати справи, пов'язані з наданням допомоги та захистом внутрішньо переміщених осіб та біженців, встановленням їх статусу, можуть включати питання про їхні права та соціальний захист.

Ці нові категорії справ можуть вимагати розробки спеціалізованих процедур, правових норм та механізмів, щоб забезпечити справедливість, захист прав і ефективне врегулювання ситуацій, що виникають в умовах повномасштабної війни.

5. Окреме провадження, як специфічна форма цивільного судочинства, призначене для встановлення певних юридичних фактів. Докладна процедура розгляду справ у цьому режимі визначена у розділі IV ЦПК України. Відмінності цієї процедури полягають у тому, що суд у певних, законом передбачених ситуаціях, зобов'язаний розглядати справу не лише одноособово, а залучити до розгляду присяжних.

Саме відповідно до частини 4 статті 293 ЦПК України така участь присяжних (суддя та 2 присяжних) передбачена у справах, що стосуються: обмеження цивільної дієздатності фізичної особи; визнання фізичної особи недієздатною та відновлення її цивільної дієздатності; визнання фізичної особи безвісно відсутньою чи оголошення її померлою; усиновлення; надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку; примусова госпіталізація до протитуберкульозного закладу.

Участь присяжних в цих конкретних справах пояснюється соціальною важливістю цих питань²⁸.

²⁸ Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text/>

У рамках судової реформи та реформи процесуального законодавства 2016–2017 років було викладено у новій редакції ЦПК України на підставі Закону України № 2147-VIII від 03.10.2017 року «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів». Розгляд цивільних справ було значно змінено, проте, як і в попередній редакції ЦПК України, участь народу при здійсненні правосуддя в цивільних судах була забезпечена лише в окремому провадженні під час розгляду певних категорій справ.

Отже, незважаючи на всебічне реформування судової системи та цивільного процесуального законодавства, інститут присяжних не був суттєво перетворений. Це викликало активну дискусію серед юридичної спільноти щодо подальшої доцільності існування цього інституту взагалі. Фактично, в їхній ролі та функціях «присяжних» в контексті цивільного процесуального законодавства України немає стандартних присяжних, як це зазвичай розуміється. За класифікацією Дж. Джексона та Н. Ковальова, вони відносяться до категорії змішаних судів та продовжують виконувати функції, які властиві народним засідателям.

Враховуючи необхідність реформування вказаного інституту, було внесено кілька законопроектів до Верховної Ради України, спрямованих на вдосконалення нормативного регулювання ролі присяжних під час судового розгляду.

Один із таких законопроектів це Проект Закону про суд присяжних № 3843 від 14.07.2020 р. який пропонує зміни, спрямовані на визначення юрисдикції та структури суду присяжних. Замість традиційної групи присяжних, цей проект пропонує створення Лави присяжних, складеної з восьми осіб. Вона вирішує важливе питання обвинувачення, виносячи рішення.

Також в рамках цього законопроекту передбачено встановлення ключових питань, на які головуючий суддя присяжних має отримати відповіді у формі «так» чи «ні». Законопроект також визначає підстави для оскарження рішення суду присяжних. Цей законопроект обмежується регулюванням судочинства суду

присяжних в суді першої інстанції у кримінальних справах, але включає зобов'язання Кабінету Міністрів України розробити та подати до розгляду Парламенту проект Закону про здійснення правосуддя за участі присяжних у цивільному процесі. Незважаючи на те, хто є ініціатором цього законопроекту, можна спостерігати тенденцію до поліпшення участі присяжних у судовому процесі.

Зокрема, Урядом було зареєстровано пакет законопроектів, спрямованих лише на вдосконалення формування корпусу присяжних. Проект Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку залучення громадян України до участі у здійсненні правосуддя та формування списку присяжних», передбачає спрощення порядку формування списків присяжних. Зокрема, пропонується призначати особу у якості присяжного без її попередньої згоди, а повноваження щодо формування списків присяжних планується передати Державній судовій адміністрації України, чим вирішити питання відмов потенційних присяжних від виконання такої важливої функції (таким чином, якщо особу оберуть у якості присяжного, її відмова може мати місце у виключних випадках). Однак зазначені законопроекти не вирішують проблем залучення присяжних саме у цивільному судочинстві. Зазвичай такими проблемами є їхня неявка, небажання продовжувати участь у тривалому розгляді справи та недостатнє фінансування.

Поки впровадження традиційного інституту присяжних знаходиться у фазі законодавчих ініціатив, думки серед науковців, суддів та фахівців розділені стосовно доцільності і подальшого розвитку цього інституту в цивільному судочинстві. Це пояснюється тим, що, як свідчить практика, інститут присяжних не виконує тих завдань, які зазвичай відводяться йому.

Зокрема, окрім його основної функції, яка полягає в виносі судового рішення, інститут присяжних відіграє також політичну роль. Історично американські дослідження демократії вказують на те, що інститут присяжних виконує не тільки судові, але і політичні функції, і, ймовірно, політична роль переважає. Однак зазначається, що іноді користь від суду присяжних, особливо

у цивільних справах, може бути піддана сумніву. Це обумовлено тим, що інститут присяжних був введений у часи менш розвинутого суспільства, а сама його концепція надає звичайним людям владу у сфері правосуддя.

В Україні політична функція інституту присяжних, серед іншого, спрямована на виконання вимог Конституції України щодо забезпечення участі громадян у судових процесах. Судова статистика свідчить, що участь присяжних у судових процесах становить від 1,5% до 1,7% від загальної кількості справ, розглянутих місцевими загальними судами. Цей низький показник вказує на те, що їх залучення до судових процесів має скоріше політичний, а не практичний характер.

Дослідники класичного інституту присяжних виділяють його правотворчу функцію. У країнах з прецедентною правовою системою, де присяжні відокремлені від судової системи та фактично протиставляться державній владі, виникає можливість аналізувати статистику винесених вердиктів, що дозволяє передбачити ймовірність певного вирішення справи. Держава має можливість реагувати на таку практику шляхом вдосконалення законодавчого регулювання в певних відносинах.

Сприяння мирному врегулюванню конфлікту. Можливість аналізу та передбачення вердиктів, що приймаються присяжними в англо-американській моделі, дозволяє сторонам вирішити свої суперечності перед тим, як справа надійде до розгляду присяжними. У континентальній моделі ця функція не так активно реалізується, оскільки погляди присяжних зазвичай збігаються з думкою судді, і лише в особливих випадках присяжні можуть висловити окремі точки зору.

Підвищення довіри до судової системи. Участь громадян України як присяжних у судових процесах відображає основний демократичний принцип – народовладдя. Залучення громадян до вирішення судових справ у якості присяжних, на думку В. В. Городовенка, допомагає підвищити довіру до суддів та зміцнити основний принцип судової влади – її незалежність.

Забезпечення незалежності суду. Важливим аспектом запровадження інституту присяжних в національній судовій системі

є те, що присяжні, на думку деяких вчених, повинні допомогти судді уникнути морального тиску з боку громадськості, коли розглядаються так звані «гучні справи».

Таким чином, більшість функцій, які передбачає класична система суду присяжних, у більшості випадків не можуть бути реалізовані в Україні. Однак наявні й інші процесуальні недоліки, які обмежують ефективність цього інституту. Важливою проблемою є залучення присяжних у справах, де їхні висновки не можуть конкурувати з професійними знаннями. Наприклад, це стосується випадків надання примусової психіатричної допомоги, де медичні висновки не повинні піддаватися впливу думки присяжних.

В цих випадках процесуальне законодавство встановлює скорочені терміни судового розгляду: наприклад, справи стосовно примусової психіатричної допомоги розглядаються судом протягом 24 годин. Однак згідно ст. 67 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», присяжним надсилається письмове запрошення для участі у судових засіданнях не менше ніж за 7 днів до їх початку. Таким чином, виникає сумнів щодо своєчасності розгляду цих категорій справ.

В. Смірнова належним чином пропонує скоротити обсяг категорій справ, які розглядаються за участю присяжних у окремому провадженні, обмеживши їх лише справами, пов'язаними з усиновленням. Вона обґрунтовує свою позицію, вказуючи, що справи про усиновлення включають оціночні аспекти, такі як обґрунтованість усиновлення, відповідність інтересам дитини, мотиви усиновлення, позиція заявника щодо виховання дитини, врахування думки дитини, якщо вона здатна усвідомлювати факт усиновлення через вік або стан здоров'я. Тому прийняття рішення в таких справах має бути засноване не лише на внутрішньому переконанні професійного судді, але й на врахуванні поглядів, досвіду та ставлення до майбутнього життя усиновлюваної дитини з боку присяжних.

У позовному провадженні присяжні зовсім не беруть участь, хоча у цьому виді цивільного судочинства вони мали б змогу більш повно реалізувати представницьку функцію народу під

час здійснення судочинства. Зокрема, у таких категоріях справ, як відібрання дитини, встановлення порядку спілкування із дитиною, спадкові спори, позбавлення права користування житлом, присяжні могли б брати участь за заявою однієї із сторін.

Цікавою є позиція наукової спільноти щодо залучення присяжних в певних категоріях справ, де потрібні профільні, чи так звані спеціалізовані знання. Так, О. В. Колісник зазначає, що для вирішення деяких категорій трудових, житлових і земельних справ повинні залучатися представники громадськості, які, не будучи професійними юристами, є професіоналами в тій чи іншій сфері життєдіяльності, до якої належить предмет судового розгляду.

Також виникали труднощі і в умовах пандемії суди різних країн також намагалися вирішити питання, як забезпечити справедливість, відкритість судового розгляду, виключивши ризики для здоров'я, в тому числі і присяжних. Ті країни, в яких суд присяжних (принаймні в цивільних справах) не є обов'язковим, вирішили призупинити розгляд справ за участі присяжних. В Україні ж склад присяжних кількісно невеликий, тому здавалося б, заходи соціального дистанціювання могли б бути реалізовані. Однак на практиці просторих залів судових засідань не вистачає, а дистанційна участь присяжних у режимі відеоконференції за чинного законодавчого регулювання в Україні неможлива.

Ще до «перейменування» інституту народних засідателів у присяжних М. М. Ясинок зазначав, що інститут народних засідателів у тому вигляді, як він існує, вичерпав свій ресурс. Він вже не є ні контролем суспільства над судочинством, ні помічником судді, ні засобом участі працівників у відправленні правосуддя. Він став судовим баластом, який не потрібний ні суду, ні самим народним засідателям, ні суспільству в цілому. Таким чином, всі справи окремого провадження доцільно розглядати суддею одноособово²⁹.

²⁹ Паламарчук С. Окремі положення зародження інституту присяжних на території України та їх розвиток.

Наукові інновації та передові технології. 2023. № 4 (18). С. 223–234.

Враховуючи зазначені роздуми, доцільно розглянути можливість виключення присяжних з участі в цивільних справах в Україні. Існування інституту присяжних у цивільному процесі, крім відсутності виконання тих функцій, які зазвичай покладаються на суд присяжних, також може призвести до значних негативних наслідків, особливо відносно строків розгляду справ.

6. Усиновлення – це юридична процедура, яка передбачає набуття особами, які не є біологічними батьками, батьківських прав та обов’язків щодо неповнолітньої особи, яка стає усиновленою. Це важливий і складний правовий акт, який має велике значення для всіх сторін, що беруть участь.

Окреме провадження у справах про усиновлення дозволяє забезпечити більш ґрунтовний та всебічний розгляд питань, пов’язаних з добробутом та майбутнім дитини, а також забезпечити належний захист її прав та інтересів. Це також дозволяє залучити різні сторони, такі як опікун або піклувальник дитини, представники органів опіки та піклування, для забезпечення належної участі та контролю над процесом усиновлення.

Важливо враховувати, що питання усиновлення має велике соціальне значення, оскільки воно безпосередньо стосується благополуччя дитини. Тому, враховуючи його важливість, необхідно постійно аналізувати і вдосконалювати законодавство.

Можливість усиновлення дитини, що знаходиться на території України під час воєнного стану, є реальною. Цей процес відбувається в тих регіонах, де не відбуваються воєнні дії і функціонують державні органи влади України. Також ця можливість залишається для дітей, чії батьки та родичі знаходяться в обстановці, яку можна перевірити.

Але від початку повномасштабної війни в Україні, процедура усиновлення претерпіла певні зміни. Упродовж першого місяця після початку воєнних дій з боку Росії в Україні, усиновлення було тимчасово призупинено (точніше кажучи, його здійснення стало неможливим). Ця заборона поширювалась як на процедури, які були ініційовані до конфлікту, так і на нові заявки на усиновлення. Важливо зазначити, що така пауза не була

викликана змінами в законодавстві, а, скоріше, була обумовлена об'єктивними реаліями. Органи державної влади, зокрема суди, що беруть участь у процедурі усиновлення, в основному змушені були призупинити свою діяльність, щоб забезпечити безпеку своїх працівників. На сьогоднішній день, радниця – уповноважена Президента України з прав дитини та дитячої реабілітації, Дар'я Герасимчук, заявила на брифінгу, що українським та іноземним громадянам неможливо усиновлювати дітей. Процедура стала недоступною через те, що здійснення вимог законодавства у даний час є проблематичним.

Міністерство соціальної політики особливо підкреслювало, що наразі міжнародне усиновлення (тобто усиновлення іноземцями або громадянами України, які проживають за кордоном) тимчасово неможливе. Це обумовлено тим, що Національна соціальна служба, яка відповідає за питання міжнародного усиновлення та надає дозволи на усиновлення, тимчасово не розглядала заяви на усиновлення. Такий стан речей тривав приблизно місяць у тих регіонах, де активні бойові дії не відбувалися.

У квітні 2022 року Верховна Рада опублікувала повідомлення, зазначаючи, що на період воєнного стану процедура усиновлення залишалася без змін і проводилася на загальних підставах, з урахуванням національного законодавства. Тобто формально процедура усиновлення не була призупинена, але фактично усиновлення дітей в Україні (як громадянами країни, так і іноземцями) у той час стала дуже ускладненою. Наприклад, в деяких районах, де тривали активні бойові дії, служби у справах дітей та суди не могли повною мірою здійснювати свої функції, що робило процес усиновлення надзвичайно важким (наприклад, збір необхідних документів, проходження обстежень умов проживання, навчання для майбутніх батьків і т.д.). Однак відомі випадки, коли деякі етапи усиновлення успішно відбувалися, і суди приймали рішення про усиновлення як завершальний етап усієї процедури (наприклад, рішення Савранського районного суду Одеської області від 18.04.2022 року у справі 512/168/22, рішення Баглійського районного суду м. Дніпродзержинська Дніпро-

петровської області від 22.04.2022 року у справі № 207/967/22 про усиновлення тощо).

Перші зміни до процедури усиновлення були впроваджені 24.05.2022 року. Вони передбачали перелік документів та порядок усиновлення дитини (включаючи присутність посадової особи консульської установи України), якщо дитина тимчасово перебувала за межами України під час введення надзвичайного або воєнного стану на території країни. Подальші процедурні зміни були внесені 31.05.2022 року.

Основними змінами була цифровізація процесів усиновлення та створення єдиного електронного банку даних про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також сімей потенційних усиновлювачів (включаючи опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів), що зберігається в Єдиній інформаційно-аналітичній системі «Діти». Це істотно спростить процедуру подання та отримання необхідних документів майбутніми усиновлювачами, прискорить перевірку поданих документів компетентними органами та полегшить комунікацію між учасниками процедури усиновлення.

Додатковими змінами буде введення та систематичне оновлення інформації про дитину (щодо стану її здоров'я, змін у зовнішності тощо) в Єдиному банку даних, щоб майбутні усиновлювачі могли зручно відстежувати інформацію про кожну дитину. Також буде надана можливість отримати консультацію щодо процедури усиновлення дитини як при особистому прийомі у службі справ дітей, так і онлайн (для громадян України).

Подати заявку на консультацію з усиновлення дитини можна на порталі «Дія», де з'явилась нова послуга «Усиновлення». У подальшому розвитку цієї послуги буде можливість подати заяву на статус кандидата на усиновлення через портал «Дія». Можливість подати заяву про взяття на облік кандидатів у усиновлювачі в електронній формі буде надана для громадян України, що значно спростить процедуру.

Документи в електронній формі тепер можна подавати через особистий кабінет на Єдиному державному веб-порталі електронних послуг. Це означає, що деякі документи генеруються авто-

матично самою системою з різних баз даних, державних реєстрів та інформаційних систем, що робить збір та подання документів більш зручним і швидким. Таким чином, майбутні усиновлювачі зможуть отримувати документи протягом процедури усиновлення (наприклад, довідку про проходження курсу підготовки з питань виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування) автоматично в своєму особистому кабінеті.

При цьому установлені строки для різних етапів перевірки та обробки заяви службою у справах дітей. Наприклад, служба має 5 робочих днів після отримання заяви для перевірки та надання відповіді, 5 робочих днів для проведення обстеження житлово-побутових умов заявників, та так далі.

Зрозуміло, що внаслідок повномасштабної війни Росії проти України, кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, може зростати. Тому в умовах воєнного стану громадяни України та іноземці все ще можуть допомагати дітям, усиновлюючи їх. Уряд України намагається розвивати, оптимізувати та популяризувати процедуру усиновлення в країні за допомогою цифровізації, що спростить та пришвидшить бюрократичні процеси.

Важливо зауважити, що розвіювання міфів про усиновлення під час воєнного стану необхідне. Процедура усиновлення дітей в Україні не припинена на час дії воєнного стану, але стала менш передбачуваною та більш ризиковою з об'єктивних причин. Немає спрощеної чи пришвидшеної процедури усиновлення дітей під час воєнного стану. Усиновлення здійснюється на загальних підставах з урахуванням норм чинного національного законодавства.

Також слід зазначити, що усиновлення дитини в умовах воєнного стану може порушити найвищі інтереси дітей. Тому важливо ретельно перевіряти кандидатів усиновлювачів та статус дитини, яку бажають усиновити. Усиновлювачами під час дії воєнного стану можуть бути громадяни України, в тому числі ті, що проживають за кордоном, а також іноземці.

Дітям, які опинилися без батьківського піклування, можна надати допомогу, шляхом влаштування їх у сім'ю родичів, зна-

йомих або інших осіб. Охочі тимчасово прихистити дитину до себе в сім'ю повинні звернутись до служби у справах дітей за місцем свого проживання/перебування, Національної соціальної служби України або залишити заявку у чат-боті «Дитина не сама». Строк опрацювання заявки становить близько 5 днів. Після цього з вами зв'яжеться представник служби у справах дітей та повідомить про подальші дії, включаючи відвідування помешкання для обстеження тимчасових умов проживання дитини та складання відповідного акта.

7. Повномасштабна війна, розпочата росією проти України, стала викликом для різних сфер суспільного життя, включаючи правосуддя. Важливим аспектом справедливого та ефективного судочинства в умовах воєнного стану є забезпечення належного та швидкого розгляду і вирішення справ, осіб, які зазнали втрат і страждань від війни. Одним із засобів досягнення цієї мети є використання окремого провадження в цивільному судочинстві. Окреме провадження є видом цивільного судочинства, за яким розглядаються справи, які мають особливий статус, не містять спору про право, вимагають спеціального підходу до їхнього розгляду, вирішуються за спрощеною, пришвидшеною процедурою.

У контексті воєнного стану важливо враховувати, що питання, пов'язані з правами людини, правовими статусами, майном та іншими аспектами життя суспільства, можуть потребувати швидкого та спеціалізованого вирішення. В умовах активних бойових дій та викликів, що виникають через війну, можливість використання окремого провадження набуває особливого значення. справи, які стосуються, наприклад, захисту прав біженців, евакуйованих осіб, компенсації збитків від війни, пошкодження майна осіб, отримують першочергову важливість. Швидкий та високоякісний розгляд таких справ може врятувати життя, забезпечити захист прав та майна громадян. Однією з ключових особливостей необхідності розширення категорій справ, які можуть розглядатися в порядку окремого провадження, шляхом внесення відповідних змін до ЦПК України, є забезпечення пріоритету вирішення справ, осіб, які постраждали від війни, у порівнянні

з іншими видами справ. Судові органи повинні забезпечити прискорений розгляд таких справ, не втрачаючи при цьому якість рішень. Актуалізація окремого провадження у цивільному судочинстві України в умовах повномасштабної війни росії проти України є необхідним засобом забезпечення справедливого та ефективного судового захисту прав та інтересів громадян. Використання цього інструменту допоможе забезпечити відповідність судових рішень вимогам справедливості та правової держави в умовах воєнного стану. Зокрема, актуалізуються питання: встановлення факту народження та смерті на тимчасово окупованих територіях, встановлення факту вимушеного переселення з окупованої території. Метою встановлення вказаного факту є здійснення законної реалізації заявником суб'єктивного права на компенсацію шкоди, завданої переселенням, а тому числі і на підставі норм Конвенції «Про захист цивільного населення під час війни» від 12 серпня 1949 р., ратифікованої Україною 03 липня 1954 р.

Суб'єктний склад у такій категорії справ відзначається особливістю: у якості заінтересованої сторони заявником може бути залучено іноземну державу – російську федерацію. При цьому, правило про застосування щодо іноземної держави судового імунітету, передбачене ч. 1 ст. 79 Закону України «Про міжнародне приватне право» від 23 червня 2005 р., не порушується з огляду на те, що вказана вище норма визначає імунітет від пред'явлення позову до іноземної держави та залучення її до участі у справі як третьої особи. Тоді як у цій категорії справ російська федерація бере участь як заінтересована особа у справі окремого провадження, а не виступає із вимогами як сторона чи третя особа у справі позовного провадження³⁰.

Підставою подання громадянами України заяви про встановлення відповідного факту є тимчасова окупація російською федерацією частини території України. Як зазначено в абзаці 15 преамбули Закону України «Про особливості державної політи-

³⁰ Постанова у справі № 201/10617/18 від 02 вересня 2020 р.: Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91554761>.

ки із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях», дії російської федерації на території окремих районів Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та міста Севастополя грубо порушують принципи та норми міжнародного права³¹

ТЕМА 8.

ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ: НОВОВВЕДЕННЯ ТА ПРОБЛЕМАТИКА

Рекомендована кількість годин – 2.

Питання до теми:

1. Конституційне право на апеляційний перегляд справи: теоретичні та практичні аспекти.
2. Обмеження доступу до суду апеляційної інстанції («фільтри» апеляційного оскарження).
3. Оновлення повноважень суду апеляційної інстанції: спірність окремих повноважень.
4. Обмеження доступу до суду касаційної інстанції («фільтри» касаційного оскарження).
5. Повноваження суду касаційної інстанції.
6. Поняття судової правотворчості (судового активізму).
7. Запровадження істотно нового повноваження суду на стадії перегляду справи – визнання судового рішення нечинним: проблеми та перспективи.
8. Перегляд судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами.
9. Конституційна скарга як підстава перегляду рішення за виключними обставинами.

³¹ Голубева Н. Ю. Встановлення факту вимушеного переселення з окупованої території. Цивільне судочинство та виконавче провадження в умовах воєнного стану: матеріали всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 грудня 2022 р.) / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2022. С. 5–8.

Методичні вказівки:

1. Однією з гарантій права на справедливий суд є можливість оскарження судових рішень в апеляційному та касаційному порядку. Стаття 55 Конституції України закріплює, що права і свободи людини і громадянина захищаються судом. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Пункт 8 частини другої статті 129 Конституції України серед основних засад судочинства зазначає забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках – на касаційне оскарження судового рішення. Таким чином право на перегляд судового рішення, його оскарження, є основною засадою судочинства, невід’ємною складовою та додатковою гарантією, що покладена в основу суверенної України як правової держави.

Цивільний процесуальний кодекс України присвячує апеляційному провадженню главу 1 розділу V, зазначаючи, що право на апеляційне оскарження судових рішень у цивільному процесі мають учасники справи, а також особи, які не брали участі у справі, якщо суд вирішив питання про їхні права, свободи, інтереси та (або) обов’язки. Головними особливостями апеляційного перегляду судових рішень є те, що перегляду підлягають рішення, що не набрали законної сили, з питань факту та права в межах доводів та вимог апеляційної скарги. Право на такий перегляд не є безмежним та має певний перелік рішень та ухвал, що підлягають оскарженню, визначені строки, з дотриманням яких подається апеляційна скарга та встановлені ЦПК України межі судового розгляду. Так, стаття 353 ЦПК України закріплює перелік ухвал, що підлягають оскарженню окремо від рішення суду. Частина 1 ст. 354 ЦПК України визначає, що апеляційна скарга на рішення суду подається протягом тридцяти днів, а на ухвалу суду – протягом п’ятнадцяти днів з дня його (її) проголошення. Стаття 367 ЦПК України встановлює, що суд апеляційної інстанції переглядає справу за наявними в ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги.

«Подвійний розгляд» як ще називають оскарження судового рішення, дозволяє, з одного боку, уникнути судової помилки та, з іншого, сформувати певну єдність судової практики, адже рішення суду вищої інстанції є свого роду орієнтиром для суду нижчої інстанції. Аргументи та правові позиції, що покладені в основу постанов судів апеляційної інстанції будуть застосовуватися в подальшому при вирішенні схожих спірних правовідносин з метою забезпечення принципу законності, всебічного, повного та об'єктивного судового розгляду справи.

Отже, право на апеляційне оскарження є конституційним правом та визнається однією з основних засад судочинства. Це додаткова гарантія справедливого розгляду справи, механізм виправлення судової помилки та свого роду засіб формування єдиної судової практики. Таке право не є безмежним, адже з одного боку, покликано захистити права та свободи людини і громадянина, а з іншого захищає систему судоустрою від зловживання процесуальними правами та обов'язками з боку учасників справи, та підтримує рівновагу в системі здійснення правосуддя задля забезпечення ефективної роботи судів.

2. Продовжуючи контекст попереднього питання, акцентуємо увагу саме на тому, що головною запорукою права на судовий захист була і залишається можливість оскарження і перегляду судового рішення. Судочинство не може обійтись без спеціального способу критики і виправлення судових помилок судами вищих інстанцій. Для сторін оскарження судового рішення гарантує можливість відстоювати свою позицію і намагатись встановленими законами засобами досягти скасування судового рішення, що суперечить їхнім інтересам.

Забезпечуючи право на справедливий суд в аспекті оскарження судових рішень, що на думку учасників справи можуть бути неправомірними чи прийнятими з допущенням неправильного застосування норм матеріального права, порушення норм процесуального права, законодавство встановлює певні обмеження, свого роду «рамки», що мають на меті попередження зловживання учасниками справи своїми процесуальними права-

ми. Підстави відмови у відкритті апеляційного провадження передбачені положеннями частини 1 та 2 статті 358 ЦПК України.

Одним із питань оцінки апеляційного розгляду є питання, чи всі рішення суду першої інстанції можуть бути оскаржені в апеляційному порядку. В західноєвропейських процесах не всі рішення суду першої інстанції можуть стати предметом розгляду апеляційної інстанції. Так, у Франції апеляція не допускається у випадках, якщо предмет спору незначний, Цивільні процесуальні кодекси Німеччини та Бельгії містять обмеження апеляційного оскарження в залежності від ціни позову. Чи слід в Україні дотримуватись такого підходу, обмежуючи доступ до апеляційної інстанції, вбачається, що ні, оскільки «незначні за розміром позови подаються особами малозабезпеченими, якщо виключити цю категорію справ із компетенції апеляційних судів з метою надання їм можливості зосередитись на розгляді майнових спорів з більшою ціною позову, то це призведе до обмеження можливості судового захисту малозабезпеченої категорії громадян, що суперечить принципу доступності до судового захисту». Крім того, обмеження в оскарженні рішень судів першої інстанції може призвести до часткової «безконтрольності правосуддя». Апеляція дійсно за загальним принципом може бути подана на всі рішення суду першої інстанції, оскільки правова держава характеризується не тільки недопущенням порушень законодавства, прав і свобод людини, а ще й створенням відповідних гарантій для відновлення цих прав.

3. Для усунення суддівської помилки шляхом перегляду оскаржуваного судового рішення суд апеляційної інстанції наділений певними повноваженнями, якими є сукупність його прав і обов'язків, пов'язаних із застосуванням процесуально-правових наслідків щодо такого рішення суду першої інстанції.

Повноваження апеляційного суду закріплені у ст. 374 ЦПК, а в подальших статтях зазначені підстави для застосування певного повноваження (статті 375–379 ЦПК). Слід акцентувати увагу, що скасування рішення суду в апеляційному порядку не є санкцією відносно суду першої інстанції, а є реалізацією апеля-

ційною інстанцією своїх повноважень і виконанням обов'язків, що входять у зміст правовідносин між судом апеляційної інстанції та учасниками справи. Суд, який ухвалив судові рішення, що оскаржується, і суд, який здійснює його перевірку, діють у єдиному публічному інтересі і пов'язані загальною метою – вирішити спір, що виник між сторонами, на підставі закону.

Оновлення повноважень суду апеляційної інстанції має своєю метою посилити позицію апеляційного суду в конкретних повноваженнях з метою запобігання зловживанню процесуальними правами відповідно до принципу правової визначеності та остаточності судового рішення.

Стаття 369 ЦПК України передбачає повноваження суду апеляційної інстанції щодо спрощеного позовного провадження і містить виключний перелік справ та процесуальних ухвал суду першої інстанції, які можуть бути розглянуті в апеляційному порядку без повідомлення учасників справи.

Ухвалення нового рішення (ст. 376 ЦПК України) є основним з повноважень суду апеляційної інстанції, оскільки таке повноваження відповідає цілям апеляційного провадження – завершити провадження у справі на даній стадії процесу і усунути суддівську помилку. Апеляційний суд ухвалює нове рішення тоді, коли при «перевирішенні» справи будуть виявлені такі порушення законності і обґрунтованості, які впливають на основний висновок суду першої інстанції про права та обов'язки учасників справи, і приходить до інших висновків. Ухваленням нового рішення повинна виправлятися допущена судом першої інстанції суттєва суддівська помилка, а не просто викладення іншого по суті висновку про те, як повинен вирішуватися спір.

4. В сучасних умовах державотворчого процесу та реалізації судової реформи Україна долучилася до світової тенденції обмеження права на касаційне оскарження рішень суду шляхом встановлення на законодавчому рівні критеріїв та інших правових вимог, що мають на меті надати сторонам можливість оскаржити судові рішення до суду касаційної інстанції. Такі правові вимоги називають касаційними «фільтрами». Зі вступом в 2020

році в силу змін до ЦПК України, ГПК України та КАС України впроваджено уніфіковані касаційні фільтри для визначених категорій справ. До зазначених змін процесуального законодавства в національній науковій доктрині поширення набувала дискусія стосовно необмеженості касаційного оскарження, виключався підхід за якого визначалися межі судового розгляду проваджень не обмежуючись забезпеченням правильного і однакового трактування і застосування судами норм матеріального та процесуального права. Іншими словами будь-які фільтри касаційного розгляду на той час не існували. Очевидно, що практична юрисдикційна всеосяжність суду касаційної інстанції призводить до його перевантаженості. Загалом касаційна інстанція переглядає судові рішення з метою ухвалення остаточного рішення. Такий перегляд має бути з певних, чітко визначених та встановлених підстав та водночас має виключати повторний розгляд справи по суті, а право перегляду чітко обмежене часом. Визначені особливості касаційного перегляду самі по собі формують особливість даної стадії процесу.

Касаційні «фільтри» передбачені і в ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: встановлено, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру у контексті принципу правової визначеності. Конституція України в ст. 129 визначає право на касаційне оскарження рішень у визначених випадках. Аналогічне положення визначне і у ст. 14 Закону України «Про судоустрій і статус судів».

Аналізуючи положення ЦПК України, вбачається що до числа «фільтрів» доцільно виділити наступні їх групи. «Фільтри» під час відкриття касаційного провадження: виключна обов'язковість попереднього оскарження рішення суду в апеляційному порядку (пп. 1, 2 ч. 1 ст. 389 ЦПК України); чітко визначений перелік виду судового рішення, що може бути оскаржене (пп. 2, 3 ч. 1 ст. 389 ЦПК України); обмеження підстав, за якими судові рішення може бути оскаржене (ч. 2 ст. 389 ЦПК України); об-

меження ціною позову та введення категорії малозначних справ (ч. 3 ст. 389 ЦПК України); за деякими виключеннями, однак право та необхідність апеляційного оскарження рішення особою, яку не залучили до розгляду справи має бути реалізоване (ч. 4 ст. 389 ЦПК України); чітке визначення підстав оскарження (п. 4 ч. 4 ст. 393 ЦПК); визначений строк касаційного оскарження та умови прийняття скарг до розгляду (ч. 3 ст. 394 ЦПК України); безпідставність касаційної скарги (п. 5 ч. 2, ч. 4 ст. 394 ЦПК України); визначені обставини та умови розгляду касаційної скарги, що надійшла до суду після закінчення терміну касаційного оскарження (ст. 405 ЦПК України). При попередньому розгляді касаційної справи «фільтром» є обмеження підстав за якими справа може бути призначена до судового розгляду (ст. 401 ЦПК України).

Окремої уваги, заслуговують підстави касаційного оскарження судових рішень визначені в ч. 2 ст. 389 ЦПК України, адже неправильне застосування судом норм матеріального права або порушення процесуальних норм є виключними підставами оскарження судових рішень у таких випадках: якщо суд апеляційної інстанції в оскаржуваному рішенні неправильно застосував норми матеріального або процесуального права чим відступив від практики Верховного Суду, крім випадків наявності відповідної постанови про відступлення від такої практики. Крім того, скаржник має обґрунтувати відступлення від висновку Верховного Суду, хоча зазначене може не вимагатися, якщо такий висновок відсутній. Наслідком недотримання підстав касаційного оскарження (вимог встановлених щодо форми та змісту касаційної скарги – ст. 392 ЦПК України) є залишення касаційної скарги без руху, з можливістю усунення її недоліків або повернення касаційної скарги.

Застосування касаційних «фільтрів» повинно враховувати імперативність процесуальних норм і завдання та основні засади цивільного судочинства. «Касаційні фільтри» спрямовані на структурування та єдність судової практики, а також на оперативний розгляд справ. «Фільтри» касаційного оскарження є необхідною мірою задля розвантаження Верховного Суду, забез-

печення принципу правової рівності та дотримання балансу між правом особи на справедливий суд та попередженням зловживанням процесуальними правами та обов'язками.

5. Повноваження суду касаційної інстанції – це сукупність його прав та обов'язків, пов'язаних із застосуванням процесуально-правових наслідків щодо рішень і ухвал суду першої інстанції та апеляційної інстанції, ухвалених у цивільних справах, законність яких перевіряється у касаційному порядку.

Повноваження суду касаційної інстанції визначені цивільним процесуальним законодавством України. Верховний Суд за результатами розгляду касаційної скарги має право: 1) залишити судові рішення судів першої інстанції та апеляційної інстанції без змін, а скаргу без задоволення; 2) скасувати судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і передати справу повністю або частково на новий розгляд, зокрема за встановленою підсудністю або для продовження розгляду; 3) скасувати судові рішення повністю або частково і ухвалити нове рішення у відповідній частині або змінити рішення, не передаючи справи на новий розгляд; 4) скасувати постанову суду апеляційної інстанції повністю або частково і залишити в силі рішення суду першої інстанції у відповідній частині; 5) скасувати судові рішення суду першої та апеляційної інстанцій у відповідній частині і закрити провадження у справі чи залишити позов без розгляду у відповідній частині; 6) у передбачених ЦПК України випадках визнати нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині; 7) у передбачених ЦПК України випадках скасувати свою постанову (повністю або частково) і прийняти одне з рішень, зазначених у пунктах 1–6 ч. 1 ст. 409 ЦПК України.³²

Перелік підстав для застосування певного повноваження закріплено у статтях 410–414 ЦПК України. За наслідками розгля-

³² Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст.492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>.

ду касаційної скарги Верховний Суд приймає постанову. Постанова суду касаційної інстанції відповідно до ст. 419 ЦПК України набирає законної сили з моменту її прийняття.

6. Під правотворчістю варто розуміти діяльність уповноважених на це суб'єктів з розроблення, розгляду, ухвалення, прийняття та офіційного оприлюднення нормативних актів. Метою правотворчості є встановлення, зміна або скасування норм права. Судову ж правотворчість можна назвати особливим, специфічним різновидом правотворчості, яка має певні особливості. По-перше, вона здійснюється спеціально-уповноваженим суб'єктом – судом; спрямована на створення, зміну або скасування нормативних приписів; визнана процесуально-процедурною діяльністю; її результати закріплюються в документах, судових правотворчих актах; пов'язана із реалізацією функцій судової влади.

Термін «судова правотворчість» походить із країн англосаксонської правової сім'ї, де суддям історично належала значна роль в тлумаченні та застосуванні законодавства, а також у його створенні порівняно з традиційним у нашому розумінні законодавцем – парламентом. Відповідно до словника Блека судовою правотворчістю або судовим правом позначаються судові рішення, в яких шляхом тлумачення змінюється зміст законодавства або виявляється сенс, який законодавець ніколи не закладав у текст нормативно-правового акта.

Судовий активізм означає позицію суду, що більше ґрунтується на особистих чи політичних міркуваннях, ніж на чинному праві. Іноді цей термін використовується як антонім судової стриманості. Формування судової практики полягає у правотворчій активності суддів, яка проявляється передусім при наявності прогалин у законодавстві й праві; відшукуванні правової норми, яку належить застосовувати за наявності колізій або конкуренції між загальною нормою спеціального нормативно-правового акта та спеціальною нормою нормативно-правового акта загальної дії, та інших проблемах з'ясування дійсного характеру спірних відносин під час судового розгляду справ, таких як вибір судом ме-

тоду тлумачення законодавства, під час якого допускається та чи інша ступінь свободи інтерпретації. Отже, судово-конституційна реформа надала проблемі судової правотворчості нового наголосу та акценту в частині посилення ролі, зокрема, правових позицій Верховного Суду та Постанов Пленуму ВС.

7. Одним з повноважень суду апеляційної інстанції за результатами розгляду апеляційної скарги (п. 3 ч. 1 ст. 374 ЦПК України) є визнання нечинним судового рішення суду першої інстанції повністю або частково у передбачених ЦПК України випадках і закриття провадження у справі у відповідній частині. А також серед повноважень суду касаційної інстанції за результатами розгляду касаційної скарги є можливість визнати нечинними судові рішення судів першої та апеляційної інстанцій повністю або частково і закрити провадження у справі у відповідній частині (п. 6 ч. 1 ст. 409 ЦПК України).

Підставою для визнання нечинним судового рішення суду першої інстанції, незалежно від дотримання норм матеріального та процесуального права, є прийняття судом апеляційної інстанції відмови позивача від позову чи затвердження мирової угоди сторін на стадії апеляційного провадження. Таке повноваження суду апеляційної інстанції є позитивною новелою цивільного процесуального законодавства, яке було введено у 2017 році, відповідно до якої апеляційний суд може визнати рішення першої інстанції нечинним. При визнанні рішення нечинним на підставі відмови позивача від позову або при затвердженні мирової угоди сторонами (при дотриманні правил ст. 206–208 ЦПК України), суд апеляційної інстанції не переглядає справи та не перевіряє рішення суду першої інстанції; керуючись диспозитивним правом сторін укласти мирову угоду або відмовитись від позовних вимог, визнає рішення суду першої інстанції нечинним – таким, що не породжує правових наслідків. Нечинне рішення не підлягає виконанню та не породжує інших правових наслідків щодо набрання рішенням суду законної сили.

8. Перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами забезпечує виконання завдання цивільного судочинства щодо справедливого та неупередженого розгляду та вирішення цивільної справи. Перегляд за нововиявленими або виключними обставинами є одним із механізмів, через який може бути реалізовано і принцип об'єктивної істини. Особливість вираження принципу об'єктивної істини при перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами полягає у тому, що суд, враховуючи такі підстави для перегляду, має переглянути судові рішення з урахуванням таких обставин.

Нововиявлені обставини – це юридичні факти, які мають істотне значення для розгляду справи та існували на час розгляду справи, але не були і не могли бути відомі заявнику, а також обставини, які виникли після набрання судовим рішенням законної сили та віднесені законом до нововиявлених обставин. Виключні обставини – це обставини, що свідчать про недоліки судового розгляду справи, які викликають обґрунтовані сумніви щодо справедливості, неупередженості судового розгляду.

Перегляд справ за нововиявленими та виключними обставинами відбувається за визначених законом умовах. Підстави для перегляду судового рішення за нововиявленими обставинами передбачені у ч. 2 ст. 423 ЦПК України, ними є: 1) істотні для справи обставини, що не були встановлені судом та не були і не могли бути відомі особі, яка звертається із заявою, на час розгляду справи; 2) встановлений вироком або ухвалою про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності, що набрали законної сили, факт надання завідомо неправильного висновку експерта, завідомо неправдивих показань свідка, завідомо неправильного перекладу, фальшивості письмових, речових чи електронних доказів, що призвели до ухвалення незаконного рішення у даній справі; 3) скасування судового рішення, яке стало підставою для ухвалення судового рішення, що підлягає перегляду. Не є підставою для перегляду рішення суду за нововиявленими обставинами: переоцінка дока-

зів, оцінених судом у процесі розгляду справи; докази, які не оцінювалися судом, стосовно обставин, що були встановлені судом.³³

Підстави для перегляду судового рішення за виключними обставинами зазначені у ч. 3 ст. 423 ЦПК України: 1) встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане; 2) встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні даної справи судом; 3) встановлення вироком суду, що набрав законної сили, вини судді у вчиненні кримінального правопорушення, внаслідок якого було ухвалено судове рішення. При перегляді судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами суд не може виходити за межі тих вимог, які були предметом розгляду при ухваленні судового рішення, яке переглядається, розглядати інші вимоги або інші підстави позову.

Строк та порядок подання заяви про перегляд судових рішень за нововиявленими або виключними обставинами передбачено положеннями ст. 424, 425 ЦПК України. Порядок розгляду заяв регулюється ст. 429 ЦПК України, зокрема, заява про перегляд судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами розглядається судом у судовому засіданні протягом 30 днів з дня відкриття провадження за нововиявленими або виключними обставинами. Справа розглядається судом за правилами, встановленими ЦПК України для провадження, у суді тієї інстанції, яка здійснює перегляд. У суді першої інстанції справа розглядається у порядку спрощеного позовного провадження з повідомленням учасників справи.

Повноваження суду за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами передбачені ч. 3 ст. 429 ЦПК України. З набранням законної сили новим судовим рішенням втрачають законну силу судові рішення

³³ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 року. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст.492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1618-15>.

інших судів у цій справі. На загальних підставах, відповідно до ч. 7 ст. 429 ЦПК України, може бути переглянуте судове рішення, ухвалене за результатами перегляду судового рішення за нововиявленими або виключними обставинами.

9. Чинним цивільним процесуальним законодавством України передбачено можливість перегляду судового рішення тим судовим органом, що його ухвалив, або Великою Палатою Верховного Суду. Об'єктом такого позаінстанційного перегляду можуть бути лише судові рішення, якими закінчено розгляд справи, за умов набрання ними законної сили і наявності нововиявлених або виключних обставин, перелік яких наведено у частинах 2 і 3 ст. 423 ЦПК України, про що і було зазначено у попередньому питанні. Однією з виключних обставин відповідно до п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України є встановлена Конституційним Судом України неконституційність (конституційність) закону, іншого правового акта чи їх окремого положення, застосованого (не застосованого) судом при вирішенні справи, якщо рішення суду ще не виконане.

Перегляд судових рішень за виключними обставинами на підставі п. 1 ч. 3 ст. 423 ЦПК України є дієвим механізмом поновлення прав особи, порушених у зв'язку з застосуванням при вирішенні її справи нормативного акта, що не відповідав Конституції України. Рішення Конституційного Суду України про визнання закону неконституційним має перспективну дію, але для учасників судової справи, у якій застосовано неконституційний закон, українське законодавство передбачає спеціальний інструмент захисту їхніх прав – перегляд справи за виключними обставинами.

Вирішення цивільної справи із застосуванням нормативного акта, визнаного згодом неконституційним, свідчить про незаконність судового рішення та порушення принципу верховенства права як основної засади цивільного судочинства, що зумовлює необхідність повторного розгляду справи і прийняття у ній рішення без застосування неконституційних законодавчих положень. Таким чином, неконституційність закону, застосова-

ного судом для вирішення справи, встановлена згодом рішенням Конституційного Суду України, свідчить про те, що справу було вирішено не у відповідності до Конституції України. Сама ця обставина і дискредитує судові рішення.

Цивільне процесуальне законодавство України, на відміну від багатьох країн, визнає цю обставину виключною підставою для перегляду судового рішення. Відповідно до ст. 152 Конституції України закони та інші акти за рішенням Конституційного Суду України визнаються неконституційними повністю чи в окремій частині, якщо вони не відповідають Конституції України або якщо була порушена встановлена Конституцією України процедура їх розгляду, ухвалення або набрання ними чинності.³⁴ Закони, інші акти або їх окремі положення, що визнані неконституційними, втрачають чинність з дня ухвалення Конституційним Судом України рішення про їх неконституційність, якщо інше не встановлено самим рішенням, але не раніше дня його ухвалення (аналогічну норму передбачено ст. 91 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Слід зауважити, що Конституційний Суд України своїм рішенням не робить норму закону неконституційною – він лише констатує її неконституційність, і відповідно застосований нормативний акт, неконституційність якого було встановлено після прийняття рішення у цивільній справі, не відповідав Конституції України ще під час розгляду справи, а тому суд мав би застосувати норми Конституції України як норми прямої дії відповідно до ст. 8 Основного Закону України та ч. 7 ст. 10 ЦПК України. З огляду на це, – визнання судом конституційної юрисдикції закону чи іншого правового акта (їх окремого положення) таким, що не відповідає Конституції України, вплине на правове регулювання спірних правовідносин учасників справи та стане підставою для зміни чи скасування і ухвалення нового судового рішення за наслідками перегляду за виключними обставинами.

³⁴ Конституція України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30, ст. 141. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ

І СЕМЕСТР

ТЕМА 1. НОВЕЛІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Рекомендована кількість годин – 4.

Питання до теми:

1. Вплив судово-правової реформи на цивільне процесуальне законодавство.
2. Імплементация європейських стандартів у цивільне судочинство України.
3. Перспективи адаптації цивільного процесуального законодавства до законодавства ЄС. Модельні Європейські правила цивільного процесу ELI-Unidroit.
4. Застосування міжнародних нормативно-правових актів як джерел цивільного процесуального права
5. Можливості застосування аналогії права та аналогії процесуального закону для подолання прогалин цивільного процесуального права.
6. Судова практика та судовий прецедент у цивільному судочинстві.
7. Вплив доктрини цивільного процесуального права на цивільне судочинство.
8. Процесуальні угоди як форма регулювання цивільних процесуальних правовідносин.
9. Цивільне судочинство в умовах воєнного стану.

*Завдання або кейси для поточного контролю
знань і вмінь здобувачів вищої освіти*

Завдання 1.

На підставі аналізу судової практики наведіть приклад застосування норми міжнародного права для врегулювання процесуального питання.

Завдання 2.

Наведіть приклад застосування аналогії процесуального закону у цивільному процесуальному праві. Виявіть прогалини законодавчого регулювання, які можна подолати за допомогою аналогії права, аналогії закону.

Завдання 3.

Складіть порівняльну таблицю відмінностей Модельних Європейських правил цивільного процесу ELI-Unidroit у порівнянні із вітчизняним процесуальним законодавством.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання:

1. Яким чином судова реформа вплинула на цивільне процесуальне законодавство?
2. Порівняйте інстанційну юрисдикцію за ЦПК в редакціях 2004, 2010 та 2017 років.
3. Порівняйте інститут “подвійної касації” з наявним порядком касаційного перегляду.
4. Що можна віднести до європейських стандартів у цивільного судочинства?
5. Класифікуйте міжнародні стандарти цивільного судочинства за різними підставами.
6. Які подальші напрями адаптації цивільного процесуального законодавства до законодавства ЄС можна виокремити?
7. Які відмінності Модельних Європейських правил цивільного процесу ELI-Unidroit у порівнянні із вітчизняним процесуальним законодавством?
8. Які особливості застосування міжнародних нормативно-правових актів як джерел цивільного процесуального права?
9. Які ознаки класичного судового прецеденту? Чи наявні підстави вважати прецедент в Україні як джерело права?
10. Класифікуйте процесуальні угоди як форму регулювання цивільних процесуальних правовідносин.
11. Які воєнний стан вплинув на цивільне судочинство?

Рекомендована джерельна база

- 1) Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія / (С. В. Ківалов, Н. Ю. Голубева, І. В. Андронов та ін.) за заг.ред. Голубевої Н. Ю., НУ ОЮА. Одеса: Юридична література. 2017. 212 с.
- 2) Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів: підручник / за ред.. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2021. 344 с.
- 3) Аналітичний огляд стану здійснення цивільного судочинства у 2019 році. 2019. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Analiz_Civil_sudu_2019.pdf.
- 4) Андронов І. В. Підсудність цивільних справ в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1. С. 27–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2022_1_8.
- 5) Атаманчук І. В. Впровадження європейських стандартів у сферу процесуально-правового регулювання цивільного судочинства України. *Правничий часопис Донецького університету*. 2019. № 1. С. 109–116.
- 6) Барсук В. Маліневський О. «Фантомний» інтерес. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/fantomniy-interes.html>.
- 7) Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2022. 444 с.
- 8) Голубева Н. Ю. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія / (С. В. Ківалов, Н. Ю. Голубева, І. В. Андронов та ін.) за заг.ред. Голубевої Н. Ю., НУ ОЮА. Одеса: Юридична література. 2017. 212 с.
- 9) Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України: Колективна монографія / за аг.ред. Юрія Притики та Ірини Ізарової. Київ: ВД «Дакор», 2021. 478 с. (Голубева Н. Ю. Глава 18. Електронне судочинство як засіб забезпечення доступності до правосуддя та оптимізації судочинства. С. 447–477).
- 10) Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства, Київ, 2015. 708 с.
- 11) Калашник О. М. Прогалини в цивільному процесуальному праві та їх усунення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. М. Калашник; МВС України, Харк. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2016. 20 с.

- 12) Калюжний Р. А., Атаманчук І. В. Розвиток процесуального права України. К.: «МП Леся», 2015. 188 с.
- 13) Карнаух Т. М. Проблеми застосування правової аналогії у цивільному судочинстві України. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. 2010. Т. 103. С. 106–109.
- 14) Колісник О. В. Прецедент тлумачення у практиці цивільного судочинства. *Актуальні проблеми держави і права*. 2021. № 92. С. 36–43.
- 15) Комаров В. В. Цивільне процесуальне законодавство у динаміці розвитку та практиці Верховного Суду України. Харків: Право, 2012. 624 с.
- 16) Конституція України прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України.– 1996.– № 30. – Ст. 141.
- 17) Коробка О. С. До питання про договірне регулювання цивільних процесуальних відносин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. URL: http://www.pap.in.ua/1_2016/29.pdf.
- 18) Короєд С. О. Окремі нормативно-процесуальні перешкоди ефективності цивільного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 24, т. 2. С. 53–56.
- 19) Кройтор В. А. Теоретико-методологічні основи формування та функціонування системи принципів цивільного судочинства: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2021. 42 с.
- 20) Круковес В. В. Міжнародні стандарти цивільного судочинства: поняття та ознаки. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2020. № 2. Том 31 (70), ч. 1. С. 90–94.
- 21) Курило М. П. Єдність цивілістичного процесу: Проблеми теорії і практики:: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.03 / М. П. Курило. К., 2014. 35 с.
- 22) Луспенік Д. Система перегляду судових рішень у цивільному судочинстві: відповідність міжнародним стандартам та ефективність. *Верховний Суд*. 2019. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/737883>.
- 23) Любчик О. А. Правовий прецедент – джерело права в Україні: так чи ні? *Вісник ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка*. 2020. Вип. 3(91) С. 41–54.

- 24) Мельник Я. Обмеження судом цивільних процесуальних прав як інструмент забезпечення пропорційності в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 21–27.
- 25) Мельник Я. Я. Безпека цивільного процесу: теоретико-правове дослідження: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.01; Інститут законодавства Верховної Ради України. К., 2019. 39 с.
- 26) Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. К.: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.
- 27) Петрова Н. О. Наукове дослідження порівняльної теоретико-правової характеристики судового прецеденту та судової практики у правових системах та історичні передумови виникнення / Н. О. Петрова, Н. В. Клецова, С. В. Калюжна. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2020. № 2. С. 25–28.
- 28) Полюк Ю. І. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2019. 239 с.
- 29) Попов О. І. Правова доктрина та її застосування Верховним судом України при перегляді судових рішень у цивільних справах. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 83–90. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pz_2016_132_12.
- 30) Попов О. І. Преюдиційний запит як інструмент забезпечення єдності судової практики: сутність і механізми впровадження у цивільне судочинство. *Проблеми законності: зб. наук. пр.* Харків, 2017. Вип. 136. С. 72–81.
- 31) Посібник з європейського права з питань доступу до правосуддя / Агенція Європейського Союзу з основних прав і Рада Європи, 2016 рік. Переклад на українську мову та надруковано за сприяння проєкту Ради Європи «Підтримка впровадженню судової реформи в Україні» у 2020 році. 234 с.
- 32) Практика ЄСПЛ у цивільному судочинстві: навч.-метод. посібник для факультету цивільної та господарської юстиції / Н. Ю. Голубева, І. О. Бут, Ю. І. Полюк. Одеса: Фенікс, 2018. 145 с.
- 33) Притика Ю. Д. До питання про сутність процесуальних договорів (угод). *Право України*. 2014. № 2. С. 197–210.

- 34) Про забезпечення права на справедливий суд: Закон України від 12.02.2015 р. № 192-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 18, № 19–20. Ст. 132.
- 35) Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення; Вища рада правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15–21 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1845910–21>.
- 36) Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України; Стратегія від 11.06.2021 № 231/2021 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/231/2021>.
- 37) Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 02.06.2016 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 41. Ст. 529.
- 38) Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія / за ред.: Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові, К. Г. Некіт; упор.-укл. Ю. С. Маршук; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2023.– 336 с. С. 186–246. Режим доступу: <https://hdl.handle.net/11300/23423>. (Голубева Н. Ю., Бут І. О. Особливості судового захисту цивільних прав в умовах воєнного стану).
- 39) Прусенко Г. Є. Види процесуальних договорів у цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 12. С. 61–64. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/12/11.pdf>.
- 40) Рибачук А. І. Застосування судами норм Конституції України як норм прямої дії (за матеріалами практики судів адміністративної, господарської та цивільної юрисдикцій): Дис. ... Доктор філософії: спец.. 081 – Право. Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака Національної академії правових наук України. Київ, 2023. 278 с.
- 41) Рябченко Ю. Ю. Судовий прецедент і джерела цивільного процесуального права: проблеми та перспективи. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2020. № 43. С. 96–98.

- 42) Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135.
- 43) Смичок Є. М. Джерела «м'якого права» та їх вплив на формування судової доктрини. *Юридичний вісник*. 2020. № 4. С. 15–22.
- 44) Теоретичні засади цивільного процесу Європейського Союзу: монографія / І. О. Ізарова. Київ: ВД «Дакор», 2015. 335 с.
- 45) Ткачук О. С. Процесуальна аналогія чи фактична процесуальна діяльність. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Юридичні науки*. 2016. Вип. 1. Т. 2. С. 28–31.
- 46) Токарчук Л. М. До питань застосування аналогії закону в цивільному судочинстві України. *Правова держава*. 2023. № 49. С. 80–91. URL: <http://pd.onu.edu.ua/article/view/276045/>.
- 47) Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: Угода; Україна від 27.06.2014 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_011.
- 48) Худенко О. О. Процесуальна аналогія в господарському судочинстві. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2022. № 3(99). С. 215–225. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.99.215-225>.
- 49) Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 41–44. Ст. 356.
- 50) Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. С. Я. Фурси, С. С. Бичкової. Київ: Алерта, 2023. 640 с.
- 51) Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
- 52) Щербак С. В. Контрактуалізація виконавчого процесу. *Правовий вісник Української академії банківської справи*. 2014. № 2. С. 38–41.
- 53) Golubeva, N., But, I., & Prokhorov P. Access to Justice Due to the Covid-19 Pandemic. *Ius Humani. Law Journal*. 2020. № 9(2), P. 47–64. <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v9i2.243>.

ТЕМА 2.

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СУД

Рекомендована кількість годин – 4.

Питання до теми:

1. Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах.
2. Цивільна юрисдикція: класифікація та розмежування. Методи вирішення юрисдикційних проблем.
3. Подолання судового імунітету іноземної держави: підстави та практика застосування.
4. Електронний суд як спосіб спрощення та пришвидшення судової процедури.
5. Судові виклики та повідомлення як прояв принципу відкритості інформації про справу.
6. Електронні виклики та повідомлення у цивільному судочинстві.
7. Судовий збір як економічна перешкода праву на доступ до суду. Встановлення розумного балансу між доступністю правосуддя та розміром судового збору.
8. Співфінансування судового розгляду та краудфандинг у цивільному судочинстві.
9. Проблеми відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судові рішення
10. “Гонорар успіху” як форма витрат на професійну правничу допомогу.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

Завдання 1.

Наведіть приклади судової практики, в яких вирішується питання про забезпечення судових витрат. В яких випадках суд допускає таке забезпечення?

Завдання 2.

Наведіть приклади судової практики, в яких надано аналіз можливості відшкодування стороні гонорару успіху. Які обставини необхідно встановити для такого стягнення?

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання:

1. Які основні елементи доступності правосуддя у цивільних справах?
2. За якими критеріями цивільна юрисдикція відмежовується від інших юрисдикцій? Які існують методи вирішення юрисдикційних проблем?
3. Які функції встановлення судового імунітету? Які судові імунітети застосовуються у вітчизняному праві?
4. Які елементи електронного судочинства запроваджені в Україні?
5. Які форми електронних викликів застосовуються в Україні?
6. Судовий збір як економічна перешкода праву на доступ до суду. Встановлення розумного балансу між доступністю правосуддя та розміром судового збору.
7. Співфінансування судового розгляду та краудфандинг у цивільному судочинстві.
8. Проблеми відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судові рішення.
9. Які ризики формування справи в електронному вигляді як єдиної форми?
10. Які основні підходи судової практики до відшкодування “гонорару успіху”?

Рекомендована джерельна база

- 1) Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів: підручник / за ред.. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2021. 344 с.
- 2) Андронов І. В. Підсудність цивільних справ в умовах воєнного стану. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2022. Вип. 1. С. 27–32. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pjuv_2022_1_8.
- 3) Бессараб Н. М. Юрисдикція та підсудність цивільних справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Міжнар. гуманітар. ун-т. Одеса, 2015. 19 с.
- 4) Бобрик В. І. Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 636 с.

- 5) Висновок № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний строк та ролі судді в судових процесях з урахуванням альтернативних засобів вирішення спорів. URL: <http://vkksu.gov.ua/ua/mijnarodne-spivrobotnitstvo/perelik-dokumentivradi-evropi-u-sferi-sudochinstva/>.
- 6) Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2022. 444 с.
- 7) Гайдей К. М. Аль-Адсані проти Великобританії: універсальна цивільна юрисдикція проти імунітету держави. *Актуальні проблеми політики: зб. наук. праць / НУ «ОЮА»; Південноукр. центр гендерних досліджень*; / Голов. ред. доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, академік АПН України С. В. Ківалов. Одеса, 2014. Вип. 52. С. 115–123.
- 8) Голубева Н. Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід: монографія [Електронне видання]. Одеса: Фенікс, 2020. 204 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14039>
- 9) Голубева Н. Ю. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія / (С. В. Ківалов, Н. Ю. Голубева, І. В. Андронов та ін.) за заг. ред. Голубевої Н. Ю., НУ ОЮА. Одеса: Юридична література, 2017. 212 с.
- 10) Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України: Колективна монографія / за аг.ред. Юрія Притики та Ірини Ізарової. Київ: ВД «Дакор», 2021.— 478 с. (Голубева Н. Ю. — Глава 18. Електронне судочинство як засіб забезпечення доступності до правосуддя та оптимізації судочинства. С. 447–477).
- 11) Заборовський В.В., Стойка А.В. Забезпечення доступності правосуддя через призму новацій у порядку регулювання інституту судових витрат у цивільному процесі України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2018. Вип. 52. Т. 1. С. 112–118.
- 12) Згама А. О., Зятіна Д. В. Гонорар успіху представника в контексті витрат на правничу допомогу: юридично-психологічний аспект і практика застосування в господарському судочинстві. *Юридична психологія*. Том 28. № 1. С. 65–73.
- 13) Козакевич О. М. Забезпечення доступу до правосуддя в транзитивних умовах. Кваліфікаційна наукова праця на правах ру-

- копису. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Міністерство освіти і науки України, Одеса, 2021.
- 14) Короед С. О. Окремі нормативно-процесуальні перешкоди ефективності цивільного судочинства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія «Право». 2014. Вип. 24, т. 2. С. 53–56.
 - 15) Кошман А. Огляд національних та міжнародних механізмів захисту права власності, порушеного через агресію російської федерації. 2022. URL: <https://www.pravojustice.eu/storage/app/uploads/public/630f18/bce/630f18bceed41958789112.pdf>.
 - 16) Медведєва М. Юрисдикційні імунітети держав у контексті відшкодування росією шкоди, завданої Україні внаслідок збройної агресії. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2023. № 1. С. 41–52.
 - 17) Мельник Я. Обмеження судом цивільних процесуальних прав як інструмент забезпечення пропорційності в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 21–27.
 - 18) Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. К.: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.
 - 19) Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації: Монографія. Х.: Право, 2008. 304 с.
 - 20) Полюк Ю. І. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2019. 239 с.
 - 21) Попов О. І. Судове інвестування як інструмент подолання перешкод у реалізації права на доступ до суду: сутність та перспективи впровадження в Україні. *Проблеми законності*. Харків: Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, 2022. Вип. 157. С. 45–59.
 - 1) Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2022 р. № 187 «Про забезпечення захисту національних інтересів за майбутніми позовами держави Україна у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2022-%D0%BF#Text>.

- 2) Постанова у справі № 201/10617/18 від 2 вересня 2020 р.: Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/91554761>.
- 3) Про затвердження Положення про порядок функціонування окремих підсистем Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи: Рішення; Вища рада правосуддя від 17.08.2021 № 1845/0/15–21 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v1845910–21>.
- 22) Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія / за ред.: Є. О. Харитонova, О. І. Харитонovої, К. Г. Некіт; упор.-укл. Ю. С. Маршук; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2023. 336 с. С. 186–246. Режим доступу: <https://hdl.handle.net/11300/23423>. (Голубєва Н. Ю., Бут І. О. Особливості судового захисту цивільних прав в умовах воєнного стану).
- 23) Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах: монографія / Н. Ю. Сакара. Х.: Право, 2010. 256 с.
- 24) Судові витрати: науково-практичний посібник / Н. Ю. Голубєва. Одеса: Фенікс, 2020. 120 с.
- 25) Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. С. Я. Фурси, С. С. Бичкової. Київ: Алерта, 2023. 640 с.
- 4) Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
- 26) Черняк Ю. Питання юрисдикційного імунітету у практиці Верховного Суду (на прикладі цивільних позовів до Російської Федерації про відшкодування шкоди). *Український часопис міжнародного права*. 2022. № 3. С. 60–66.
- 27) Ясельська Н.М.. Електронне правосуддя як інструмент забезпечення доступу до суду в Україні та країнах Європейського Союзу: Дис. ... доктор філософії: спец.. 081 – Право. Національний університет біоресурсів і природокористування України. Київ, 2023. 253 с.
- 28) Golubeva N., But I., & Prokhorov P. Access to Justice Due to the Covid-19 Pandemic. *Ius Humani. Law Journal*. 2020. № 9(2), P. 47–64. <https://doi.org/https://doi.org/10.31207/ih.v9i2.243>.

ТЕМА 3.

СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ЇХ ПРАВОВИЙ СТАТУС

Рекомендована кількість годин – 4.

Питання до теми:

1. Проблематика визначення суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин.
2. Проблеми визначення процесуально-правового статусу помічника судді.
3. Підстави та форми участі прокурора в цивільному процесі України.
4. Участь у цивільному судочинстві Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
5. Участь юридичних та фізичних осіб на захист інтересів інших осіб у цивільному судочинстві.
6. Перспективи залучення *amicus curiae* (з лат. «друг суду») у цивільному судочинстві.
7. Заборона суперечливої процесуальної поведінки (процесуальний естопель). Зловживання процесуальними правами.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

Завдання 1.

На підставі аналізу судової практики наведіть приклади участі юридичних та фізичних осіб на захист інтересів інших осіб у цивільному судочинстві.

Завдання 2.

На підставі аналізу судової практики наведіть приклади застосування принципу процесуального естопеля.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання:

1. Які групи суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин можна виділити у цивільному судочинстві?

2. В чому особливості визначення процесуально-правового статусу помічника судді? Які функції помічника судді притаманні іноземним судовим процесам?

3. Які підстави та форми участі прокурора в цивільному процесі України? Які наслідки безпідставного подання прокурором позовної заяви в інтересах держави?

4. В яких випадках юридичні та фізичні особи можуть звертатися до суду на захист інтересів інших осіб у цивільному судочинстві?

5. Які функції *amicus curiae* у цивільному судочинстві?

6. Заборона суперечливої процесуальної поведінки (процесуальний естопель). В чому полягає заборона зловживання процесуальними правами?

Рекомендована джерельна база

- 1) Eloísa Machado de Almeida. Institutional capabilities of amici curiae in the Supremo Tribunal Federal: accessibility, admissibility and influence. *Rev. Direito e Práx.* 2019. 10 (1). DOI: <https://doi.org/10.1590/2179-8966/2019/39502>.
- 2) Franze, Anthony J. and Anderson, R. Reeves. Amicus Curiae at the Supreme Court: Last Term and the Decade in Review. *The National Law Journal*. 2020. URL: <https://www.arnoldporter.com/-/media/files/perspectives/publications/2020/11/amicuscursiae-at-the-supreme-court.pdf>.
- 3) Golubieva N. Y. Legal expert opinion. *ECHR's Jurisprudence in Digital Era: proceedings of the Int. sci. conf. (Odesa, May 31 – June 1, 2019)* / MES of Ukraine, Nat. Univ. "Odes. Acad. of Law", SRC NALSU; exec. eds. H. A. Ulianova, V. A. Tuliakov. Odesa: Publishing house "Helvetika", 2019. P. 262–265.
- 4) Аналіз законодавства України щодо статусу помічників суддів та його відповідності стандартам і рекомендаціям Ради Європи / URL: <https://rm.coe.int/analysis-of-the-ukrainian-regulatory-framework-regarding-the-status-uk/1680a77d67>.
- 5) Бордюг Т. О. Участь малолітніх та неповнолітніх осіб у цивільному процесі. Дисертація ... доктора філософії (PhD) за спеціальністю 081 – «Право» (08 – Право). – Київський університет права НАН України; Інститут держави і права імені В. М. Корецького НАН України, Київ, 2021. 217 с.

- 6) Бут І. О. Особливості представництва громадським об'єднанням, яке не має статусу юридичної особи, інтересів свого члена. *Новели цивільного процесуального законодавства. Представництво: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.; до 150-ї річниці з дня відкриття першої судової палати у м. Одеса (м. Одеса, 16 трав. 2019 року) / уклад.: Н. Ю. Голубева, Л. А. Островська, О. О. Коробенко, О. В., Сатановська. – Одеса: Фенікс, 2019. С. 56–59.*
- 7) Бут І. О. Щодо цивільної процесуальної дієздатності неповнолітньої особи у справах про видачу обмежувального припису. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України): у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 трав. 2021 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 561–563.*
- 8) Бутирська І. А. Правовий статус експерта з питань права у господарському процесі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2018. № 48. С. 108–111.*
- 9) Васильєв С. Експертний висновок у галузі права: новація національного судочинства. *Юридичний журнал «Право України». 2018. № 11. С. 189–202. DOI: 10.33498/loou-2018-11-189.*
- 10) Висновок № 22 (2019) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету міністрів Ради Європи про роль помічників суддів: Консультативна рада європейських суддів, 2019. URL: <https://rm.coe.int/opinion-ccje-no-22-ukr/1680a54bb7>.
- 11) Воробель У. Інститут «amicus curiae» в праві держав романо-германської правової сім'ї. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2019. № 87. Том 3. DOI: <https://doi.org/10.33766/2524-0323.87.36-49>.*
- 12) Воробель У. Інститут «amicus curiae» у праві країн англосаксонської правової сім'ї. *Слово Національної школи суддів України. 2019. № 3. С. 163–178. URL: <http://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/3018/1/Vorobel%20U.%20Instytut%20Amicus%20Curiae.pdf>.*
- 13) Голубева Н. Ю. Актуальні питання цивільного судочинства у світлі судової реформи в Україні: монографія / (С. В. Ківалов,

- Н. Ю. Голубева, І. В. Андронов та ін.) за заг. ред. Голубевої Н. Ю., НУ ОЮА. Одеса: Юридична література. 2017. 212 с.
- 14) Голубева Н. Ю. Зловживання цивільними процесуальними правами: новели ЦПК. *Новели цивільного процесуального кодексу України: [Електронне видання] матер. кругл. столу (Одеса, 26 березня 2018 р.)* / за заг. редакцією д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. 112 с. С. 3–9.
 - 15) Доступ до правосуддя в умовах сталого розвитку: до 30-річчя незалежності України: Колективна монографія / за аг.ред. Юрія Притики та Ірини Ізарової. – Київ: ВД «Дакор», 2021.– 478 с. (Голубева Н. Ю. – Глава 18. Електронне судочинство як засіб забезпечення доступності до правосуддя та оптимізації судочинства. С. 447–477).
 - 16) Дрогозюк К. Б. Застосування принципу естопель у доказуванні в цивільному процесі України. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 2. С. 334–336.
 - 17) Кармаза О. О. Експерт у галузі права в судовому процесі: теорія та судова практика. *Право і суспільство*. 2019. № 5. С. 89–94.
 - 18) Кармаза О., Кушерець Д. Експерт із питань права в судовому процесі: новели законодавства України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 10. С. 32–36.
 - 19) Концепція AMICUS CURIAE у сучасному правосудді: Концептуальний документ для Конституційного Суду України 10 червня 2022 р. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/c/523443.pdf>.
 - 20) Круковес В. Правовий статус експерта з питань права в цивільному судочинстві України. *Актуальні проблеми правознавства*. 2019. Вип. 2. С. 122–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aprpr_2019_2_23.
 - 21) Кузьменко К. Добросовісність як концептуальна основа правомірної реалізації цивільних процесуальних прав і обов'язків. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2023. № 75. Том 1. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/275659>.
 - 22) Мамчур Л.В., Мельников М. О. Висновок як процесуальна форма використання фахових знань експерта з питань права

- в цивільному процесі України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2020. 4(29). С. 66–69. DOI: 10.32837/ruuv.v2i4(29).436.
- 23) Мельник Я. Обмеження судом цивільних процесуальних прав як інструмент забезпечення пропорційності в цивільному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 1. С. 21–27.
- 24) Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. К.: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.
- 25) Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія / за ред.: Є. О. Харитонова, О. І. Харитонові, К. Г. Некіт; упор.-укл. Ю. С. Маршук; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2023.– 336 с. С. 186–246. Режим доступу: <https://hdl.handle.net/11300/23423>. (Голубева Н. Ю., Бут І. О. Особливості судового захисту цивільних прав в умовах воєнного стану).
- 26) Прохоров П. А. Порядок ухвалення судових рішень у цивільному процесі України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.
- 27) Старченко О. О. Використання спеціальних знань у цивільному процесі України: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 203 с.
- 28) Старченко О. Проблемні питання процесуального статусу експерта з питань права. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 8. С. 26–29.
- 29) Судові витрати: науково-практичний посібник / Н. Ю. Голубева. Одеса: Фенікс, 2020. 120 с.
- 30) Татулич І. Ю. Правовий статус експерта з питань права в цивільному судочинстві. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. № 1. С. 66–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/anpror_2022_1_14.
- 31) Тенасе А., Папуашвілі Г. Концепція AMICUS CURIAE у сучасному правосудді: Концептуальний документ для Конституційного Суду України. 10 червня 2022 р. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/3/c/523443.pdf>.
- 32) Устюжанінова О.Т., Гресько М. О. Експерт з питань права в цивільному процесі: новела процесуального кодексу України.

- Міжнародний досвід. *Юридичний бюлетень: наук. журнал*. Одеса: ОДУВС, 2022. Вип. 24. С. 70–75.
- 33) Цал-Цалко Ю. Ю. Суб'єкти цивільних процесуальних правовідносин та їх класифікація відповідно до оновленого цивільного процесуального законодавства України. *Новели цивільного процесуального кодексу України [Електронне видання]: матеріали «круглого столу» (м. Одеса, 26 берез. 2018 р.)* / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». Одеса: Фенікс, 2018. С. 59–62.
- 34) Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. С. Я. Фурси, С. С. Бичкової. Київ: Алерта, 2023. 640 с.
- 35) Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

ТЕМА 4.

ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Рекомендована кількість годин – 4.

Питання до теми:

1. Поняття доказів та доказування у цивільному процесі.
2. Предмет доказування.
3. Доказові презумпції у цивільному судочинстві.
4. Класифікація доказів.
5. Використання електронних доказів у процесі доказування.
6. Розподіл тягара доказування.
7. Стандарти доказування у цивільному судочинстві.
8. Поєднання змагальності та процесуальної активності суду. Мета доказування: об'єктивна (матеріальна) істина і судова (формальна, юридична) істина.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

Завдання 1. На підставі аналізу судової практики наведіть приклади використання електронних доказів у процесі доказування.

Завдання 2. Наведіть приклади судової практики щодо розподілу тягара доказування у цивільному судочинстві.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання:

1. Дайте визначення поняття доказів та доказування?
2. Що таке предмет доказування у цивільному процесі?
3. Як розуміти доказові презумпції у цивільному судочинстві та які їхні особливості?
4. Які існують критерії поділу доказів?
5. Яке визначення електронних доказів і які їхні ознаки?
6. У чому полягає розподіл тягара доказування?
7. Яка сутність стандарту доказування та який основний підхід судової практики до стандартів доказування у цивільному судочинстві?
8. Зазначте ключовий взаємозв'язок між змагальністю та процесуальною активністю суду?

Рекомендована джерельна база

- 1) Бут І. О. Використання стандарту доказування «баланс ймовірностей» у судовій практиці. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 227–233.
- 2) Васильєв С. В. Порівняльний цивільний процес: підручник. К.: Алерта, 2015. 352 с.
- 3) Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2022. 444 с.
- 4) Дрогозюк К. Б. Доказування у цивільному процесі України та Франції: монографія. Одеса: Фенікс, 2019. 238 с.
- 5) Кройтор В. А. Поняття принципу поєднання засад диспозитивності та процесуальної активності суду в цивільному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2016. № 2 (73). С. 143–153.

- 6) Кучер Т. М. Теорія доведення у цивілістичному процесі: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2016. 510 с.
- 7) Московчук Д. О. Електронні докази у країнах континентального та загального права: порівняльно – правове дослідження: дис... доктора філос.; Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2023. 210 с.
- 8) Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 14 вересня 2020 р.) [Електронне видання] / Уклад.: Стоянова Т. А., Островська Л. А., Сатановська О. В.; за загальною редакцією д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2020. 185 с.
- 9) Павлова Ю. С. Електронний документ як джерело доказів у цивільному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Павлова Юлія Сергіївна. Одеса, 2019. 239 с.
- 10) Полюк Ю. І. Щодо питання про стандарти доказування у цивільних справах. *Новели цивільного процесуального законодавства: докази та доказування: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 14 верес. 2020 р.)* [Електронне видання] / Уклад.: Т. А. Стоянова, Л. А. Островська, О. В. Сатановська; за заг. ред. д.ю.н., проф. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2020. С. 77–83.
- 11) Речові докази в цивільному процесі [Текст]: монографія / М. О. Гетманцев. Чернівці: Місто, 2015. 240 с.
- 12) Старченко О. О. Використання спеціальних знань у цивільному процесі України: дис. ... д-ра філософії: 081 Право. Київ, 2023. 203 с.
- 13) Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. С. Я. Фурси, С. С. Бичкової. Київ: Алерта, 2023. 640 с.
- 14) Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
- 15) Чванкін С. А. Інформаційні технології у доказуванні в цивільному процесі: теоретичні та практичні аспекти: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03.. Одеса, 2021. 498 с.

- 16) Яцина В. Б. Становлення та зміст принципу процесуальної активності суду в цивільному судочинстві. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 97-й річниці від дня народження Олександра Анатолійовича Пушкіна (м. Харків, 20 трав. 2022 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. орг. «Асоціація цивілістів України», Наук. парк «Наука та безпека». Харків: ХНУВС, 2022. С. 261–266.

II СЕМЕСТР

ТЕМА 5. ЗМІНИ У ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Рекомендована кількість годин – 2.

Питання до теми:

1. Поняття та сутність позовного провадження та його характерні ознаки
2. Види позовів у цивільному судочинстві. Групові позови.
3. Проблема обрання позивачем ефективного способу захисту. Процесуальні наслідки обрання неефективного способу захисту.
4. Посилення ролі підготовчого провадження у цивільному судочинстві.
5. Письмові заяви учасників справи, порядок обміну.
6. Запровадження примирних процедур.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

Завдання 1.

На матеріалах судової практики продемонструйте обрання стороною ефективного та неефективного способу захисту. Проаналізуйте рішення та вкажіть, яким критеріям має відповідати ефективний спосіб захисту.

Завдання 2.

Проаналізувавши процесуальний порядок обміну письмовими заявами учасників справи у позовному загальному та спро-

щеному провадженнях, складіть порівняльну таблицю та визначте відмінності.

Завдання 3.

Проаналізувавши судову практику, зазначте умови повернення до підготовчого провадження після його закриття.

Завдання 4. За прикладом додатка 1 здійсніть розбір судової справи, в якій спір вирішено у зв'язку з домовленістю досягнутою сторонами за результатами проведення медіації.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання:

1. Які ознаки характерні для позовного провадження?
2. Які критерії визнання позову як групового?
3. За яких умов суд може застосувати інший спосіб судового захисту, який не передбачений законом та договором?
4. Які зміни цивільного процесуального зумовлюють посилення підготовчого провадження?
5. Які наслідки недотримання порядку обміну письмовими заявами учасників справи?
6. Які наслідки переходу до примирливих процедур під час судового провадження та їх значення для цивільного судочинства?

Рекомендована джерельна база

- 1) Volkova N., Prytuliak V., Yanitska I., Poliuk Y., & Polunina O. Actual issues of the application of the ECtHR's decisions and their implementation in the field of child rights protection. *Amazonia Investiga*. 2023. vol. 12. num. 66.
- 2) Альтернативне вирішення цивільно-правових спорів: підручник / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Фенікс, 2021.— 344 с.
- 3) Андронов І. В. Письмове провадження в цивільному процесі. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. – Одеса: Гельветика, 2020. Т. 2. С. 317–320.
- 4) Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 372 с.
- 5) Білоусов Ю. В. Груповий позов: зарубіжний досвід та перспективи його використання в Україні. *Університетські наукові записки*. 2012. № 1 (41). С. 295–309.

- 6) Бойко В. Б., Ясинок М. М. Характеристика завдань підготовчого провадження через призму завдання цивільного судочинства. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 74–83
- 7) Бут І. О. Розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження в контексті забезпечення права особи на справедливий суд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2019. Випуск 40. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc40/19.pdf>.
- 8) Волкова Н. В. Захист сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2022. 444 с.
- 9) Ізарова І. О. Реформа цивільного процесу в Україні: новели позовного провадження. *Право України*. 2017. № 8. С. 33–44.
- 10) Кондрат'єва Л. Груповий позов як процесуальний засіб захисту прав споживачів. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 6. С. 34–38. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.6.07>.
- 11) Коцюруба А. Примирні процедури в цивільному судочинстві України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2020. № 2 (113). С. 28–32
- 12) Коцюруба А. Примирні процедури в цивільному судочинстві України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. вип. 2 (113). 2020. С. 28–33.
- 13) Луспенік Д. Які саме і як новели цивільного процесу вплинули на судову практику. *Закон і бізнес*. № 36 (1386) 08.09.–14.09.2018 р <https://zib.com.ua/ua/134331.html>
- 14) Мельник Я. Я. Судова практика щодо масових /групових/ та похідних позовів у контексті дії режиму цивільної процесуальної безпеки. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 7. С. 36–44
- 15) Міністерство юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. Моніторинговий звіт 2022 / відпов. ред.к.ю.н. Олійник О. М. <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa>.
- 16) Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. К.: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.
- 17) Полюк Ю. І. Вплив позовної давності на реалізацію права на звернення до суду за захистом. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнародної науково-практичної конфе-*

- ренції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової; уклад.: О. В. Дикий, І. І. Братінов. – Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. – 592 с. С. 506–509.
- 18) Полюк Ю. І. Деякі зміни цивільного процесуального законодавства щодо реалізації права на звернення до суду за захистом: порівняльно-правовий аспект. *Форум права: електрон. наук. фахове вид.* 2018. № 2. С. 98–108.
- 19) Полюк Ю. І. Дотримання обов'язкового досудового порядку врегулювання спору – обов'язкова умова при реалізації права на звернення до суду. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в Умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 18 травня 2018 р.)* У 2-х т. Т. 2 / відп. ред. Г. О. Ульянова. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 784 с. С. 624–627.
- 20) Полюк Ю. І. Право на звернення до суду за захистом порушених, невизнаних або оспорюваних прав за цивільним процесуальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2019. 239 с.
- 21) Рафальська О. В. Поняття «груповий позов» як елемент простої множинності. *Юридичний вісник.* 2020. № 1. С. 357–362.
- 22) Степаненко Т. В. Групові позови в Україні: правове регулювання, судова практика та законодавчі перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2021. № 10. С. 174–177.
- 23) Татулич І. Ю. Правова природа інституту групового позову в цивільному судочинстві. *Актуальні проблеми держава і права.* 2019. № 82. URL: <https://doi.org/10.32837/apdp.v0i82.9>.
- 24) Цал-Цалко Ю. Ю. Особливості врегулювання спору за участю судді як спосіб альтернативного вирішення цивільно-правових спорів. *Альтернативні способи вирішення цивільних спорів: матеріали круглого столу* (Одеса, 29 березня 2021 р.) [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої; НУ «Одеська юридична академія». Одеса: Фенікс, 2021. С. 76–80.
- 25) Цал-Цалко Ю. Ю. Підготовче засідання як процесуальна форма стадії підготовчого провадження. *Правове життя сучасної України: у 3 т.: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 трав. 2020 р.)* / відп. ред. М. Р. Аракелян. Одеса: Гельветика, 2020. Т. 2. С. 346–350.
- 26) Цал-Цалко Ю. Ю. Сутність підготовчого провадження. *Часопис цивілістики.* 2019. № 37 С. 74–80.

- 27) Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. С. Я. Фурси, С. С. Бичкової. Київ: Алерта, 2023. 640 с.
- 28) Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
- 29) Чванкін С. А. Онлайн-медіація – перспективи розвитку в сучасних умовах. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні: Матер. Всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 18 грудня 2020 р.)* [Електронне видання] / за заг. ред. д.ю.н., професора Н. Ю. Голубевої. – Одеса: Фенікс, 2020. – С. 61–64.
- 30) Шаповал М. М. Підготовче провадження в цивільному судочинстві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Суми, 2022. 211 с.

ТЕМА 6.

СПРОЩЕННЯ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Рекомендована кількість годин – 2.

Питання до теми:

1. Заочний розгляд справи: переваги та ризики затягування розгляду справи.
2. Запровадження інституту спрощеного позовного провадження як форми оптимізації цивільного процесу
3. Критерії віднесення справ до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження.
4. Призначення спрощеного позовного провадження та його відмінність від позовного загального.
5. Спрощене позовне провадження як альтернатива наказному провадженню: порівняльно-правовий аспект.
6. Проблематика визначення стадій наказного провадження.
7. Спір про право у наказному провадженні.
8. Судовий наказ як особлива форма судового рішення.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

Завдання 1. Проаналізувавши судову практику, визначте порядок розгляду належно оформленої заяви про перегляд заочного рішення суду, поданої поза межами встановленого строку.

Завдання 2. На підставі аналізу ст.ст. 19, 274 ЦПК України здійсніть групування справ спрощеного позовного провадження за різними критеріями.

Завдання 3. Аналізуючи норми процесуального законодавства та судової практики надайте тлумачення та ґрунтовні правові висновки щодо застосування ч. 2 ст. 161 ЦПК України.

Завдання 4. За прикладом додатка 1 здійсніть розбір судової справи (не менше п'яти) за вимогою про видачу судового наказу, в якій встановлено наявність спору про право.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання:

1. Які ризики затягування розгляду справи у заочному порядку та шляхи їх подолання?
2. В чому особливість процесуальної форми спрощеного позовного провадження?
3. Як співвідносяться між собою ознаки малозначності справи та критерії віднесення справ до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження?
4. Які переваги спрощеного позовного провадження перед загальним позовним?
5. За яких умов спрощене позовне провадження стає альтернативою наказному провадженню?
6. Які способи вирішення проблематики визначення стадій наказного провадження?
7. Що вказує на наявність спору про право у наказному провадженні?
8. В чому особливість судового наказу перед іншими формами судових рішень?

Рекомендована джерельна база

- 1) Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 372 с.
- 2) Бобрик В. І. Диференціація цивільного судочинства: методологія, стан і перспективи: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 636 с.
- 3) Бут І. О. Розгляд справи в порядку спрощеного позовного провадження в контексті забезпечення права особи на справедливий суд. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: «Юриспруденція»*. 2019. Випуск 40. URL: <http://vestnik-pravo.mgu.od.ua/archive/juspradenc40/19.pdf>.
- 4) Вербіцька М. В. Наказне провадження у цивільному процесі України: дис. ... канд. юридичних наук: 12.00.03 / Вербіцька М. В.; Львівський національний ун-т імені Івана Франка. – Львів, 2011.– 231 с.
- 5) Єпанчінцев О. С. Спрощене позовне провадження в цивільному судочинстві України: Дис. ... доктор філософії: спец.. 081 – Право.. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2023. 227 с.
- 6) Єрошенко О. Б. Спів про право у наказному провадженні / О. Б. Єрошенко // Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. / редкол.: С. В. Ківалов (голов. ред.), Л. І. Кормич (заст. голов. ред.), Ю. П. Аленін [та ін.]; МОНмолодьспорт України, НУ ОЮА. – Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 42. С. 266–272.
- 7) Ізарова І. О. Спрощене позовне провадження цивільного судочинства: новела українського законодавства. *Проблеми законодавчого регулювання порядку розробки та прийняття нормативноправових актів: тези доповідей та повідомлень учасників III Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Київ, 2–3 листопада 2017 року) / заг. ред. І. Д. Шутака. Харків: Право, 2017. С. 214–217.
- 8) Короєд С. О. Процесуальні підстави застосування спрощеного позовного провадження за проектом нової редакції ЦПК України. *Судова апеляція*. 2017. № 2(47). С. 153–160.
- 9) Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. К.: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.

- 1) Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R(81)7 щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя: Міжнародний документ від 14.05.1981. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_133.
- 2) Рекомендація № R (84)5 Комітету міністрів країнам-членам відносно принципів цивільного судочинства, спрямованих на удосконалення судової системи: Міжнародний документ від 28.02.1984 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/994_126.
- 10) Сакара Н. Ю. Спрощене позовне провадження як новела цивільного процесуального права. *Проблеми цивільного права та процесу*. Харків, 2018. URL: http://univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/62.pdf.
- 11) Ткачук О. Спрощене провадження – новела цивільного процесу: правова природа, ознаки, процедура. *Право України*. 2017. № 8. С. 45–56 22.
- 12) Ткачук О. Сучасні проблеми і напрямки спрощення судових процедур у цивільному судочинстві України. *Підприємство, господарство і право*. 2016. № 5. С. 19–24.
- 13) Угриновська О., Гембара Г. Спрощене позовне провадження: законодавча регламентація та проблеми судової практики. *Підприємство, господарство і право*. 2018. № 12. С. 85–89.
- 14) Фурса С. Я. Новітня концепція спрощеного провадження в цивільному процесі. *Цивілістична процесуальна думка*. 2017. № 1. С. 46–50.
- 15) Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. С. Я. Фурси, С. С. Бичкової. Київ: Алерта, 2023. 640 с.
- 3) Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
- 16) Ярошенко І. Малозначні спори: окремі аспекти тлумачення поняття. *Малозначні спори: європейський та український досвід вирішення*: збірник наукових праць Міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23–24 листопада 2018 р.). Київ: Дакор, 2018. С. 217–221.

ТЕМА 7. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Рекомендована кількість годин – 2.

Питання до теми:

1. Поняття і особливості розгляду справ окремого провадження. Класифікація справ окремого провадження.
2. Заінтересовані особи: проблеми теорії та практики.
3. Участь представника у справах окремого провадження.
4. Запровадження нових категорій справ окремого провадження.
5. Проблемні питання участі присяжних у справах окремого провадження.
6. Процесуальні особливості розгляду судом справ про усиновлення (національне та міждержавне).
7. Актуалізація окремого провадження в умовах воєнного стану.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

Завдання 1. Проаналізувати необхідність запровадження нових категорій справ окремого провадження. Визначити, які проблеми можуть виникнути при розгляді таких справ та як їх можна уникнути.

Завдання 2. Дослідити проблеми, пов'язані з участю присяжних у справах окремого провадження. З'ясувати, які вимоги ставляться до присяжних, як вони впливають на прийняття рішення та чи можуть вони бути суб'єктивними у своїх оцінках.

Завдання 3. Проаналізувати процесуальні особливості розгляду судом справ про усиновлення, як на національному рівні, так і на міждержавному рівні. Виявити основні виклики та проблеми, що виникають у таких справах.

Завдання 4. Розглянути актуалізацію окремого провадження в умовах воєнного стану. Проаналізувати, які зміни відбуваються у процесі розгляду справ та як це впливає на права та інтереси учасників процесу.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання:

1. Що таке справи окремого провадження? Наведіть приклади справ, які можуть бути розглянуті за цим порядком.
2. Які класифікації справ окремого провадження існують? Наведіть приклади кожної класифікації.
3. Які основні проблеми теорії та практики пов'язані з заінтересованими особами в справах окремого провадження?
4. Що означає участь представника у справах окремого провадження? Які основні ролі виконують представники учасників процесу?
5. Які нові категорії справ окремого провадження можуть бути запроваджені? Які можуть бути причини для такого запровадження?
6. Які проблеми виникають участі присяжних у справах окремого провадження? Які вимоги ставляться до присяжних, і як вони впливають на процес розгляду справ?
7. Які процесуальні особливості пов'язані з розглядом судом справ про усиновлення на національному та міждержавному рівнях?
8. Як впливає воєнний стан на провадження справ окремого провадження? Які основні зміни можуть відбутися в процесі розгляду справ?

Рекомендована джерельна база

- 1) Волкова Н. В. Предмет доказування у справах щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини у цивільному судочинстві. *Часопис цивілістики*. № 34. Спецвипуск «Цивільний процес». Одеса, 2019. С. 37–41.
- 2) Волкова Н. В. Суб'єкти доказування у справах про захист прав та інтересів дитини в цивільному судочинстві. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 9. С. 19–23.
- 3) Гожій І., Солончук І. Сучасні проблеми міждержавного усиновлення. *Jurnalul juridic național: Teorie și practică*. 2019. Martie. С. 123–128.
- 4) Голубева Н.Ю., Бут І. О. Особливості захисту цивільних прав в умовах воєнного стану. С. 186–246. Проблеми здійснення та захисту цивільних прав в умовах воєнного стану: монографія

- [Електронне видання] / за ред.: Є. О. Харитонов, О. І. Харитонов, К. Г. Некіт; упор.-укл. Ю. С. Маршук; НУ «Одеська юридична академія». – Одеса: Фенікс, 2023. – 336 с. – Режим доступу: <https://hdl.handle.net/11300/23423>
- 5) Дмитрієв С. М. Цивільний процесуальний статус заявника у справах окремого провадження: Дис. ... доктора філософії. Наукова спеціальність 081 – Право. 2020. 194 с.
 - 6) Дмитрієв С. М. Цивільний процесуальний статус заявників у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2019. № 41. Том 2. С. 16–19.
 - 7) Європейська конвенція про усиновлення дітей від 24 квітня 1967 року // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. Режим доступу: www.zakon.rada.gov.ua.
 - 8) Жукевич І. В. Судовий контроль за виконанням рішень в окремому провадженні цивільного судочинства в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 100–104.
 - 9) Закон України «Про внесення змін до Закону України “Про судоустрій і статус суддів” щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану» від 27 липня 2022 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/>.
 - 10) Конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29.05.1993 року: *Офіційний веб-сайт Верховної Ради України*. URL: www.zakon.rada.gov.ua.
 - 11) Мосейчук А. І. Нагляд за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями, за законодавством України та країн Європейського Союзу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 175–179. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33396/1/НАГЛЯД%20ЗА%20ДОТРИМАННЯМ%20ПРАВ%20ДІТЕЙ.pdf>.
 - 12) Перелік двосторонніх та багатосторонніх міжнародних договорів у сфері правової допомоги та правового співробітництва у цивільних та кримінальних справах (по країнах). Міністерство юстиції України: [сайт]. URL: <https://minjust.gov.ua/m/perelik-dvoistoronnih-ta-bagatostoronnihmiynarodnihdogovoriv-u-sferi-pravovoi-dopomogi-ta-pravovogo-spivrobitnistvautsivilnih-takriminalnih-spravah-po-krainah>.

- 13) Поліщук М. Г. Особливості окремого провадження щодо розгляду справ про усиновлення. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 9 груд. 2022 р.)* / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця, 2022.– 242 с.
- 14) Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо удосконалення порядку залучення громадян України до участі у здійсненні правосуддя та формування списку присяжних № 4191 від 05.10.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=70124.
- 15) Проект Закону про суд присяжних № 3843 від 14.07.2020 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=69465.
- 16) Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах: навч.-метод. посіб. для студентів денної форми навчання фак-ту цивільної та господар. юстиції Нац. ун-ту «Одеська юрид. академія» [Електронне видання] / Н. Ю. Голубєва, Н. В. Волкова, В. М. Притуляк, Ю. Ю. Цал- Цалко, І. А. Яніцька; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2023. 108 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25541>
- 17) Розгляд окремих категорій цивільних справ у судах: навч. посіб. / за ред. Н. Ю. Голубєвої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. 480 с.
- 18) Сапейко Л. В. Проблематика участі в цивільному судочинстві народних засідателів. *Форум права*. 2015. № 1. С. 295–300. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2015_1_48.
- 19) Світлична Г. О. Представництво у цивільному судочинстві: традиції та новації. *Порівняльно – аналітичне право*. № 5. 2019. С. 131–135.
- 20) Сімейний кодекс України: Закон України від 10 січня 2002 року № 2947- III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135. 6. Про охорону дитинства: Закон України від 26 квітня 2001 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 30. Ст. 142.
- 21) Смірнова В. Правові підстави участі присяжних у цивільному судочинстві України. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 66–72.

- 22) Смірнова В. В. Розгляд цивільних справ за участю присяжних в Україні: Дис. ... доктора філософії. Наукова спеціальність 081 – Право. 2021. URI: <http://elar.naiau.kiev.ua/jspui/handle/123456789/19868>.
- 23) Солодков А. А. Сучасні світові моделі суду присяжних. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція*. 2014. № 10–2. Том 2. С. 133–135.
- 24) Стецюра, А. І. Щодо правових засад усиновлення дітей в Україні. *Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса*, 2023. С. 128–133.
- 25) Татулич І.Ю., Савчин Н. М. Участь адвоката у справах окремого провадження. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 8. С. 112–116. URL: http://www.lsej.org.ua/8_2021/27.pdf
- 26) Тубольцева Я. С. Правова регламентація розгляду судами справ про усиновлення: основні положення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 1. С. 78–82.
- 27) Ухвала у справі № 154/2620/22 від 17 лютого 2023 року: Верховний Суд. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109102360>
- 28) Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник (для підготовки до іспитів та тестування); 3-тє вид., пер. і доп. / за ред. Н. Ю. Голубевої. Одеса: Видавничий дім «Гельветика» 2021. 516 с.
- 29) Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія. / за заг. ред. докторки юридичних наук, професорки, заслуженої юристки України Фурси С. Я., докторки юридичних наук, професорки Бичкової С. С. Київ: Алерта, 2023. 640 с.
- 30) Цивільний процесуальний кодекс України. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>
- 31) Шабалін А. В. Судове рішення у цивільних справах. *Збірник матеріалів III Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції з нагоди відзначення Дня науки – 2023 в Україні «Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану» (23 травня 2023 року)*. Київ: ДНДІ МВС України. 2023. 508 с.
- 32) Guide on Article 15 of the European Convention on Human Rights. Derogation in time of emergency. Updated on 31 December 2021. Council of Europe/European Court of Human Rights, 2022.

- 33) Hans Valerie P. Jury Systems Around the World. Cornell Law Faculty Publications. URL: <http://scholarship.law.cornell.edu/facpub/305>.
- 34) Volkova, N., Prytuliak V., Yanitska, I., Poliuk Y., & Polunina, O. (2023). Actual issues of the application of the ECtHR's decisions and their implementation in the field of child rights protection. Amazonia Investiga, vol. 12, num. 66.

ТЕМА 8.

ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ: НОВОВВЕДЕННЯ ТА ПРОБЛЕМАТИКА

Рекомендована кількість годин – 2.

Питання до теми:

1. Конституційне право на апеляційний перегляд справи: теоретичні та практичні аспекти.
2. Обмеження доступу до суду апеляційної інстанції («фільтри» апеляційного оскарження).
3. Оновлення повноважень суду апеляційної інстанції: спірність окремих повноважень.
4. Обмеження доступу до суду касаційної інстанції («фільтри» касаційного оскарження).
5. Повноваження суду касаційної інстанції.
6. Поняття судової правотворчості (судового активізму).
7. Запровадження істотно нового повноваження суду на стадії перегляду справи – визнання судового рішення нечинним: проблеми та перспективи.
8. Перегляд судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами.
9. Конституційна скарга як підстава перегляду рішення за виключними обставинами.

Завдання або кейси для поточного контролю знань і вмінь здобувачів вищої освіти

Завдання 1. Наведіть приклади судової практики щодо обмеження доступу до суду касаційної інстанції.

Завдання 2.

На підставі аналізу судової практики наведіть приклади судового активізму.

Контрольні запитання для перевірки досягнення результатів навчання:

1. Які практичні аспекти передбачені щодо конституційного права на апеляційний перегляд справи?
2. Які фільтри касаційного оскарження?
3. Які повноваження суду касаційної інстанції передбачені законодавством?
4. Що таке судовий активізм?
5. В яких випадках відбувається визнання судового рішення нечинним?
6. В чому сутність стадії перегляду судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами?

Рекомендована джерельна база

- 1) Андронов І. В. Судові рішення в цивільному процесі України: монографія. Одеса: Юридична література, 2018. 372 с.
- 2) Байранча Л. К. Суддівський активізм: чи потрібна обмеженість дискреції суду в сфері правотворчості. *Сучасні виклики та актуальні проблеми судової реформи в Україні*: Матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (29 жовтня 2021 р., Чернівці) / редкол.: О. В. Щербанюк та ін. – Чернівці. 2021. 445 с. С. 15–17.
- 3) Іліопол І. М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Одеса, 2018. 250 с.
- 4) Луспенник Д. Касаційні фільтри у цивільних справах: проблемні питання судового правотлумачення та правозастосування. *Судово-юридична газета*. 2020. URL: <https://sud.ua/ru/news/blog/171319-kasatsiyni-filtri-u-tsivilnikh-spravakh-problemni-pitannya-sudovogo-pravotlumachennya-ta-pravozastosuvannya>.
- 5) Міністерство юстиції України. Директорат правосуддя та кримінальної юстиції. Моніторинговий звіт 2022 / відпов. ред.к.ю.н. Олійник О. М. <https://minjust.gov.ua/m/monitoring-vprovadjennya-ta-analiz-efektivnosti-npa>.
- 6) Науково-практичний коментар. Цивільний процесуальний кодекс України / за заг. ред. Н. Ю. Голубевої. К.: Юрінком Інтер, 2021. 840 с.

- 7) Помазанов А. В. Касаційний перегляд судових рішень у цивільному процесі України: Дис. ... доктора філософії. Наукова спеціальність 081 – Право. Київ, 2019. 252 с.
- 8) Ткачук Н. В. Фільтри касаційної скарги в дії: ефективність механізму. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* Вип. 89. Одеса: Гельветика, 2021. С. 104–112.
- 9) Уркевич В. Процесуальні фільтри касаційного оскарження судових рішень у господарських справах. *Судово-юридична газета*. 2021. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/sudova-praktika/procesualni-filtri-kasaciynogo-oskarzhennya-sudovih-rishen-u-gospodarskih-spravah.html>.
- 10) Цивільний процес: теорія і практика. Концепції вчених з удосконалення законодавства про цивільне судочинство. Монографія / за заг. ред. С. Я. Фурси, С. С. Бичкової. Київ: Алерта, 2023. 640 с.
- 11) Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.
- 12) Ясинок Д. М. Уніфікація процесуального законодавства у сфері судової правотворчості та її меж. *Київський часопис права*. 2022. № 1. С. 98–102.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

I СЕМЕСТР

ТЕМА 1. НОВЕЛІЗАЦІЯ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Рекомендована кількість годин – 6.

Питання до теми:

1. Вплив судово-правової реформи на цивільне процесуальне законодавство.
2. Імплементация європейських стандартів у цивільне судочинство України.
3. Перспективи адаптації цивільного процесуального законодавства до законодавства ЄС. Модельні Європейські правила цивільного процесу ELI-Unidroit.
4. Застосування міжнародних нормативно-правових актів як джерел цивільного процесуального права
5. Можливості застосування аналогії права та аналогії процесуального закону для подолання прогалин цивільного процесуального права.
6. Судова практика та судовий прецедент у цивільному судочинстві.
7. Вплив доктрини цивільного процесуального права на цивільне судочинство.
8. Процесуальні угоди як форма регулювання цивільних процесуальних правовідносин.
9. Цивільне судочинство в умовах воєнного стану.

Зміст завдання самостійної роботи:

Дайте письмову розгорнуту відповідь на наступні питання:

1. Яким чином судова реформа вплинула на цивільне процесуальне законодавство?
2. Порівняйте інстанційну юрисдикцію за ЦПК в редакціях 2004, 2010 та 2017 років?
3. Порівняйте інститут “подвійної касації” з наявним порядком касаційного перегляду.
4. Що можна віднести до європейських стандартів у цивільного судочинства?
5. Класифікуйте міжнародні стандарти цивільного судочинства за різними підставами.
6. Які подальші напрями адаптації цивільного процесуального законодавства до законодавства ЄС можна виокремити?
7. Які відмінності Модельних Європейських правил цивільного процесу ELI-Unidroit у порівнянні із вітчизняним процесуальним законодавством?
8. Які особливості застосування міжнародних нормативно-правових актів як джерел цивільного процесуального права?
9. Які ознаки класичного судового прецеденту? Чи наявні підстави вважати прецедент в Україні як джерело права?
10. Класифікуйте процесуальні угоди як форма регулювання цивільних процесуальних правовідносин.
11. Які воєнний стан вплинув на цивільне судочинство?

Завдання або кейси для самостійної роботи

Завдання 1.

Які перспективи застосування міжпроцесуальної аналогії закону для подолання прогалин цивільного процесуального права? Наведіть приклади прогалин у цивільному процесуальному праві, які можливо подолати за допомогою міжпроцесуальної аналогії закону.

Завдання 2.

Наведіть приклади використання доктрини процесуального права у якості обґрунтування судового рішення.

ТЕМА 2. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА НА СУД

Рекомендована кількість годин – 6.

Питання до теми:

1. Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах.
2. Цивільна юрисдикція: класифікація та розмежування. Методи вирішення юрисдикційних проблем.
3. Подолання судового імунітету іноземної держави: підстави та практика застосування.
4. Електронний суд як спосіб спрощення та пришвидшення судової процедури.
5. Судові виклики та повідомлення як прояв принципу відкритості інформації про справу.
6. Електронні виклики та повідомлення у цивільному судочинстві.
7. Судовий збір як економічна перешкода праву на доступ до суду. Встановлення розумного балансу між доступністю правосуддя та розміром судового збору.
8. Співфінансування судового розгляду та краудфандинг у цивільному судочинстві.
9. Проблеми відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судові рішення
10. “Тонорар успіху” як форма витрат на професійну правову допомогу.

Зміст завдання самостійної роботи:

Дайте письмову розгорнуту відповідь на наступні питання:

1. Які основні елементи доступності правосуддя у цивільних справах?
2. За якими критеріями цивільна юрисдикція відмежовується від інших юрисдикцій? Які існують методи вирішення юрисдикційних проблем?
3. Які функції встановлення судового імунітету? Які судові імунітети застосовуються у вітчизняному праві?

4. Які елементи електронного судочинства запроваджені в Україні?

5. Які форми електронних викликів застосовуються в Україні?

6. Судовий збір як економічна перешкода праву на доступ до суду. Встановлення розумного балансу між доступністю правосуддя та розміром судового збору.

7. Співфінансування судового розгляду та краудфандинг у цивільному судочинстві.

8. Проблеми відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судові рішення.

9. Які ризики формування справи в електронному вигляді як єдиної форми?

10. Які основні підходи судової практики до відшкодування “гонорару успіху”?

Завдання або кейси для самостійної роботи

Завдання 1.

Проаналізувавши закордонний досвід, складіть порівняльну таблицю елементів електронного судочинства у декількох країнах (не менше п’яти країн).

Завдання 2.

Здійсніть розбір судової справи, в якій вирішуються питання розподілу судових витрат між сторонами, за прикладом додатка 1.

ТЕМА 3.

СУБ’ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН ТА ЇХ ПРАВОВИЙ СТАТУС

Рекомендована кількість годин – 6.

Питання до теми:

1. Проблематика визначення суб’єктів цивільних процесуальних правовідносин.
2. Проблеми визначення процесуально-правового статусу помічника судді.

3. Підстави та форми участі прокурора в цивільному процесі України.
4. Участь у цивільному судочинстві Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
5. Участь юридичних та фізичних осіб на захист інтересів інших осіб у цивільному судочинстві.
6. Перспективи залучення *amicus curiae* (з лат. «друг суду») у цивільному судочинстві.
7. Заборона суперечливої процесуальної поведінки (процесуальний естопель). Зловживання процесуальними правами.

Зміст завдання самостійної роботи:

Дайте письмову розгорнуту відповідь на наступні питання:

1. Які групи суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин можна виділити у цивільному судочинстві?
2. В чому особливості визначення процесуально-правового статусу помічника судді? Які функції помічника судді притаманні іноземним судовим процесам?
3. Які підстави та форми участі прокурора в цивільному процесі України? Які наслідки безпідставного подання прокурором позовної заяви в інтересах держави?
4. В яких випадках юридичні та фізичні особи можуть звертатися до суду на захист інтересів інших осіб у цивільному судочинстві?
5. Які функції *amicus curiae* у цивільному судочинстві?
6. Заборона суперечливої процесуальної поведінки (процесуальний естопель). В чому полягає заборона зловживання процесуальними правами?

Завдання або кейси для самостійної роботи

Завдання 1.

Здійсніть розбір судової справи за участі прокурора, який звертається до суду з позовною заявою в інтересах держави за прикладом додатка 1.

Завдання 2.

Проаналізувавши закордонний досвід, складіть порівняльну таблицю форм та функцій *amicus curiae* у цивільному судочинстві.

ТЕМА 4. ДОКАЗИ І ДОКАЗУВАННЯ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Рекомендована кількість годин – 6.

Питання до теми:

1. Поняття доказів та доказування у цивільному процесі.
2. Предмет доказування.
3. Доказові презумпції у цивільному судочинстві.
4. Класифікація доказів.
5. Використання електронних доказів у процесі доказування.
6. Розподіл тягара доказування.
7. Стандарти доказування у цивільному судочинстві.
8. Поєднання змагальності та процесуальної активності суду. Мета доказування: об'єктивна (матеріальна) істина і судова (формальна, юридична) істина.

Зміст завдання самостійної роботи:

Дайте письмову розгорнуту відповідь на наступні питання:

1. Яке визначення поняття доказів у цивільному процесі?
2. Що таке предмет доказування?
3. Які характерні риси притаманні доказовим презумпціям?
4. Які види доказів?
5. Що таке електронні докази і які перспективи їх застосування?
6. Що таке стандарт доказування у цивільному судочинстві?
7. Як проявляється процесуальна активність суду?

Завдання або кейси для самостійної роботи:

Завдання 1. На підставі аналізу судової практики наведіть приклади застосування доказових презумпцій.

Завдання 2. Наведіть приклади судової практики щодо процесуальної активності суду.

II СЕМЕСТР

ТЕМА 5. ЗМІНИ У ПОЗОВНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Рекомендована кількість годин – 6.

Питання до теми:

1. Поняття та сутність позовного провадження та його характерні ознаки
2. Види позовів у цивільному судочинстві. Групові позови.
3. Проблема обрання позивачем ефективного способу захисту. Процесуальні наслідки обрання неефективного способу захисту.
4. Посилення ролі підготовчого провадження у цивільному судочинстві.
5. Письмові заяви учасників справи, порядок обміну.
6. Запровадження примирних процедур.

Зміст завдання самостійної роботи:

Дайте письмову розгорнуту відповідь на наступні питання:

1. В чому сутність позовного провадження?
2. За якими підставами класифікуються позови у цивільному судочинстві?
3. За якими критеріями суд оцінює обраний позивачем спосіб захисту як “ефективний”?
4. В чому вбачається посилення підготовчого провадження?
5. Яке місце зустрічного позову та позову третьої особи із самостійними вимогами у системі письмових заяв учасників справи?
6. Що є передумовою запровадження примирливих процедур в цивільне судочинство?

Завдання або кейси для самостійної роботи

Завдання 1. На підставі аналізу судової практики наведіть приклади застосування судом ефективного способу захисту не передбаченого законом чи договором.

Завдання 2. Проаналізувавши інститути групового позову та процесуальної співучасті, здійсніть їх співвідношення з визначенням відмінностей.

Завдання 3. Проаналізувавши закордонний досвід, складіть порівняльну таблицю «процедури обміну змагальними паперами» у декількох країнах (не менше п'яти країн).

Завдання 4. Аналізуючи резолюції та рекомендації щодо запровадження примирливих процедур в цивільне судочинство, надайте характеристику тих, що закріплені на законодавчому рівні, визначте переваги їх застосування.

ТЕМА 6. СПРОЩЕННЯ СУДОВИХ ПРОЦЕДУР: ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ

Рекомендована кількість годин – 4.

Питання до теми:

1. Заочний розгляд справи: переваги та ризики затягування розгляду справи.
2. Запровадження інституту спрощеного позовного провадження як форми оптимізації цивільного процесу
3. Критерії віднесення справ до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження.
4. Призначення спрощеного позовного провадження та його відмінність від позовного загального.
5. Спрощене позовне провадження як альтернатива наказному провадженню: порівняльно-правовий аспект.
6. Проблематика визначення стадій наказного провадження.
7. Спир про право у наказному провадженні.
8. Судовий наказ як особлива форма судового рішення.

Зміст завдання самостійної роботи:

Дайте письмову розгорнуту відповідь на наступні питання:

1. В чому доцільність повторного заочного розгляду справи і який вплив він вказує на дотримання строків розгляду справи?
2. Що стало передумовою запровадження інституту спрощеного позовного провадження в цивільне судочинство?
3. За яких умов справа може бути розглянута за правилами спрощеного позовного провадження?
4. Які відмінності спрощеного позовного провадження перед загальним позовним?
5. За яких умов розгляд вимог, за якими може бути виданий судовий наказ буде здійснено не за правилами наказного провадження, а у порядку спрощеного позовного?
6. Які є способи вирішення проблематика стадійності наказного провадження?
7. Які є підходи до визначення поняття «спір про право»?
8. В чому полягає проблематика набрання судовим наказом законної сили і його примусового виконання?

Завдання або кейси для самостійної роботи

Завдання 1. Здійсніть розбір судової справи, в якій вимога передбачена ч. 2 ст. 161 ЦПК України розглянута й вирішена за правилами спрощеного позовного провадження, за прикладом додатка 1.

Завдання 2. Здійсніть огляд резолюцій та рекомендацій щодо запровадження спрощеного позовного провадження в цивільне судочинство та визначте його переваги перед загальним позовним провадженням.

Завдання 3.

На матеріалах судової практики продемонструйте підходи до тлумачення правової категорії «спір про право». Проаналізуйте рішення та вкажіть, які обставини вказують на наявність спору про право в наказному провадженні.

Завдання 4.

Проаналізувавши властивості рішення суду, що набрало законної сили, визначте ті властивості, що притаманні судовому наказу, що набрав законної сили.

ТЕМА 7. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Рекомендована кількість годин – 6.

Питання до теми:

1. Поняття і особливості розгляду справ окремого провадження. Класифікація справ окремого провадження.
2. Заінтересовані особи: проблеми теорії та практики.
3. Участь представника у справах окремого провадження.
4. Запровадження нових категорій справ окремого провадження.
5. Проблемні питання участі присяжних у справах окремого провадження.
6. Процесуальні особливості розгляду судом справ про усиновлення (національне та міждержавне).
7. Актуалізація окремого провадження в умовах воєнного стану.

Зміст завдання самостійної роботи:

1. Що розуміється під поняттям «справа окремого провадження» та які особливості характеризують процес розгляду справ окремого провадження?
2. Які існують категорії справ окремого провадження та їх характеристики?
3. Які права та обов'язки має представник у процесі розгляду справи окремого провадження?
4. Які можуть бути причини для запровадження нових категорій справ окремого провадження та які практичні наслідки такого запровадження?
5. Які проблеми можуть виникати з участю присяжних у таких справах та як можна вирішити ці проблеми для забезпечення справедливого розгляду?
6. Які особливості характеризують процес розгляду справ про усиновлення?
7. Які відмінності між національними та міждержавними справами про усиновлення?

8. Як впливають умови воєнного стану на розгляд справ окремого провадження?

9. Чому актуалізація окремого провадження має особливу вагомість в умовах воєнного стану?

Завдання або кейси для самостійної роботи

Завдання 1. Підготуйте доповідь на тему запровадження нових категорій справ окремого провадження. Оберіть дві або три потенційні нові категорії та обґрунтуйте необхідність їх впровадження з точки зору покращення правосуддя та оптимізації судової системи. Запропонуйте критерії та процедури класифікації справ у цих нових категоріях. Використовуйте наукові джерела, статистику та реальні приклади з інших країн, де вже були впроваджені подібні зміни.

Завдання 2. Дослідіть, як впливають умови воєнного стану на провадження справ в окремому провадженні. Розгляньте виклики, з якими стикаються судові органи, адвокати, підсудні та інші учасники судового процесу в таких умовах. Визначте основні проблеми та труднощі, що виникають із застосуванням окремого провадження в умовах воєнного конфлікту. Запропонуйте можливі рішення для забезпечення ефективності і справедливості правосуддя в умовах кризи.

Підказка: При виконанні завдань, зверніть увагу на актуальність теми, використовуйте наукові джерела та дослідження, намагайтесь аналізувати різні аспекти теми та давати власні обґрунтовані висновки. Успіхів у роботі!

ТЕМА 8. ПЕРЕГЛЯД СУДОВИХ РІШЕНЬ: НОВОВВЕДЕННЯ ТА ПРОБЛЕМАТИКА

Рекомендована кількість годин – 6.

Питання до теми:

1. Конституційне право на апеляційний перегляд справи: теоретичні та практичні аспекти.
2. Обмеження доступу до суду апеляційної інстанції («фільтри» апеляційного оскарження).

3. Оновлення повноважень суду апеляційної інстанції: спірність окремих повноважень.
4. Обмеження доступу до суду касаційної інстанції («фільтри» касаційного оскарження).
5. Повноваження суду касаційної інстанції.
6. Поняття судової правотворчості (судового активізму).
7. Запровадження істотно нового повноваження суду на стадії перегляду справи – визнання судового рішення нечинним: проблеми та перспективи.
8. Перегляд судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами.
9. Конституційна скарга як підстава перегляду рішення за виключними обставинами.

Зміст завдання самостійної роботи:

Дайте письмову розгорнуту відповідь на наступні питання:

1. В чому полягає сутність конституційного права на апеляційний перегляд справи?
2. Дайте обґрунтовану відповідь щодо можливості обмеження доступу до суду апеляційної інстанції?
3. Зазначте головні «фільтри» касаційного оскарження?
4. Які повноваження суду касаційної інстанції?
5. Що таке судова правотворчість?
6. В яких випадках відбувається визнання судового рішення нечинним?
7. Які підстави для перегляду судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами?
8. Конституційна скарга як підстава перегляду рішення за виключними обставинами?

Завдання або кейси для самостійної роботи

Завдання 1. Наведіть приклади судової практики стосовно повноваження суду апеляційної інстанції – визнання нечинним судового рішення суду першої інстанції.

Завдання 2. На підставі аналізу судової практики наведіть приклади перегляду судового рішення за нововиявленими та виключними обставинами.

ПЛАН
ХАРАКТЕРИСТИКИ ЦИВІЛЬНОЇ СПРАВИ

***Справи про визнання особи такою,
що втратила право користування жилим приміщенням
<https://revestr.court.gov.ua/> дослідженню підлягають тільки ті
судові рішення, що набрали законної сили***

Правова регламентація житлових правовідносин:

Конституція України – ст. ст. 47, 41, ч. 3 ст. 13;

Житловий кодекс України – ст. ст. 1, 9, 191;

Цивільний кодекс України – ст. ст. 319, 321, 391;

Цивільний процесуальний кодекс України – ст. 19;

Закон України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні».

Судова практика

Постанова Пленуму Верховного Суду України № 2 від 12 квітня 1985 року «Про деякі питання, що виникли в практиці застосування судами Житлового кодексу України»;

Лист Верховного Суду України від 26 травня 2001 року «Правові позиції щодо розгляду судами окремих категорій судових справ (Житлове право)»;

Постанова Пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 3 від 01 березня 2013 року «Про деякі питання юрисдикції загальних судів та визначення підсудності цивільних справ»

Правові норми, що підлягають застосуванню при вирішенні справ

ст.ст. 810–826 ЦК України, ст. ст. 9, 61–117 ЖК України

Вид проведення:

позовне загальне або спрощене: ст. ст. 19, 274 ЦПК України.

!!! У зв'язку з наявністю різної судової практики потребує уточнення та додаткової аргументації при характеристиці конкретного судового рішення!!!

Територіальна юрисдикція (підсудність):

Загальна – позови до фізичної особи пред’являються в суд за зареєстрованим у встановленому законом порядку місцем її проживання або перебування, якщо інше не передбачено законом (ч. 1 ст. 27 ЦПК України);

Альтернативна – позови, що виникають з договорів, у яких зазначено місце виконання або виконувати які через їх особливості можна тільки в певному місці, можуть пред’являтися також за місцем виконання цих договорів (ч. 8 ст. 28 ЦПК України);

Виключна – позови, що виникають з приводу нерухомого майна, пред’являються за місцезнаходженням майна або основної його частини (ч. 1 ст. 30 ЦПК України)

!!! У зв’язку з наявністю різної судової практики потребує уточнення та додаткової аргументації при характеристиці конкретного судового рішення!!!

Правові підстави:

ст. 71 ЖК України – не проживання наймача або членів його сім’ї в жилову приміщенні більше шести місяців;

ст. 72 ЖК України – відсутність поважних причин такого не проживання.

!!! У зв’язку з наявністю різної судової практики потребує уточнення та додаткової аргументації про характеристиці конкретного судового рішення!!!

Зокрема йдеться про застосування ст. 405 ЦК України, яка впливатиме й на визначення учасників справи

Учасники справи

Позивач

наймодавець житла;
один з наймачів житла;
члена сім’ї наймача;

Відповідач

наймач
члени сім’ї наймача;

Докази і доказування

Обов'язок щодо доказування

На позивача покладається обов'язок із доведення відсутності відповідача у спірному приміщенні понад строк, із яким законом пов'язана можливість збереження права користування житлом за відсутнім наймачем (користувачем), а на відповідача, відповідно, покладається обов'язок із доведення поважності причин відсутності у спірному приміщенні понад встановлений законом строк.

Предмет доказування

- укладення наймачем договору найму житлового приміщення;
- вселення позивача в спірне житлове приміщення в установленому порядку і фактичне проживання у ньому;
- відсутність особи за місцем проживання понад встановлені законом строки;
- обставини, що свідчать про відмову відповідача від права користування спірним житловим приміщенням, а також про зворотнє;
- випадки збереження за тимчасово відсутнім наймачем або членами його сім'ї жилого приміщення (ст. 71 ЖК України)

Орієнтовний перелік доказів

- довідка про реєстрацію за місцем проживання;
- акт про проживання, складений за участю сусідів і представників житлово-експлуатаційної організації;
- квитанції про внесення комунальних платежів;
- копія особового рахунку;
- докази, які встановлюють дату вибуття і час, коли відповідач був відсутній на спірній площі (виписка з будинкової книги, акти, листи, довідки навчальних або лікувальних закладів, військкоматів тощо);
- документи, які свідчать про вимушене непроживання відповідача на спірній площі (акти комісії про заміну членами сім'ї замка в дверях, заяви і листи, що містять відомості про висловлювання на адресу відповідача

- погроз, довідки медичних установ про нанесення тілесних пошкоджень, інші документи);
- докази, які свідчать про те, що відповідач належить до осіб, за якими закон зберігає жилу прощу на час їх відсутності (охоронне свідоцтво, довідка військкомату, довідка з місця роботи чи навчання, копія вироку або постанови суду тощо).

Судовий збір

За подання до суду позовної заяви немайнового характеру відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 4 Закону України «Про судовий збір» – 0,4 розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб.

Особливості судового розгляду цієї категорії:

позбавлення малолітньої дитини права користування житловим приміщенням

Постанова Верховного Суду від 16 грудня 2020 року у справі № 206/4028/18, від 28 квітня 2020 року у справі № 761/20452/17, від 23 грудня 2021 року у справі № 462/3421/20

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ, ЩО ВИНОСЯТЬСЯ НА ЗАЛІК, ЕКЗАМЕН

I СЕМЕСТР

ЗАЛІК

1. Вплив судово-правової реформи на цивільне процесуальне законодавство.
2. Імплементція європейських стандартів у цивільне судочинство України.
3. Перспективи адаптації цивільного процесуального законодавства до законодавства ЄС. Модельні Європейські правила цивільного процесу ELI-Unidroit.
4. Застосування міжнародних нормативно-правових актів як джерел цивільного процесуального права.
5. Можливості застосування аналогії права та аналогії процесуального закону для подолання прогалин цивільного процесуального права.
6. Судова практика та судовий прецедент у цивільному судочинстві.
7. Вплив доктрини цивільного процесуального права на цивільне судочинство.
8. Процесуальні угоди як форма регулювання цивільних процесуальних правовідносин.
9. Цивільне судочинство в умовах воєнного стану.
10. Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах.
11. Цивільна юрисдикція: класифікація та розмежування. Методи вирішення юрисдикційних проблем.
12. Подолання судового імунітету іноземної держави: підстави та практика застосування.
13. Електронний суд як спосіб спрощення та пришвидшення судової процедури.

14. Судові виклики та повідомлення як прояв принципу відкритості інформації про справу.
15. Електронні виклики та повідомлення у цивільному судочинстві.
16. Судовий збір як економічна перешкода праву на доступ до суду. Встановлення розумного балансу між доступністю правосуддя та розміром судового збору.
17. Співфінансування судового розгляду та краудфандинг у цивільному судочинстві.
18. Проблеми відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судові рішення.
19. “Гонорар успіху” як форма витрат на професійну правничу допомогу.
20. Проблематика визначення суб’єктів цивільних процесуальних правовідносин.
21. Проблеми визначення процесуально-правового статусу помічника судді.
22. Підстави та форми участі прокурора в цивільному процесі України.
23. Участь у цивільному судочинстві Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
24. Участь юридичних та фізичних осіб на захист інтересів інших осіб у цивільному судочинстві.
25. Перспективи залучення *amicus curiae* (з лат. «друг суду») у цивільному судочинстві.
26. Заборона суперечливої процесуальної поведінки (процесуальний естопель). Зловживання процесуальними правами.

II СЕМЕСТР

ЕКЗАМЕН

1. Вплив судово-правової реформи на цивільне процесуальне законодавство.
2. Імплементация європейських стандартів у цивільне судочинство України.
3. Перспективи адаптації цивільного процесуального законодавства до законодавства ЄС. Модельні Європейські правила цивільного процесу ELI-Unidroit.

4. Застосування міжнародних нормативно-правових актів як джерел цивільного процесуального права.
5. Можливості застосування аналогії права та аналогії процесуального закону для подолання прогалин цивільного процесуального права.
6. Судова практика та судовий прецедент у цивільному судочинстві.
7. Вплив доктрини цивільного процесуального права на цивільне судочинство.
8. Процесуальні угоди як форма регулювання цивільних процесуальних правовідносин.
9. Цивільне судочинство в умовах воєнного стану.
10. Проблеми доступності правосуддя у цивільних справах.
11. Цивільна юрисдикція: класифікація та розмежування. Методи вирішення юрисдикційних проблем.
12. Подолання судового імунітету іноземної держави: підстави та практика застосування.
13. Електронний суд як спосіб спрощення та пришвидшення судової процедури.
14. Судові виклики та повідомлення як прояв принципу відкритості інформації про справу.
15. Електронні виклики та повідомлення у цивільному судочинстві.
16. Судовий збір як економічна перешкода праву на доступ до суду. Встановлення розумного балансу між доступністю правосуддя та розміром судового збору.
17. Співфінансування судового розгляду та краудфандинг у цивільному судочинстві.
18. Проблеми відшкодування судових витрат сторони, на користь якої ухвалено судові рішення.
19. “Гонорар успіху” як форма витрат на професійну правову допомогу.
20. Проблематика визначення суб’єктів цивільних процесуальних правовідносин.
21. Проблеми визначення процесуально-правового статусу помічника судді.
22. Підстави та форми участі прокурора в цивільному процесі України.

23. Участь у цивільному судочинстві Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини.
24. Участь юридичних та фізичних осіб на захист інтересів інших осіб у цивільному судочинстві.
25. Перспективи залучення *amicus curiae* (з лат. «друг суду») у цивільному судочинстві.
26. Заборона суперечливої процесуальної поведінки (процесуальний естопель). Зловживання процесуальними правами.
27. Використання електронних доказів у процесі доказування.
28. Розподіл тягаря доказування.
29. Поняття доказів та доказування у цивільному процесі.
30. Предмет доказування.
31. Доказові презумпції у цивільному судочинстві.
32. Класифікація доказів.
33. Стандарти доказування у цивільному судочинстві.
34. Поєднання змагальності та процесуальної активності суду. Мета доказування: об'єктивна (матеріальна) істина і судова (формальна, юридична) істина.
35. Поняття та сутність позовного провадження та його характерні ознаки
36. Види позовів у цивільному судочинстві. Групові позови.
37. Проблема обрання позивачем ефективного способу захисту. Процесуальні наслідки обрання неефективного способу захисту.
38. Посилення ролі підготовчого провадження у цивільному судочинстві.
39. Письмові заяви учасників справи, порядок обміну.
40. Запровадження примирних процедур.
41. Заочний розгляд справи: переваги та ризики затягування розгляду справи.
42. Запровадження інституту спрощеного позовного провадження як форми оптимізації цивільного процесу
43. Критерії віднесення справ до розгляду за правилами спрощеного позовного провадження.
44. Призначення спрощеного позовного провадження та його відмінність від позовного загального.
45. Спрощене позовне провадження як альтернатива наказному провадженню: порівняльно-правовий аспект.
46. Проблематика визначення стадій наказного провадження.

47. Спiр про право у наказному провадженнi.
48. Судовий наказ як особлива форма судового рiшення.
49. Поняття i особливостi розгляду справ окремого провадження. Класифiкацiя справ окремого провадження.
50. Заiнтересованi особи: проблеми теорiї та практики.
51. Участь представника у справах окремого провадження.
52. Запровадження нових категорiй справ окремого провадження.
53. Проблемнi питання участi присяжних у справах окремого провадження.
54. Процесуальнi особливостi розгляду судом справ про усунування (нацiональне та мiждержавне).
55. Актуалiзацiя окремого провадження в умовах воєнного стану.
56. Конституцiйне право на апеляцiйний перегляд справи: теоретичнi та практичнi аспекти.
57. Обмеження доступу до суду апеляцiйної iнстанцiї («фiльтри» апеляцiйного оскарження).
58. Оновлення повноважень суду апеляцiйної iнстанцiї: спiрнiсть окремих повноважень.
59. Обмеження доступу до суду касацiйної iнстанцiї («фiльтри» касацiйного оскарження).
60. Повноваження суду касацiйної iнстанцiї.
61. Поняття судової правотворчостi (судового активiзму).
62. Запровадження iстотно нового повноваження суду на стадiї перегляду справи – визнання судового рiшення нечинним: проблеми та перспективи.
63. Перегляд судового рiшення за нововиявленими та виключними обставинами.
64. Конституцiйна скарга як пiдстава перегляду рiшення за виключними обставинами.

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

Загальні вимоги оцінювання знань за національною шкалою

Поточна оцінка рівня знань студентів здійснюється за таким оцінками:

- **відмінно** – повна вірна відповідь на всі основні (три) та додаткові питання;
- **добре** – повна вірна відповідь на два основні питання, неповна або не зовсім вірна відповідь на одне з основних питань та додаткові питання;
- **задовільно** – повна вірна відповідь на одне основне питання за умови неповної або не зовсім вірної відповіді на одне з основних питань та додаткові питання, чи відсутність відповіді на одне з основних питань;
- **незадовільно** – відсутність знань, відмова від відповіді на поставлені питання, помилкові на два або три основних питання, відповіді не відповідають змісту питань навчальної програми.

При використанні форми контролю у вигляді заліку враховується поточна робота студента за весь період, зокрема активність на практичних заняттях, відповіді на додаткові питання, виконання практичних завдань, а також самостійна робота. Крім того, студент має надати відповідь на спеціально розроблений перелік залікових питань та практичних завдань за принципом «відповідь вірна» або «відповідь невірна». При вірній відповіді виставляється оцінка «зараховано», при невірній або неповній відповіді виставляється оцінка «не зараховано».

**Оцінювання знань за національною шкалою
та шкалою ECTS**

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		Для екзамену, курсової роботи, практики	Для заліку
90–100	A	відмінно	зараховано
82–89	B	добре	
74–81	C		
64–73	D	задовільно	
60–63	E		
35–59	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0–34	F	незадовільно з обов’язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов’язковим повторним вивченням дисципліни

Зміст

ПЕРЕДМОВА.....	4
ЗМІСТ ПРОГРАМИ ЗА ТЕМАМИ ЛЕКЦІЙ	8
ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ (СЕМІНАРСЬКИХ) ЗАНЯТЬ.....	131
ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ	167
ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ТА ПРАКТИЧНИХ ЗАВДАНЬ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ, ЩО ВІНОСЯТЬСЯ НА ЗАЛІК, ЕКЗАМЕН	183
КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ.....	188

Навчальне видання
Серія: Навчально-методичні посібники

**Н. Голубєва, І. Бут, О. Полуніна,
Ю. Полюк, Ю. Цал-Цалко**

**СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО
ТА ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА
(в частині цивільно-процесуального права)**

Навчально-методичний посібник
для здобувачів вищої освіти освітнього ступеня магістра
всіх факультетів НУ «ОЮА»
за освітньо-професійними програмами
«Право», «Міжнародне право»

Електронне видання

В авторській редакції

Ум-друк. арк. 8,53. Зам. № 2310–10.

Видавець ПП «Фенікс»
(Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1044 від 17.09.02).
Україна, м. Одеса, 65009, вул. Зоопаркова, 25.
e-mail: fenix-izd@ukr.net